

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

**HALİL RIZA ULUTÜRK VE ARİF NİHAT
ASYA’NIN ŞİİRLERİNDE MİLLÎ DUYGULAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYSEL RUSTAMOVA

2501191461

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi RAMAZAN TOPDEMİR

İSTANBUL-2022

ÖZ

HALİL RIZA ULUTÜRK VE ARİF NİHAT ASYA’NIN ŞİİRLERİNDE MİLLÎ DUYGULAR

AYSEL RUSTAMOVA

Halil Rıza Ulutürk ve Arif Nihat Asya’nın Şiirlerinde Millî Duygular adlı bu tez çalışması; Azerbaycan ve Türk Edebiyatının iki önemli sanatçısının şiirlerindeki millî duygu anlayışını bütüncül bir bakışla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Azerbaycanlı şair ve yazar Halil Rıza Ulutürk’ün biyografisi, aile ve meslek hayatı, kişiliği ve genel edebî faaliyeti incelenerek detaylı bilgi verilmiştir.

Arif Nihat Asya’nın Hayatı Ve Edebî Faaliyeti adlı ikinci bölümde, şairin biyografisi verilmiş, aile ve meslek hayatı, dinî tasavvurları, genel edebî faaliyeti incelenmiştir. Son olarak üçüncü bölümde ise Arif Nihat Asya ve Halil Rıza Ulutürk’ün eserlerinde var olan millî duygular tespit edilerek karşılaştırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halil Rıza Ulutürk, Arif Nihat Asya, Millî Duygular, Şiir, Azerbaycan Edebiyatı

ABSTRACT

NATIONAL FEELING IN THE POEMS

OF HALIL RZA ULUTURK AND ARIF NIHAT ASYA

AYSEL RUSTAMOVA

This thesis work named "National Feelings in the Poems of Halil Rıza Ulutürk and Arif Nihat Asya"; aims to reveal the understanding of national feeling in the poems of two important artists of Azerbaijan and Turkish Literature with a holistic perspective. In the first part of the study, which consists of three parts, the biography, family and professional life, personality, and general literary activity of Azerbaijani poet and writer Halil Rıza Ulutürk were examined, and detailed information was given.

In the second chapter, named Arif Nihat Asya's Life and Literary Activity, the biography of the poet is given, his family and professional life, his religious views, and general literary activity are examined. Finally, in the third part, the national feelings in the works of Arif Nihat Asya and Halil Rıza Ulutürk were determined and compared.

Keywords: Halil Rza Uluturk, Arif Nihat Asya, National Emotions, Poem

ÖNSÖZ

Azerbaycan Edebiyatı şairlerinden Halil Rıza Ulutürk'ün ve Türk Edebiyatı şairlerinden Arif Nihat Asya'nın “millî duygu” temasına yer verme yoğunluğu bakımından aynı dönemlerde ve aynı sahalarda eser veren diğer şairlerle kıyaslandığında, bu konudaki hassasiyetlerinin dikkat çekici ölçüde olduğu görülür.

Şairlerin sanatları hakkında çok çeşitli kitaplar, makaleler kaleme alınmış, özellikle şiirleri hakkında incelemeler yazılmıştır. Ancak Halil Rıza'nın millî duygu temalı şiirlerinin bütüncül bir bakış açısıyla incelendiği akademik bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma Halil Rıza'nın Azerbaycan şiirindeki yeri ve önemini anlatmak ve içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda Azerbaycan şiirinin geldiği noktanın daha iyi anlaşılması adına önemli bir boşluğu doldurmak gayesi taşımaktadır. Millîyetçi şiirleriyle tanınan Arif Nihat'ın ideolojisi ve edebî faaliyeti hakkında çok çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla şairin millî duygular konulu şiirlerinden bahseden müstakil bir araştırma mevcut değildir. Bu sebeple bu tez çalışmasında iki şairin millî değerlere değindiği şiirleri ele alınmıştır.

Tarama ve derleme yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada Azerbaycan ve Türk şiirine dair genel kaynakların yanı sıra şairlerin eserlerinden ve kendileri hakkında çeşitli kitap, gazete ve dergilerde yayımlanan yazılardan istifade edilmiştir. Doğru ve sağlam bilgilere ulaşabilmek için Halil Rıza ve Arif Nihat Asya'ya ile ilgili bir çok kaynağa ulaşılmıştır.

Tez giriş ile birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Azerbaycan ve Türk edebiyatındaki milli değerler konusu üzerinde durulmuştur.

“Halil Rıza Ulutürk’ün Hayatı ve Edebî Faaliyetleri” başlıklı birinci bölümde şairin özel ve mesleki hayatı, cezaevi günlerinde yaşadıkları ile edebiyat alanındaki çalışmaları ele alınmıştır. “Arif Nihat Asya’nın Hayatı ve Edebî Faaliyetleri” başlıklı ikinci bölümde şairin çocukluğu, eğitim hayatı, mesleki hayatı, dini tasavvurları, şiirlerindeki temalar gibi konular anlatılmıştır. Tezin üçüncü ve son bölümü ise “Halil Rıza Ulutürk ile Arif Nihat Asya’nın Şiirlerinde Millî Duygular” başlığı ile söz konusu iki şairin eserlerindeki millî konuları işleyiş biçimlerinin karşılaştırılıp değerlendirildiği bir bölüm olmuştur.

İlgi ve katkılarından dolayı Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Mustafa BALCI ve Dr. Öğr. Üyesi Filiz FERHATOĞLU’na, tenkit ve değerlendirmeleriyle çalışmama yön veren Karabük Üniversitesi Prof. Dr. Ali ASKER’e, danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TOPDEMİR’e ve bana her zaman destek olan anne ve babama, çalışmanın tamamlanmasına kadar geçen süre içerisinde bana motivasyon sağlayan sevgili kızım Nuray’a sonsuz teşekkür ederim.

İstanbul-2022

Aysel RUSTAMOVA

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HALİL RIZA ULUTÜRK'ÜN HAYATI VE EDEBÎ FAALİYETLERİ

1.1.Halil Rıza Ulutürk'ün Biyografisi.....	11
1.1.1.Aile Hayatı ve Kişiliği.....	12
1.1.2.Meslek Hayatı ve Öğretmenliği.....	14
1.1.3.Lefortovo Cezaevi Günleri.....	17
1.1.4.Vefatı.....	24
1.2.Halil Rıza Ulutürk'ün Edebî Hayatı	
1.2.1.Şiirlerinden Tematik İncelemeler.....	26
1.2.2. Tercümanlık Faaliyeti.....	29

1.2.3. Eserleri.....	31
----------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

ÂRİF NİHAT ASYA'NIN HAYATI VE EDEBÎ FAALİYETLERİ

2.1. Arif Nihat Asya'nın Biyografisi.....	32
2.1.1 Çocukluğu.....	33
2.1.2. ÖğrenimYılları.....	35
2.1.3. Gençlik Yılları.....	36
2.1.4. Olgunluk Dönemi.....	38
2.1.5. Aile Hayatı.....	39
2.1.6. Meslek Hayatı.....	40
2.1.7. Dinî Tasavvurları.....	43
2.2. Arif Nihat Asya'nın Edebî Faaliyetleri.....	45
2.2.1. Arif Nihat Asya'nın Şiirlerinde Kullandığı Temalar.....	47
2.2.1.1.Şiirlerindeki Tarih Bilinci.....	47
2.2.1.2. Şiirlerindeki Kadın Teması.....	50
2.2.1.3 Şiirlerindeki Bireysellik Teması.....	52
2.2.1.4. Şiirlerindeki Adalet Teması.....	54
2.2.2.. Eserleri.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALİL RIZA ULUTÜRK VE ÂRİF NİHAT ASYA’NIN ŞİİRLERİNDE MİLLÎ DUYGULAR

3.1. Edebiyatta Millî Şuur.....	60
3.2. Edebiyatta Millî Değer ve Duygu Kavramı.....	61
3.3. Halil Rıza Ulutürk’ün Şiirlerinde Başlıca Temalar.....	63
3.3.1. Vatanseverlik ve Yurt Sevgisi.....	63
3.3.2. Bayrak Sevgisi.....	69
3.3.3 Bağımsızlık ve Millî Mücadele.....	71
3.3.4. Şehitlik.....	78
3.3.5. Türkçülük/Turancılık Düşüncesi.....	80
3.3.6. Millî Benlik.....	84
3.4. Arif Nihat Asya’nın Şiirlerinde Başlıca Temalar.....	87
3.4.1. Vatanseverlik.....	87
3.4.2. Bayrak.....	90
3.4.3. Şehitlik.....	95

3.4.4. Hürriyet.....	98
3.4.5. Bağımsızlık.....	99
3.4.6. Türkçülük ve Turancılık.....	100
3.4.7. Din Sevgisi.....	101
3.4.8. Peygamber ve Din Büyüklerine Duyulan Sevgi.....	104
3.4.9. Mûsiki.....	107
3.5. Halil Rıza ile Arif Nihat Asya'nın Şiirlerinde Ortak Millî Duygular.....	108
SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA.....	113
EKLER.....	126
EK 1: Halil Rıza Ulutürk'ün Tercüme Ettiği Kitaplar.....	126
EK 2: Halil Rıza Ulutürk'ün Eserleri.....	129
EK 3: Arif Nihat Asya'nın Şiir Kitapları.....	134
EK 4: Arif Nihat Asya'nın Nesir Kitapları.....	136

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m : Adı geçen makale

C. : Cilt

s. : Sayfa

S. : Sayı

AHC : Azerbaycan Halk Cumhuriyeti

KGB : Rusça-Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (Devlet Güvenlik Komitesi)

SSC : Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

GİRİŞ

Türk halklarının etnik ve manevi kültürel birliği onlar arasındaki edebi ve sosyal-tarihi bağları daima koruyup saklamış, kritik dönemlerde bu halklar bir birine arka, dayanak olmaya içten bir ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle XIX yüzyıl sonları ve XX yüzyılın başlarında Türk halkları arasındaki edebi-kültürel, tarihi-siyasi ilişkilerin güçlenmesi bir tesadüf değildi.¹

Türk milleti, tarih boyunca çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş büyük bir millettir. Ortak kültürel birikimleri sonucunda günümüze kadar benliklerini korumuş olarak gelen Türk boyları, 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bugün bağımsız Türk devletleri olarak tanınan Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan Türkleri uzun zaman devam etmekte olan sömürgeci anlayışa karşı gelerek millî kimliklerine kavuşmuşlardır.²

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun millî değerlerdeki başarıyı iki önemli sebebe bağlamakta ve yorumlamaktadır. Bunlardan birincisi, “millî şuur sahibi aydınların millî kültürlerine, dil ve edebiyatlarına sahip çıkmaları, diğeri ise zaman zaman kendini göstermiş olan millî direnişlerdir.”³

Bir milletin tarihi, dini, dili, kültür ve sanatı, edebiyatı, milli şuur, ailesi, müziği, etnik hafızası, folklorü hatta şahsiyetleri millî ve manevî değerleri oluşturur. Kısacası bütün millî ve manevî köklerden beslenen değerler millî değerler sistemine aittir.

¹ Afina Memmedli “1912-1919 yıllarında Azerbaycan edebiyatında türkçülük”, Azerbaycanşınaslık, “Geçmiş, Bugünü ve Geleceği” (Dil, Folklor, Edebiyat, Sanat, Tarih), Kars, 2015, s.2

²Mustafa Yeniasır, “Hüseyin Cavid ve Özker Yaşın'ın Eserlerinde Millî Duygular Doktora Tezi”, İzmir, 2010, s.5.

³ Ahmet Bican Ercilasun, “Azerbaycan'da Millî Kimlik”, **Türk Dünyası Üzerine Makaleler İncelemeler**, Ankara, Feryat Matbaası, 1993, s. 159.

Göktürk dönemine ait olan “Orhun Abideleri”nde yer alan şu ifadeler, Türklerdeki millet bilincinin derinliğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir:

“Doğu’da Şantung Ovası’na kadar sevk ettim, denize ulaşmamıza az kaldı. Güneyde Tokuz Ersin’e kadar ordu sevk ettim, Tibet’e erimemize az kaldı. Batı’da İnci Nehri’ni geçerek Demirkapı’ya kadar ordu sevk ettim. Kuzey’de Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm... Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım... Türk beyleri, milleti bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını burada vurdum...”⁴

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, millî tavrın gelişebilmesi için, öncelikle toplumda mensubiyet bilincinin yerleşmiş olması gerekir. Mustafa Kemal Atatürk bu bilincin gereğini şu sözler ile vurgular: “Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak ilk önce biz kendi benliğimize bu hürmeti hissen, fıkren ve fiilen bütün ef’al ve harekâtımızla gösterelim; bilelim ki millî benliğini bulamayan milletler başka milletlerin avıdır.”⁵

Millî duygular ve milliyetçi hareket 1905 senesinden itibaren Azerbaycan Edebiyatında kendini gösterir. Bu bağlamda bu devrin aydınlarından olan Halil Rıza Ulutürk’ün ismini özellikle vurgulamak yerinde olur. Türk Edebiyatında ise “Bayrak Şairi” Arif Nihat Asya millî konuları ince bir duyarlılıkla işlemiştir. Türk tarihine ve kültürüne dair her şeyi büyük bir heyecanla kaleme almıştır. Halil Rıza Ulutürk ve Arif Nihat Asya her iki ülke için devrinin millî şairleri olarak tanınmışlardır.

Halil Rıza Ulutürk’ü anlamak için Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ortaya çıkan Azerbaycancılık ideolojisinden biraz bahsetmek gerekir. Azerbaycancılık kavramı Azerbaycan’da yaşayan herkesi Azerbaycanlı olarak

⁴ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2004, s. 57-59.

⁵Yusuf Sarıncay, **Atatürk’ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Ankara,Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990, s.49.

tanımlamaktadır. Hem Azerbaycan Türklerini hem tüm etnik azınlıklar hem de Azerbaycan sınırları dışında yaşayan 40 milyondan fazla Azerbaycan Türkleri bu kavram içine alınmaktadır.⁶ Azerbaycancılık, millî kimliğini, millî ve manevi değerlerini korumak, evrensel değerlerle sentez ve bütünleşmesinden istifade etmek ve her insanın gelişmesini sağlamak anlamına gelir. Bu ideoloji Azerbaycanlılarının birbirlerine destek olmalarını, birbirlerine yardım etmelerini, millî örf ve adetlerine ve millî değerlerine sahip çıkmaları fikrini savunur.⁷

Herhangi bir toplumu veya bireyi tanımak için onların millî değerlerine bakmak gerekir. Çünkü değerler hem insanlar arasındaki ilişkilerin düzeyini gösterir hem de toplumların gelişmişlik düzeyleri hakkında bize ipuçları verir. Bilimsellik, çalışkanlık, dürüstlük, vatanseverlik gibi değerleri benimsemiş olan insanlardan oluşan toplumlar bilimde, sanatta, teknolojiye ve ekonomik hayatta bu değerleri kendilerine rehber edineceği için o toplum her alanda gelişecek, insanların yaşam kalitesi yükselecektir.⁸

Millî Değer

Millî ve manevi değerler herhangi bir sosyal grubun veya toplumun çoğu üyesinin fiziksel ve ruhsal varlığını sürdürmek için inandığı ve kabul ettiği ortak dünya görüşüdür. Halkların teşekkülünde ve millî devletçiliğin kuvvetlenmesinde millî değerlerin büyük bir rolü vardır.

⁶ Sabina Nasirova, “Azerbaycan’ın Ulusal Kimlik Politikası, Azerbaycancılık”, **5. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, Bildiriler Kitabı 2**, İstanbul, Harf Yayınları, 2020, s. 194.

⁷ Vahid Öməröv, “Azərbaycançılıq və Millî Şüur”, **Səs**, 2012, s.14.

⁸ Ezgi Kumbasar, **Muzaffer İzgü'nün romanlarının değerler eğitimi açısından incelenmesi** Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 2011, s. 9.

Bir milletin varlığının temel göstergesi olan millî değerler, onun en kıymetli servetidir. Her milletin bir millî ahlakî değerler sistemi vardır. Bu millî ve manevi değerler tarihimiz, dilimiz, geleneklerimiz, zihniyetimiz, kültürümüz, edebiyatımız ve sanatımızdır. Tarihsel araştırmalar insanların ahlak standartları ve görüşleri ile ilgili millî ve manevi değerlerin yaratıcısının halk olduğunu kanıtlamaktadır.⁹

Değer kavramı "Değerler Eğitimi" adlı eserde aşağıdaki gibi açıklanmaktadır:

“Bir toplumdaki değerler, bazen iman, bazen kanaat, bazen bilgi şeklinde ortaya çıkar. Kaynağı, ortaya çıkış şekli ve yaptırım gücü ne olursa olsun, değerler, kavramlara yüklenilen manalardır. Değerler, temel bakış açıları veya temel ilkelerin esas aldığı yaklaşım atomlarıdır. Değerlerden her biri, o sosyal kültür tarihi toplamının sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Değerler, o sosyal kültürel yapıyı oluşturmuş olan üyelerin büyük çoğunluğu tarafınca benimsenmektedirler.”¹⁰

Bireylerin mutluluğunu hedefleyen geleneksel, toplumsal, ahlakî, dini değerler, örf ve âdetler ile millî değerler, evrensel değerler ile iç içe geçerek bütünleşmiş ve toplumumuzda zaman içinde “millî ve manevi değerler” olarak kullanılmaya başlamıştır.¹¹

Azerbaycan Edebiyatında Millî Değer

Millî şuur, millî ve manevi değerleri yansıtan bir kavramdır. Millî şuur, bireysel şuur ile genel bilinç arasında bir tür bağlantıdır. Çünkü millî şuurda bireye has etnik, dinî ve kültürel özelliklerin yanı sıra genel nitelikteki insani değerler de

⁹Nailə Alişova, “**Millî Mənəvi Dəyərlərin Təbliğində Kitabxanaların Rolü**”, Bakı, Azərbaycan Millî Kitabxanası, 2011, s.4.

¹⁰Kadir Ulusoy, Bülent Dilmaç, **Değerler Eğitimi**, Ankara, Pegem Akademi, 2012, 15-16.

¹¹Vafa Savaşkan, Mahmut Abdullah Arslan, “Kimlik Oluşturmada Millî ve Manevi Değerlerin Türk Edebiyatı Program ve Ders Kitaplarındaki Yeri”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDER)** ÖS-II: 363-374, 2015, s. 365.

yansıtılabilmektedir. Her birimiz bir yandan belirli bir milletin, dinin, kültürün temsilcisiyiz ve diğer yandan genel insanlık özelliklerine sahibiz.¹²

19. yüzyılın ortalarından itibaren Çarlık Rusyası tarafından işgal edilen Kuzey Azerbaycan topraklarındaki çeşitli Türk boyları, öncelikle etnik köken, dil ve kültür temelinde millî kimliklerini ifade etmeye çalışmışlardır. Azerbaycan aydınları hanlık şuurundan vazgeçerek çağdaş demokrasi doğrultusunda millet olmanın önemini kavramışlardır. Azerbaycan'da milliyetçiliğin kültürel bir hareketten siyasi bir harekete dönüşmesi, Ali Bey Hüseyinzade, Ahmed Bey Ağaoğlu, Ali Merdan Bey Topçubaşov ve Mehmed Emin Resulzade gibi önde gelen Azerbaycanlı aydınların teorik çalışmaları ve siyasi faaliyetleriyle bağlantılıdır. Bu aydınlar ilk defa Azerbaycan halkının sosyo-politik haklarını savunmaya başladılar. Abbas Kulu Ağa Bakıhanov, Mirza Feteli Ahundov, Hasan Bey Zerdabi gibi Azerbaycanlı aydınlar herhangi bir millî ve dini meseleye bir kabileveya hanlık düzeyinde değil, Kafkas-Azerbaycan Türkleri düzeyinde yaklaşmışlardır.

Bir taraftan demokratikleşme süreci, millî şuurun yükselişi, istiklal çağırışlarının yoğun hale gelmesi, diğer taraftan Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı toprak talepleri, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanması yönündeki girişimleri Azerbaycan'da millî uyanışa ivme kazandırmıştır.¹³

19. yüzyılın sonları ve 20.yüzyılın başlarında gerçekleşen millî uyanış sürecinde Azerbaycan Türkleri öncü bir yer almıştır. 20.yüzyılın sonlarında, millî bilincin oluşması uğruna adımlar atan ve yukarıda isimlerini saydığımız millî ideologlar millî varlıklarını ifade etmek için en güçlü silahın Tükçülük olduğu

¹²Əli Abbasov, “**Azərbaycanda Millî Şuur Məsələsi: Tarix və Çağdaşlıq**”, 20 Aralık 2013 (çevrimiçi), Erişim tarihi: 07 Ekim 2020 <https://modern.az/az/news/49322>

¹³ Ramiz Asker, “Azerbaycan Halk Cephesi Nasıl Doğdu”, *Yeni Forum*, Temmuz, 1992 (ss. 11-19).

kanaatine varmışlardır. Onlar dini bilincin beklenilen etkisi olmayınca bu sonuca varmışlardır. Bu anlamda millî şuurun öncü gücü başlangıçta din bilinci-İslamcılık iken, daha sonra yerini Türkçülüğe bırakmıştır. Türkçülük, millî şuurun oluşması yolunda önemli bir adım olmuştur.Çarlık Rusyası ideologları tarafından millî kimlikleri ve millî dili tahrif edilen Azerbaycan Türklerinin millî şuurunun uyandırılmasında Türk kimliği, Türk dili, Türk tarihi, Türk kültürü, Türk gazetesi ve Türk tiyatrosunun rolü çok mühimdir. ¹⁴

Yaşar Qarayev Azerbaycanda var olan millî poetik duyguyu şu şekilde belirtmektedir:

"Millî poetik duygumuz mif¹⁵ ve folklörden, "Hamse" deki sade insanlardan ve "Dede Korkut"tan, Nizaminin "milletler cemiyeti", Mirze Feteli Ahundzade'nin "Temsilat"ındaki, Hüseyin Cavid'in və Cafer Cabbarlı'nın dramaturgiyasındaki "halk" anlayışına kadar aşamalı ve zengin tarihten geçmiştir".¹⁶

Azerbaycan halkı 70 yıl Sovyet rejiminin seküler ortamında yaşamasına rağmen, millî ve manevi değerlerin en önemli unsurlarından biri olan dini ve ahlakî değerleri unutmamış ve onları gizli de olsa yaşatmıştır. Ancak o dönemde millî ve dini değerlerin özgürce yaşaması ve gelişmesi mümkün değildi.

Azerbaycan sözlü halk edebiyatında aileye saygı, vatani sevmek, misafirperverlik, insanlara yardım etme, farklı dini inançlara saygı gibi nitelikler teşvik edilir. Atasözleri, destanlar ve efsaneler, bayatılar¹⁷ ve diğer türler millî ve manevi değerler hakkında fikirler barındırmaktadır.

¹⁴Alışova, a.g.e. s 22.

¹⁵ Efsane

¹⁶Yaşar Qarayev, "Seçilmiş əsərləri" Elm, 2015, s. 181.

¹⁷Azerbaycan halk edebiyatında yaygın bir mani türü

Azerbaycan sözlü halk edebiyatının en eski yazılı eseri olan **Dede Korkut Kitabı**’nda halkın zengin tarihi, medeniyeti, millî manevi değerleri ve inançları, aynı zamanda halkın hayatının diğer özellikleri yansımaktadır. Destanda millî hassasiyetlerin, örf, âdet ve geleneklerin korunması, vatana layık olmak, düşmana karşı mücadelede cesaret gösteren gençlerin yetiştirilmesi gibi bir çok konuya yer verilmiştir.¹⁸

Azerbaycan halkının önde gelen şahsiyetleri, klasik yazar ve şairleri 1970’li yıllarda devlet tarafından da desteklenmiş, bu şahısların eserleri yeniden basılmış ve hatıraları ölümsüzleştirilmiştir. O dönem millî görüş ideolojisini savunan Azerbaycanlı aydınların millî devletin güçlenmesi ve millî kimlik duygusunun aşılmasına hizmet eden eserler kaleme almaları millî kimlik duygusunun güçlenmesine sebep olmuştur.

Türk Edebiyatında Millî Değer

Millî Edebiyat Dönemi’nin ilk tohumları Osmanlı İmparatorluğu’nun bütün yönlerden kuşatıldığı, neredeyse tüm topraklarında isyanların, karışıklıkların çıktığı bir dönemde atılır. Özellikle Balkanlar’daki ayaklanmaların etnik kökene dayalı bir altyapıdan kaynaklanması ve bu ayaklanmalarla hız kazanan milliyetçi akımları, Osmanlı aydınlarını da etkiler.¹⁹

Millet, tarihi bir oluşum ve onun teşekkülünde en büyük rolü millî şuur veya millîyet şuru oynar.²⁰ Bu şuur milleti meydana getiren fertler arasındaki istiklâl

¹⁸Mübariz Qurbanlı, “Millî-Mənəvi Dəyərlərin Böyük Təəssübkeşi”, **Azərbaycan**, 22 May 2020, s. 4.

¹⁹ Muhammet Fatih Kanter, “Millî edebiyat dönemi Türk şiirinde kimlik inşası”, **Bizim Külliye**, 2016, Sayı: 67, s.78.

²⁰Şerafettin Turan, “Tarih ve Millî Oluş”, **Türk Kültürü** Ankara, 1963, Sayı: 6, s. 5.

duygusundan kaynaklanmaktadır ve bu istiklâl duygusunun temeli Türk kültürünün içerisinde yatmaktadır.²¹

Çok eski bir geçmişe sahip olan Türk edebiyatı zengin gelenekler temelinde gelişmiş olup kendine has özellikleri vardır. Bu özelliklerden biri de birçok milletin edebiyatları gibi aynı coğrafyada son beş altı yüzyılda değil, Türklerin yaşadığı farklı coğrafyalarda başlangıcından günümüze varlığını sürdürmesidir. Bu kadar geniş bir coğrafi alana yayılmış Türk edebiyatı millî bir edebiyat olmak özelliğini günümüze kadar korumuştur.

Erol Güngör'e göre değerler bir inanç olmak bakımından, bireysel ethosun yani dünya görüşünün belli bir kısmıyla ilgili idrak, duygu, düşünce ve bilgilerin terkiinden oluşmaktadır. Ancak değerler inancın özel bir şekli olması açısından bunlardan daha öte zihinsel süreçlerin toplamını teşkil etmektedir. Yani değerler sadece tek bir inançtan değil, bir bütün olarak organize olmuş inançlar grubundan oluşmaktadırlar.²²

Orhan Okay, kökü 1908 yılına kadar inmekle beraber “Millî Edebiyat”ı, 1911 yılında, Ali Canip-Ömer Seyfettin-Ziya Gökalp'in, Selanik'te birlikte çıkardıkları Genç Kalemler dergisiyle başlatır:

“Edebiyat hakkında ‘millî’ tabirinin şuurlu olarak kullanılmasının 1908 Meşrutiyet hareketinden sonra başladığını düşünmekteyim. 1911’de, Selânik’te Ali Canip, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp’in Genç Kalemler dergisindeki faaliyetleriyle ‘millî’ sıfatının âdeta bir benzin alevi gibi basın hayatımızı sardığı görülür. Gerçekten de bu tarihten

²¹İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1991, s. 221.

²²Erol Güngör, **Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2000, s. 23.

sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar birçok kitapların isimlerinin hemen altına “millî roman”, “millî hikâye”, “millî tiyatro” gibi alt başlıklara rastlanır.”²³

1911-1913 yılları arasındaki millî edebiyat döneminin en önemli özelliği “millî” olma kavramının edebiyatta kendine yer bulmasıdır. Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Reşat Nuri Güntekin, Nihal Atsız, Ahmet Hamdi Tanpınar, Erol Güngör, Peyami Safa, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yahya Kemal Beyatlı, Falih Rıfkı Atay gibi Türk aydınları Millî Edebiyat döneminde bu akımın en güzel örneklerini vermişlerdir.

Millî Edebiyat, millî konulara yönelme, yeni ve millî bir edebiyat ortaya koyma amacı taşır. Hareketin arka planında millet kavramından mütevellit Türkçülük/millîyetçilik düşüncesinin olduğu da kabul edilmelidir. Dolayısıyla Millî Edebiyat denilince bir millete ait din, dil ve fikir birliği gibi unsurların konu olduğu edebiyatı anlamak gerekir. Ancak bu minval üzere kaleme alınmayan eserlerin gayr-ı millî olduğu anlamına gelmediğini kabul etmek lazım. Millî Edebiyat dışında kaleme alınan eserler de devrin toplumsal ya da bireysel değerlerini konu edinmişlerdir. Asıl itibarıyla aynı dilin kullanmış olması bile bir yönüyle ortak paydanın millîlik olduğu anlamına gelir.²⁴

²³Muharrem Dayanç, “Millî Edebiyat Dönemi, Millîyetçi Edebiyat ve Millî Edebiyat Kavramı Üzerine Düşünceler”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2012, 13(1), 91-103. Erişim tarihi: 22 Ekim 2020 <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423880422.pdf>

²⁴Abdülmecit Canatac, “Edebiyatın Millîliği ve Millî Edebiyat Etrafındaki Tartışmalar”, **International Journal of Languages' Education and Teaching**, C.VI, No: 2, 2018, s. 3

BİRİNCİ BÖLÜM

HALİL RIZA ULUTÜRK'ÜN HAYATI VE EDEBİ FAALİYETLERİ

1.1 Halil Rıza Ulutürk'ün Biyografisi

1.1.1. Aile Hayatı ve Kişiliği

1918 yılında Ermeni Taşnakları tarafından şehit edilen Rüstem Bey'in torunu olan Halil Rıza Ulutürk, 21 Ekim 1932²⁵ tarihinde Salyan'ın Pirebbe köyünde doğmuş, ortaokul eğitimini Salyan'da almıştır. Rüstem Bey'den başka, Halil Rıza'nın iki dedesi hakkında bilgi vardır. Şaire adının verildiği dedesi Halil Bey 1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği'nde gerçekleştirilen, köylülerin özel mülkiyetini kısıtlayan kolektifleştirme sebebiyle 1933 yılında, Rus hükümeti tarafından köyünden sürülür.

Muhasebecilik ve müfettişlik yapan babası, Rıza Bey ise 2. Dünya Savaşı'nda askere alınır ve bu savaştan on yedi yara ile döner. Uzun yıllar iyileşmeyen bu yaralar yüzünden 17 Ekim 1957 yılında Salyan'da vefat eder.²⁶

²⁵ Bazen Halil Rıza'nın doğum tarihi 1933 olarak gösterilmektedir. Şairin pasaport ve askerlik tezkiresinde doğum tarihi 1933 olarak belirtilmiştir. Fakat Halil Rıza'nın kendisi doğum tarihinin 1932 olduğunu vurgulamıştır. Əlizadə Əsgərli, “Xəlil Rza Ulutürk – Azərbaycançılıq məfkurəsinin davamçısı”, İçinde: *Xəlil Rza Ulutürk: bibliografiya* (Tərt. ed.: M.Vəliyeva, L.Şirinova, G.Misirova; elmi red. K.Tahirov; red. G.Səfərləyeva), M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası, Bakı 2017, (ss. 4-29), s.4.

²⁶ Dilek Erenoğlu, “Azerbaycan şairi Halil Rıza ve Men Şərgem adlı eseri” (Eserdeki Şiirler Üzerinde Dil İncelemesi), Doktora Tezi, Bornova, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 21

Şair, yetişmesinde ve çocukluğundan itibaren edebî kimliğinin oluşmasında büyük etkisi olan babasından şöyle söz etmektedir:

“Babam benim için hâlâ tükenmez bir hazinedir. Toprak sürmeyi, bahçıvanlık yapmayı, toprağı sevmeyi, bitki yetiştirmeyi, tahıl ve ot biçmeyi, akrep öldürmeyi, yılandan korunabilmeyi öğretmiştir. Fuzuli, Raci, Sabir, Tevfik Fikret, Nevaî, Ziya Gökalp, Yunus Emre gibi şairlerin adını ben, ilk defa babamın dilinden duydum. Bu şairleri yanık, etkili bir sesle okurken bazen gözyaşlarını silen babam 47 yaşında vefat etse de benim gözümde büyük, ulu geçmişin sembolüdür.”²⁷

Annesi ev hanımıdır. Beş erkek, üç kız evlat yetiştirip evlendirmiş, becerikli, eli çabuk, gözü açık ve çok çalışkan bir annedir. Şair Azərbaycan dilinin sonsuz zenginlikleri, tükenmez incelikleri, ilahi ahengi ve büyülu mûsikisinin annesinin dili ve sütü ile kanına geçtiğini ifade eder.²⁸

Halil Rıza Ulutürk'ün ailesinden söz ederken eşi Firengiz Hanımı özellikle vurgulamak gerekmektedir. Çünkü Firengiz Hanım, Halil Rıza'nın özgürlük mücadelesinin ayrılmaz bir parçası olmuş, eş ve annelik sorumluluklarından önce şairin vermiş olduğu mücadeleye destek olmuştur. Halil Rıza seyahate gittiği yerlere eşi Firengiz Hanım'ı da götürmüştür. Hatta, halk şairi Nebi Hezri, Arif bir şekilde, “Firengiz, Halil'in valizidir” der.²⁹

Eşi Halil Rıza'dan şöyle bahseder:

“Birlikte yaşadığımız zamanlarda elinde ne kadar parası varsa bana verirdi. Hiç bir zaman parayı nereye harcadığımı sormazdı. Ve bu yönünü bir örnekle daha anlatır: “İnsanlara, evimizde kalmalarına izin verecek kadar inanırdı. Böyle insanlardan biri, anne ve babası olmayan Şahin adında enstitüye yerleştirdiği bir gençtir. Günü Halil

²⁷Yusif Məmmədəliyev, **Xəlil Rza Ulutürk xatirələrində**, Bakı, Elm və Təhsil, 2020, s. 71.

²⁸Əlizadə Əsgərli, “**Müasirləri Xəlil Rza Ulutürk Haqqında**, (Toplayanı və tərtib edəni: Firəngiz xanım Ulutürk), Bakı, “Çinar-Çap” nəşriyyatı, 2004, s. 12.

²⁹Firəngiz Ulutürk, **Xəlil Rza kədərimlə qol-boyun**, Bakı, Qorqud, 2003, s. 37.

Rza'nın evinde geçer akşamdan akşama eve giderdi. Bir gün evde kimsenin olmamasından faydalanarak evi soymuş, buna rağmen Halil onu affetmiştir.”³⁰

Söhrab Tahir, şairin asaletinin ailesinden geldiğini şu sözlerle ifade eder: “Halil Rıza'nın eserlerinde, hayatta, hitabet kürsüsünde gururlu duruşu bazılarına garip gelir. Ben onun kendisi ve özellikle annesi ve kardeşleri ile tanıştığımda bu gururun onun doğal özelliği olduğu kanaatine vardım.”³¹

şairin yakın arkadaşı Bekir Nebiyev, Halil Rıza'nın karakteri ve düşünceleri ile ilgili şunları söylemektedir:

“Halil Rıza hayat, insanlar, tarih, doğa ve dünya ile ilişkilerinde çok iyimserdi. İlk baharda sıradan bir iek alışının filizlenmesinden, el çantasıyla ilk kez bir kızın okula gitmesine, sömürge zincirinin kırılmasına ve uzak bir Afrika ülkesinin bağımsızlığına kadar her şeye bir neşe ve mutluluk ile bakardı. Doğası ve karakteri böyleydi. Öğrenci günlerinde bile, bir bardak çay ve bir avuç siyah ekmek biriktirdiğimizde, kaburga kebabı yemiş bir bozkır adamı kadar tok olurdu. Duyduğu yeni, iyi haberden bir ocuk gibi seviner ve gözlerinde bir neşe kıvılcımı ve dudaklarında samimi bir glmsemi görünürdü.”³²

Onun lm, birçok araştırmacılar a göre, geçen yüzyılda Azerbaycan edebiyatının en büyük kayıplarından biridir. Bu fikirleri destekleyen millî lider Haydar Aliyev şairle veda töreninde şunları söyler:³³

“Halil Rıza Azerbaycan halkının millî kurtuluş mücadelesinde n saflarda yer almış, bu mücadelede yükselen gençlerimiz için örnek olmuştur. Her zaman Azerbaycan'ın bağımsızlık duygusuyla yaşamış, hayatının byk bir blmn bunu başarmak için harcamış ve byk hizmetleri olmuştur. Allah'a şkrler olsun ki,

³⁰Firəngiz Ulutürk, **a.g.e, s.,** 40.

³¹Shrab Tahir, “**Gnəřdən pay alan şair**”, Bakı, Gənclik, 2005, s. 127.

³²Bəkir Nəbiyev, **İstiqlal şairi** (*Xəlil Rza Ulutürkün həyatı, mübarizəsi və yaradıcılıq irsi*), Bakı, “Elm”, 2001, ss.17-18.

³³Ulutürk, Xəlil Rza kədərimlə qol-boyun, s. 103.

ölümünden önce Azərbaycan'ın bağımsızlığına şahit oldu. Fikirlerine, faaliyyətinə, insanlığına, vətəndaşlığına, ən önemlisi cəsərinə, və sabrına hər zaman saygı duydu. Halil Rıza'nın parlaq həyatı, böyük vətəndaşlığı, ulyal kurtuluş mücaədesinə dəstəği tüm Azərbaycanlılara örnək olacaq diyə düşünüyürüm. Halil Rıza'nın hər zaman Azərbaycan halkının kalbinde yaşayacağına əminim."

1.1.2. Meslek Hayatı

Salyan'da edebî çevre ile tanışan Halil Rıza, Salyan şəhər kütüphanesinin edebiyat çevresinin daimi üyesiydi. O, çocuk yaşlarından itibaren edebiyata merak salmış, 1949-1954 illəri arasında Azərbaycan Dövlət Universiteti'nin filoloji fakültəsinin gazetecilik bölümündə lisan və yüksək lisan təğitimi alırken 1950-1954 illəri arasında Azərbaycan Pedagoji Universiteti'ndə kədemli öğretim görevlisi olaraq çalışmış,³⁴ məzun olduktan sonra 1960 yılına kadar görevinə devam etmişir. 1954 yılında Azərbaycan Dövlət Universiteti'nden məzun olan Halil Rıza, aynı yıl gazetecilik kariyerinə **Azərbaycan Kadını** dergisinin yazı işləri bürosunda başlamışır.³⁵ İlk matbu şiiri "Kitab" 1948'de **Azərbaycan Pioneri** gazetesində yayımlanmışır. 16 yaşında yazdığı bu şiir Halil Rıza'nın sahip olduğu poetik yeteneğin bir göstergesidir.³⁶

Bu dövəmdə Azərbaycan'da çeşitli edebiyat dərnekleri faaliyyət göstərməkte idi. Halil Rıza Cafer Handan və Bahtiyar Vahabzadə'nin yanı sıra, Azərbaycan SSC Yazarlar Birliğı Başkanı Mirza İbrahimov'un rehberlik ettiğı dərneklərə və "Gençler Günü" faaliyyətlərinə katılmışır. Bu katılımlar onun bir şair gibi yetişmesinde ve tecrübe kazanmasında önemli rol oynamışır.

³⁴Aynur Səfərli, "İstiqlal şairi Xəlil Rza Ulutürk", **Kaspi**, 2012, s. 20.

³⁵Sərvaz Salman, "Xəlil Rza Ədəbi Fəaliyyətinin Miqyası", **Ədəbiyyat qəzeti** 2008, 1-3, s. 2.

³⁶Xəlil Rza Ulutürk, *Marallar da duz yeyərmiş: Uşaqlar üçün şeirlər* (təkrar nəşr), "Beşik" nəşriyyatı", Bakı, 2009.

1955-1957 yılları arasında edebiyatçı olarak ilk ciddi adımlarını atmaya başlayan Halil Rıza, süreli yayınlarda yayınlanan makale ve şiirleriyle edebiyat camiasının ilgisini çekmiştir. Şair, 1954'te Azərbaycan SSC Yazarlar Birliğı üyesi seçilmiştir.³⁷ 1957'de çocuk ve gençler neşriyatı olarak bilinen “Uşaqgəncnəşr” yayın evi tarafından Halil Rıza'nın *Bahar Gəldi* adlı şiirler kitabı neşredilmiştir. Bu kitap Halil Rıza'ya edebî çalışmalar açısında yüksek motivasyon kazandırmıştır.³⁸

Genç şairin geleceğine güven duyan Azərbaycan SSC Yazarlar Birliğı, Ağustos 1957'de Halil Rıza'yı Gorky Dünya Edebiyat Enstitüsü'nde iki yıllık Yüksek Edebiyat Kursuna katılması için Moskova'ya göndermiştir. Şair, kursta enstitünün önde gelen Rus edebiyatçısı Pavel Antokolsky başkanlığındaki bölümünde edebiyat bilimlerinin teorik temellerini incelemiş ve ilk kez bu kursta çeşitli dünya halklarının kültürel mirası ile tanışmıştır.³⁹

Halil Rıza eşiyle beraber, Moskova'dan iki yıllık programdan döndükten sonra yaz aylarında Kırım, Dubulti, Soçi, Semerkant, Riga, Taşkent gibi şehirleri ziyaret eder ve şairin birçok şiiri bu geziler sırasında doğar. Halil Rıza, 1959 yılında Bakü'ye dönmüş ve Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi'nde doktora eğitimine devam etmiştir. 1963 yılında "Savaş Sonrası Azərbaycan Sovyet Edebiyatı'nda Şiir Türleri (1945-1950)" konulu tezini başarıyla savunmuş ve doktora derecesini kazanmıştır. Üniversitede öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlayan Halil Rıza Ulutürk, derslerine her zaman vatanseverlik duygularıyla yaklaşmış, öğrencilerine müfredat dışında millî meseleler, insani değerler ve anadili ile ilgili bilgiler vermiştir.⁴⁰

Bu bağlamda İsmayıl Şıhlı, şairin derslerini şöyle anlatır:

³⁷ S.Salman, **a.g.e.**, s. 2.

³⁸ Əzizə Şamil, Əli Şamil, *Dissident sorağında (1956-1986)*, Bakı, “Elm və təhsil”, 2018, s. 179.

³⁹ S.Salman, **a.g.e.**, s. 2.

⁴⁰ Seyran Cavadov, “İstiqlal şairi Xəlil Rza Ulutürk-75”, **Azərbaycan**, 2008, s. 6.

“ O, Azərbaycan və Sovyet ədəbiyyatına ilişkin dərslər veriyordu. Fəqət proqramı, planı yoxtu. Həngi şair və ya yazər həkkinə nə kədər konu anlatacağını unutur, yalnız sonda başını alıp gittiğinin farkına varırdı. Halil, sevdiği şairlərdən çılgınlıqla bəhseder, onlardan şiirlər okurdu. Hətta akşam şubəsinin bəzi öğrenciləri başkə dərslərdən kaçarək onun dərslərinə gəlirlərdi.”⁴¹

Fəzil Rəhmanzadə, “Azərbaycan Dəvlet Pədağoji Üniərsiteti`ndə dərslər verdiği dənəmlərdə Halil Rıza həkkin öğrencilərindən biri də bən olmuştu. Bizə sorduğu sorular hələ aklımdadır.” dər.⁴²

Şair Azərbaycan Pədağoji Üniərsiteti`ndə çox yönlü çalışmaları içində bulunmuştur. Bir yandan öğretim gərevlisi olarək öğrenci kitləsinin karşısına çıkmış, ulusunun gənçləriylə iletışim kurabilmiş və uzun yıllar Bakü və Moskova`da öğrendiği bilgiləri gənçlərlə paylaşmak fərsəti əldə etmişdir.

Çalışmalarını sistematik həle gətirən Halil Rıza ayrıca Azərbaycan dilinin saflığının korunması və yabancə dillərdən etkilenməməsi için bənzərsiz bir mücadələ vermişdir. Ana dilini akıcı bir şəkildə konuşamayan öğrencilərinə kullandıkları hər yabancə kəlimə için 5 kuruş parə cəzası kəsən şair, konuşmasından məmnun olan öğrencilərini isə bir manatla ödülləndirməkdə idi. Halil Rıza Ulutürk bəyləliklə SSCB`nin Ruslaşdırma politikasıylə mücadələ etmək amacıyla çağdaşlarının diqqətini ana dilin saflığının korunmasına çekməyə çalışmışdır.⁴³

1.1.3. Lefortovo Cəzaevi Gənli

Milliyətçi kəltürə və vatansever duyğulara sahip Halil Rıza Ulutürk`ün kəndi kitabından öğrendiğimiz kədərıyla üniərsitedə öğretim gərevlisi olduğu zaman öğrencilərinə millî bilinci və vatan kəvramını öğretmək amacıyla, onlara on üç

⁴¹ İsmayıl Şıxlı, **Zindandan keçən Azadlıq Yolu**, Bakı, Gənclik, 1999, s. 96.

⁴² Fəzil Rəhmanzadə, **Mərdənəlik, Qəhrəmanlıq Pəeziyası**, Bakı, Çinar, 2004, s. 598.

⁴³ Ulutürk, **Xəlil Rza kədərilmə qol-boyun**, s. 40.

sorudan ibaret bir liste verirdi. Bu liste, gençlerin vatana ve millete olan borçlarını ne düzeyde idrak ettiklerini anlamaya yardımcı olmaktaydı.⁴⁴

Kasım Kasımsade'ye göre Halil Rıza: “Bir zamanlar azatlık, millî çıkar sözlerini dile getirenlerin trajik akıbetini idrak ederek gençli çağlarından halkın istiklal meramını haykırmak uğruna kefen giyen şairlerden olmuştur!”⁴⁵

Elbette tüm bunlar SSCB'nin yönetici çevrelerinin dikkatinden kaçmamış ve bir süre sonra şairin sosyal ve pedagojik faaliyetleri sınırlandırılmıştır. Onun özellikle şair ve akademisyenleri bir yere toplayan "Bilik" cemiyeti aracılığıyla Azərbaycan'ın çeşitli bölgelerine gönderilmesi ve halkla görüşmeler yapması yasaklanmıştır. Azərbaycan SSC Devlet Güvenlik Komitesi, sadece doktora tezini bitirmesi için evde çalışması şartıyla Halil Rıza'yı işten çıkarmak ve partiden uzaklaştırmak üzere işlemlere başlamıştır. Bunun yanı sıra, maaşı da kesilmiştir. Söz konusu dönemde şairin telefonları dinlenmekte, evi ise sürekli izlenmektedir. Çünkü o, devlet dairelerinde “suçlu şahıs” sayılmakta ve daima bu isimle takip edilmektedir.⁴⁶

Sovyetler Birliği'nde totaliter toplum inşası erken başlasa da bu sistemin pekişerek gücünün doruğuna ulaşması Stalin döneminde gerçekleşmiştir. Tasfiye politikalarının kurbanlarının kesin sayısını belirlemek belki de hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Fakat bilinen tek gerçek bu politikalar milyonlarca insanın ölümüne,

⁴⁴Ulutürk, **a.g.e.** s. 45.

⁴⁵ Qasım Qasımsade, “Yazılacaq səhifələr intizarında”, İçinde: Xəlil Rza Ulutürk, Lefortovo zindanında, Bakı, Çinar-çap nəşriyyatı, 2006 (ss. 12-16), s.13.

⁴⁶Bəkir Nəbiyev, **a.g.e.** s., 58.

yargısız infazına, sadece bireylerin değil, kalabalıklar halinde halkların yurtlarından sürülmesine neden olmuştur.⁴⁷

Son derece siyasi, özgürlükçü şiirlerini yayınlarken büyük zorluklarla karşılaşan şair, bir defasında Bakü'deki Intourist Otel'de ağırlanan yabancı konuklara kendi ülkelerinde yayımlayacakları umuduyla eserlerinden bazı örnekler sunar. Fakat Halil Rıza, konukların komşu ülkelerden gelmiş bir komünist heyeti olduğundan habersizdi. Komünistler Halil'in bu hareketi ile ilgili polise haber vermişlerdir. Bakü güvenlik güçleri Halil'e karşı takiplerini arttırmıştır.

Halil Rıza, devlet karşıtı konuşmalarından dolayı Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü'nden uzaklaştırılır, bir süre işsiz kalır. 1969 yılında Firengiz Hanım, oğlu Rıza'yı ana okuluna bırakıp Azerbaycan Sanayi Enstitüsü'nde laborant olarak çalışmaya başlar. Halil Rıza'nın defalarca merkezi komiteye telefon ederek iş talep etmeleri hep sonuçsuz kalır.⁴⁸

1984 yılının ilk günlerinde, Merkezi Devlet Kütüphanesi'nin organizatörlüğü ile okuyucularla bir toplantı düzenlenir, Halil Rıza'nın **Hayatın Uzun Geceleri** isimli kitabı ve SSCB halklarının dillerinden çevrilmiş **Kardeşlik Gülleri** isimli çalışma koleksiyonu SSCB Devlet ödülleri adaya gösterilir. Toplantıya kütüphane müdürü demokratik edebiyat aşığı Kahraman Süleymanzade'nin başkanlık ettiği kurul ve çok sayıda edebiyat adamı katılır. Halil Rıza'nın eşi Firengiz Hanım'ın anılarından, şair Ramiz Duygun'un konuyla ilgili geniş bir rapor hazırladığı, bazı

⁴⁷ Ali Asker, "Totalitarizm, Stalinizm, Baskı", Sürgünün 75. Yılında Ahıskalı Türkler, 16-17 Kasım 2019 (Editör: Rüstəm Mürseloğlu), İstanbul Medeniyet Üniversitesi 2019 (e-kitap) (ss. 73-78), s. 76-77.

⁴⁸ Samirə Əşrəf, "Kürsü" layihəsinin qonağı Xalq şairi Xəlil Rza Ulutürkün həyat yoldaşı və məsləkdaşı Fırəngiz Xəlilbəylidir, 28 Ağustos 2019 (çevrimçi), Erişim tarihi: 15 Aralık 2020 <https://edebiyatqazeti.az/news/incesenet/4294-kursu-layihesinin-qonagi-xalq-sairi-xelil-rza-uluturkun-heyat-yoldasi-ve-meslekdasi-firengiz-xelilbeylidir>

konuşmalar yapıldığı ve söz konusu kitapların devlet ödüllerine aday gösterilmesine karar verildiği anlaşılıyor. Anılarda bu konu şöyle geçer:⁴⁹

“Ama belgeler yukarılara ulaşır ulaşmaz orada kaldılar. Bu sebeple Azərbaycan SSCB Merkezi Seyyar Kütüphanesi, Azərbaycan Yazarlar Birliğı, "Gençlik" ve "Maarif" yayınevleri birlikte söz konusu kitapları yeniden tartışmaya hazırlanıyordılar. Bunun için ilanlar verildi, posterler asıldı ve davetiyeler dağıtıldı. Fakat sonradan Azərbaycan Yazarlar Birliğı başkanlığı “yukarıdan emir var” diyerek kitapların tartışılmaması konusunda ısrar etti.”

Bu tavır şairi bilimsel ve edebî faaliyetinden uzaklaştırmamış, tam tersine 1985 yılında Ulutürk, Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi'nde "Magsud Şeyhzade'nin Sanatsal Yaratıcılığı ve Azərbaycan-Özbek Edebî İlişkilerinin Güncel Sorunları" üzerine post doktora tezini savunmuştur. Bir yıl sonra ise şair, Azərbaycan edebiyatının gelişimine katkılarından dolayı “Sanat Emekçisi” onursal unvanı ile ödüllendirilmiştir.⁵⁰

Ancak yukarıda sözü geçen eserlerine ödül verilmemesi şairi derinden üzmüştür. Çünkü SSC döneminde yüksek devlet ödülleri alan edebiyat adamları sansürülenmez ve kitapları değiştirilmeden orijinal versiyonu ile basılırdı. Bunun yanı sıra SSCB sınırlarını aşp yabancı ülkelere gitmenin zor, hatta neredeyse imkansız olduğu dönemlerde bu ödülleri alan edebiyat adamları devlet gezileri kapsamında sık sık yabancı ülkelere gidebilirlerdi. Şairin söz konusu devlet ödüllerini almaya çalışmasının ana sebebi de bu idi. Bu durumu şair “Mənim Mükafatım” şiirinde şu şekilde açıklar:

*Mən bu adi, bu ülvi, bu qat-qarış mühitdə
Bir diqqət istədim ki, mərdə namərd gülməsin.*

⁴⁹Əlizadə Əsgərli, **Xəlil Rza Ulutürkün poetikası**, Bakı, Aspoliqraf, 2012, s. 77.

⁵⁰Ulutürk, **a.g.e.** s., 80-82.

Hər hoqqabaz, hər dəli
Palçıqlı çəkməsini üstümüzə silməsin.
Mükafatımı istədim?
Bəlkə hörmət, ehtiram, izzət umdum özümə.
(Mənim mükafatım/Mən ümmanlar təşnəsiyəm, s. 188)

Şairin milliyetçi faaliyyəti 1980'lerin başından itibaren farklı bir boyut kazanmaya başlamışdır. Tümü SSC'yi özgürlük hareketleri sardığı zaman 1 Aralık 1988'de Halil Rıza, organize edilmesinde büyük emek sarfettiğı özgürlük mitinginin tüm katılımcılarına, dostlarına, tanıdıklarına, meslektaşlarına, yetkililere ve Azərbaycan dışında yaşayan insanlara açık mektupla müracaatta bulunur. Şair açık mektubunda, 19. yüzyılın meşhur Türkmençay Antlaşması'ndan sonra Azərbaycan'da Rus-İran-Ermeni örgütlenmesinin yol açtığı trajedilerin anatomisini yorumlayarak, çarlığın Ermeni hamiliğı politikasının devam ettiğini açıklar:⁵¹

"Bakın, 1923'te Ermenistan'da yaşayan 580.000 Türke özerklik verilmemişken, Dağlık Karabağ'da yaşayan birkaç bin Ermeni'ye özerklik verilmiştir. Eğer bu böyle devam ederse, bu kadim Azərbaycan toprağı on yıllarca Azərbaycan'a karşı bir fitne yuvası olacaktır."

Milliyetçiliğın baş kaldırdığı bu dönemde Azərbaycan SSC iktidarının gücü azalır ve isyan eden halk kitlelerinin karşısında duramaz olur. 8 Ocak 1990 tarihinde binlerce kişı Özgürlük Meydanı'na toplanır. Aralarında Halil Rıza'nın da olduğı 10 kişı Merkezi Komitenin binasına geçer. Arkadaşları Halil Rıza'yı kendilerine lider yaparlar. Halil Rıza, Merkezi Komite Başkanının kendileriyle görüşmesi gerektiğini beyan eder. Büyük halk kitlesinin önüne çıkmaya cesaret edemeyen Merkezi Komite Başkanı görüşmeye gelmez. Bu durumda 10 kişilik bu grup, Özgürlük Meydanı'nda bulunanların 11 maddelik taleplerini sunar ve bu taleplerin 5 gün içinde

⁵¹Tahir Abaslı, "Azadlıq Təşnəsi", **Mədəniyyət qəzeti**, Bakı, 2017, s. 3.

karşılanmaması halinde Merkez Komite binasının yıkılacağını belirtir. Sözkonusu taleplerden bazıları aşağıdaki gibidir.⁵²

- Vezirov dahil tüm "millete ihanet etmişler" istifa etsin ve mahkemeye çıkarılsın,
- Azerbaycan Komünist Partisi SSC Komünist Partisi'nden ayrılsın, partinin ülkedeki hegemonyasına son verilsin,
- Siyasi partiler özgürleşsin,
- Kirov'un heykeli yıkılsın,
- Basının, bilimsel faaliyetlerin ve üniversitelerin üzerinden iktidar kontrolü kaldırılsın,
- Halk harekâtı sebebiyle tutuklanmış 84 kişi serbest bırakılsın vs.

Talepler karşılanmaz ve büyük halk kitlesi Merkezi Komite binasına saldırır. Ancak kolluk kuvvetlerinin yardımıyla mitingler bastırılır. Fakat millî hareketler durmaz. Bu hareketlerin bastırılması ve Sovyet imparatorluğunun ömrünün uzatılması amacıyla 20 Ocak 1990 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de SSC kızıl ordusu tarafından sivil halka vahşice saldırı düzenlenmiş, Gorbaçov ve yandaşlarının iradesiyle küçük çaplı bir soykırım gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'ın dört bir yanındaki aydınlar, bu katliamı kınamış, bu bağlamda Halil Rıza Ulutürk de zırhlı tanklar, savaş gemileri ve modern silahlarla donanmış Sovyet ordusunun ele geçirdiği Bakü'de sokaklara çıkmış ve kızıl ordunun işlediği insanlık suçunu protesto etmiştir.⁵³

⁵²Nəbiyev, **İstiqlal Şairi**, s. 51.

⁵³Südabə Cahangirqızı, "Mübarizə davam edir", Bakı, 2002, s. 6.

Şair 21 Ocak gününü protestolar arasında geçirir. Meydanda defalarca onun “Devam Edir 37”,⁵⁴ “Yaşasın Xalq Cəphəsi” şiirleri okunur. Sonraki günlerde Halil Rıza'nın 20 Ocak olayları ile ilgili şiirleri meydanlarda seslendirilir.

21 Ocak protestoları sebebiyle Halil Rıza, 26 Ocak 1990 tarihinde SSC Devlet Güvenlik Komitesi görevlileri tarafından tutuklanmış ve Moskova'daki Lefortovo hapisanesine gönderilmiştir. Lefortovo'ya gönderilmezden önce KGB'nin⁵⁵ Bakü ofisinde onunla uzun süren sohbetler edilir, onu sergilediği bu tutumdan çekilmeye davet ederler. Fakat Halil Rıza'nın bu telkinlere cevabı aynı olur. Şairin hatıralarında onun KGB'nin Bakü ofisinde tutulması ile ilgili hatıralarına geniş yer verilir:⁵⁶

“Onlara Azerbaycanlı-Türk şair Halil Rıza olduğumu ve bilinçli yaratıcı hayatım boyunca okurlarıma insanlığın temel hedeflerini gösterdiğimi söyledim. Onlara dedim ki, dünyanın farklı milletlerinden 300'den fazla şiiri ana dilime tercüme ettim. Güneşi lekeleme girişiminiz boşunadır. Ulusal nefreti körükleyen ben değilim, beyaz ve kızıl imparatorlukları yaşatanlardır. Büyük Rus şovenizmini temsil eden, Büyük Petro'nun saldırgan isteklerini temsil eden Abramovlar ve onların hizmetkarlarıdır. Büyük komutanımız ve şairimiz Şah İsmail Hatayı zamanında Azerbaycan'ın alanı 2,8 milyon kilometre kare iken bugün 86,6 bin kilometre karedir. Son iki asırda Azerbaycan toprakları 32 kat küçülmüştür, değil mi? Utanç verici değil mi? İrevan hanlığını Ermenilere verdik, Göyçe yurdunu Ermenilere verdik, Zengezur'u Ermenilere verdik, Derbent'i Ruslara verdik. Değil mi? Utanç verici değil mi?”⁵⁷

“Hüseyn Cavit, Mikayıl Müşfik, Ahmet Cevat gibi insanlığın en değerli, en yetenekli, en cesur oğullarından kaçını yok ettiniz. 70 yıldan fazla bir süredir, SSCB Devlet Güvenlik Komitesi ve ülkedeki 15 şubesi insanlık için en büyük tehdit olmuştur. Sadece bir tehdit değil, aynı zamanda bir suç mağarası!”

⁵⁴1937 yılında Stalin'in çok sayıda Azerbaycanlı aydını katletmesi ve sürgüne göndermesine gönderme yapar.

⁵⁵Rusça-Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (Devlet Güvenlik Komitesi)

⁵⁶Nəbiyev, **a.g.e.**, ss. 60-61.

⁵⁷Xəlil Rza Ulutürk, **Rəsul Rza Həsəratı**, Bakı, Elm, 2000, s. 29.

Lefortovo`da 8 ay 13 gün boyunca ailesinden ve edebî çevresinden kopartılan şair, hapisanede gördüğü haksız sorgu ve suçlamaların yanı sıra yaşadığı işkenceleri "Lefortovo Günlüğü" kitabında kaleme almıştır. Kitap 200`den fazla şiir ve şiir şeklindeki mektubu içermektedir. Şair, bu kitabı yazdıktan sonra Ulutürk takma adını almıştır.⁵⁸

Halil Rıza hapisten çıktıktan sonra şairle Bakü`de görüşen İrfan Murat Yıldırım şöyle anlatıyor:

“Halil Rızayla 1991 yılı Nisan ayında Bakü`de yine görüştük. Gözlerinde hala ateş vardı ama ümit de vardı.

-Lefortovo zindanını anlatır mısınız?

“-Bir şairin yüreğini zindana tıkalırlar mı müellim? Halil Rıza`nın yüreğinde Azerbaycan var. Azerbaycan Lefortovoya, Lefortovalara sığar mı? Günler, geceler süren zorlu sorgulamalardan geçtim. Onlardan çalabildiğim zamanlarda yazdım, yazdım, yazdım....Daktiloyla yazılmış ve özenle ciltlenmiş iki büyük kitabı önüme koydu ve gülümseyerek: Lefortovo şiirleri yıllardan beridir tuttuğum onlarca ciltten oluşan günlüğümün belki de önsözüdür, dedi.”⁵⁹

Serbest bırakılan Halil Rıza, toplumsal mücadelesini eskisinden daha fazla gayretle sürdürür, okur ve seçmenlerle toplantılara gitmeye devam eder, saatlerce ara vermeden konuşmalar yapar, soruları cevaplar ve şiirler okur. Yine de Halil Rıza, büyük hayallerinden birini gerçekleştirme fırsatını kaçırmaz. Uzun zamandır Türkiye'ye gitmek, kardeş ülkedeki aydınlar ve kalem sahipleriyle buluşmak, İstanbul'un tarihi yerlerini ziyaret etmek arzusunda olsa da, tüm çabalarına rağmen SSC döneminde bu ziyaret gerçekleştirilemez. Türkiye'den Rafig Zeka Handan'ın

⁵⁸Bayramova Zümrüd, “Xəlil Rza Ulutürk-80 Azərbaycan Ədədəbiyyatının Üsyankar Ruhlu Şairi”, **Səs qəzəti**, 2012, s. 12.

⁵⁹İrfan Murat Yıldırım, “Halil Senin Sağlığına”, **Kardeş Edebiyatlar (üç aylık dergi)**, 1992, Sayı 21, s. 28.

daveti üzerine 1991 yılında Türkiyə'ye giden şair İstanbul, İzmir və digər şəhirlərdə səmipati və sayğı ilə qarşılanır.⁶⁰

1.1.4.Vefatı

Halil Rıza'nın, Lefortovo cezaevinde gündən günə sağlığı kötüye gitmiş və diyabet xəstəliyinə yakalanmışdır. 9 Ekim 1990'da trenlə Moskova'dan Bakü'ye getirilən şair, bir ay süren duruşmanın ardından serbest bırakılmışdır. 6 Mayıs 1991'de Halil Rıza'ya "Türk Milleti Ödülü Sahibi" fəhri unvanı verilmiş, bir yıl sonra, "Azərbaycan Cümhuriyyəti Həlk Şairi" onursal unvanı ilə ödülləndirilmişdir.⁶¹

Halil Rıza'nın oğlu Tebriz'in Ocak 1992'de Karabağ savaşında kahramanca şəhit düşməsi⁶² Halil Rıza'nın sinirlerini biraz da gerer və genel durumu üzərində yıkıcı bir etki yaradır. Firengiz Hanım'a görə Halil Rıza oğlu Tebriz'in trajedisinin ardından bir türlü iyiləşmə göstərməz. Sıklıkla nəfəs darlığı çəkən və kalp krizi keçirən şair Azərbaycan'dan Türkiyə'ye gidecek olan heyətin bir parçası olaraq Firengiz Hanım'ın eşlişində İstanbul'a gitmişdir. Gezinin ardından rəsmi etkiliklərə aktif olaraq katılan və şiir okuyan Halil Rıza'nın sağlığı İstanbul'da yenidən kötüleşir. Şairin cezaevinde yakalandığı xəstəlik onun sağlıq durumunu şiddətli dərəcədə kötüleştirir. Süleyman Demirel'in talimatıyla Cerrəhpəşə xəstənesində Halil Rıza'nın şeker və göz xəstəlikləri tədavi edilir. Bunun ardından, şair 19 Mayıs'ta Haseki Xəstənesi'nde kalp ameliyatı geçirir.⁶³

⁶⁰Xəlil Rza Ulutürk, **Rəfiq Zəka Xəndan haqqında**, Bakı, Mütərcim, 1999, s. 19.

⁶¹Xəlil Xəlilov, **Lefortovo zindanında**, Bakı, Azərbaycan Nəşriyyatı, 1998, ss. 12-13.

⁶²Dönemin Azərbaycan Cümhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'in 8 Ekim 1992 tarikli kararnamesiyle Tebriz Halil Rıza oğlu Halilbeyli ölümündən sonra Azərbaycan Millî Kahramanı ilan edilmişdir.

⁶³Aynurə Əliyeva, "Haqq pərvanəsi-Xəlil Rza (Həlk Pervanesi-Halil Rıza)", Bakı, **Türküstan qəzeti**, 2018, s. 10.

Ancak bu ameliyatın yeterli olmaması sebebiyle şair doktorların tavsiyesi üzerine tedavisine devam etmek için 23 Ağustos 1993 tarihinde Almanya'nın Zolenger şehrine gider. Fakat bir süre sonra durumu kötüleşir ve Kardiyoloji Enstitüsü'nde tekrar tedavi görür. Ancak bu tedaviler bir sonuç vermez ve şair, 22 Haziran 1994 tarihinde vefat eder. Vefatından sonra Halil Rza Ulutürk, "1. Fahri Mezarlık"ta defnedilir ve mezarı üstüne heykeli dikilir. Bunun yanı sıra, Halk Şairi, vefatından sonra Azerbaycan halkının millî mücadelesindeki özel hizmetlerinden dolayı "İstiklal" fahri nişanı ile ödüllendirilir.⁶⁴

1.2. Halil Rıza Ulutürk'ün Edebî Hayatı

1.2.1. Şiirlerinden Tematik İncelemeler

Halil Rıza Ulutürk, edebî faaliyetine 1950'li yıllarda başlayıp, 1960'larda ve 1970'lerde edebiyat alanında olgunlaşarak devam etmiştir. Eserleri ve kamusal faaliyetleriyle mevcut rejime meydan okuyan seçkin bir millî şairdir. Sürekli bilişsel arayışlar ve keşifler, büyük sorumluluk ve kişinin kendisine yönelik eleştirel yaklaşımı, Halil Rıza'nın kişiliğinin temel özelliklerinden biridir.

Halil Rıza şiirlerinin her biri, şair şahsiyetinin ve bir bütün olarak "benliğinin" mahsulüdür. Bu yüzden Halil Rıza eserlerinin ruhunu şairin karakterinde aramak gerekir; Halil Rıza şiirinin inceliklerini anlamanın yolu onun şahsiyetini anlamaktan geçer.⁶⁵

Halil Rıza'nın neredeyse insan ve insanlıkla ilgili tüm çalışmaları, zamanımızın ve ruhsal yaşamımızın temel sorunlarının şiirsel tanımına adanmıştır. Şiirlerinde vatani duygulara yer veren şair millî özgürlük mücadelesini şiirlerinde her

⁶⁴Əlizadə Əsgərli, "Xəlil Rza və Türkiyə ədəbiyyatı", *Ədəbiyyat qəzeti*, 2013, s. 7.

⁶⁵Günəş Xudayarova, "Xəlil Rza Ulutürk poeziyası vətən və azadlıq kontekstində", *Yeni Türkiyə*, 107. Azərbaycan Özel Sayısı – II, Mayıs-Haziran 2019, (ss. 193-198), s. 197.

zaman yansıtmıştır. Ulusal kimliklerini korumak için savaşıyan insanların mücadelesi, bireyin millî hedefleri için sorumluluk duygusu, insanları daha yüksek hedefler için savaşımaya teşvik eden ezici zorluklar, insanın dolu ve anlamlı yaşamı, teslimiyetin teşhiri ve tenkidi, hayatın her alanında çirkinliğe karşı mücadelenin kaçınılmazlığı, doğa sevgisi, insan emeğinin tarım ve çobanlıktan bilim ve şiire kadar bir onur ve haysiyet ölçütü olarak değerlendirilmesi, Halil Rıza şiirinin ana temasını ve ideolojik yönünü oluşturur.

Bir doğasever olan şair özellikle hayranı olduğu Azərbaycan doğasını şiirlerinde sıklıkla terennüm etmiştir:

*Əgər Yer kürəsi bir kaman olsa,
Mənim çinarlarım kamanda oxdur.
Böylə bir təbiət, ülvî məmləkət
Bəlkə heç əzəldən cahanda yoxdur
Qobustan qoruğu – sabahlı keçmiş,
Əzəmət yaşayır daş paltarında.
Yüz əsri, min əsri əyninə geymiş
Məğrur, alnıaçıq qayalarında.*

(Doğma təbiət/Seçilmiş əsərləri 2014, s. 125)

Halil Rıza İstiklal, Vatan şairi olaraq bilinse də, onun bir şair olaraq yetişmesində aşk şiirleri önəmli rol oynamış və edebî fəaliyyətinin başlarında şairin şiirlerinin birçoğu romantik atmosferlə yazılmışdır:

Kainat günəşlə, yer üzü yazla

Ürəyim səninlə doludur, gülüm.

Axmısan ömrümə gülüşlə, nazla.

Gəl, uçaq şərikli qanadımızla,

Ən böyük sevinclə sevinim, gülüm.

Ürəyim səninlə doludur, gülüm

(Sevgi sətiirləri/Seçilmiş əsərləri 2014, s.317)

Her şeyden önce Halil Rıza'nın vatanın ve halkın şairi olduğu açık bir gerçektir. Öte yandan her yetenekli şair, zamanının öncüsü olup, her şeyden önce o dönemin gerçeklerini eserlerine yansıtır. Halil Rıza da bunun güzel örneklerinden biriydi. Henüz SSC çökmemişken Ermenistan SSC ve Azərbaycan SSC arasında meydana gelmiş Dağlık Karabağ sorunu Azərbaycan edebiyat adamlarının faaliyetini büyük oranda etkiler. Bunlar arasında Halil Rıza'nın önemli yeri vardı. Bu bağlamda şairin hem edebi hem gazetecilik faaliyeti hem de mitinglerdeki konuşmalarının tarihsel gerçeklere dayanması, yüksek şiirsellik ve duygusallık ihtiva etmesi ile özdeşleştirilir. Karabağ sorunu yeni bir ivme kazandığında çok geçmeden işgalcilere maddi ve manevi destekleri ve provokasyonları ile yardım eden Bakü Ermenileri, somut bir güvenlik önlemi olarak şehirden sürülür. O sırada Halil Rıza'nın "Uzaqlaşdıracağıq" şiiri halk içerisinde büyük ün kazanır.⁶⁶

*Biz Türküstan elləriyik,
Qeyrət, qüdrət selləriyik.
Daşnaqları qovan bizik,
Dar gözləri ovan bizik.
Yetər meydan suladılar,
Yurdumuzu taladılar.
Bakımızı əzizləyək*

⁶⁶Nəbiyev, **İstiqlal Şairi**, s. 48

Əqrəblərdən təmizləyə!

Şölə versin bu ləl, mərcan

Ermənisiz Azərbaycan!

(Uzaqlaşdıracağıq/Türkün dastanı, s. 71)

SSC döneminde her zaman medya Azərbaycan'ın Rus devletine gönüllü birləştiğini söyler, bu doğrultuda propaganda yapardı. O dönemlerde bile Halil Rıza bu fikirlere karşı çıkmıştır. Nitekim kendi kaleminin şiirsel gücü ile aşağıdaki mısraları yazmıştır:

Gürşad tökdü, tufan oldu,

Araz daşdı, ümman oldu.

Qayaları al qan oldu,

O sahildə, bu sahildə.

(O Sahildə, Bu Sahildə/Mən Ümmanlar Təşnəsiyəm, s.68)

1980'li yıllarda Azərbaycan'da SSC merkezi hökumetine karşı bağımsızlık düşüncələrinin tohumları sepilirken Ebulfəz Elçibey başkanlığında gizli bir örgüt olan Azərbaycan Halk Cəphəsi oluşturulur. Dönemin birçok Azərbaycan aydınını bir araya getiren Azərbaycan Halk Cəphəsi (AHC), SSC'de siyasi parti faaliyyətinə izin verilmediğindən gizli faaliyyət göstərir.⁶⁷

1.2.2. Tercümanlık Faaliyeti

Halil Rıza'ya diller bilicisidir, demek yanlış olmaz. Hakani şiirlerini Farsçadan Abdullah Tükay'ı Tatarca'dan, Abay'ı Kazakça'dan, Ali Şir Nevaî'yi Özbekçe'den, Mahdum Kulu'yu Türkmence'den, Namık Kemal, Təvfik Fikret, Nazım Hikmet, Yahya Kemal Beyatlı'yı Türkçe'den, Firdevsi ve Sadi'yi

⁶⁷Ədalət Tahirzadə, "Prezident Elçibəy", Bakı, **Yeni Müsavat**, 2001, s. 22

Tacikçe'den, Puşkin, Lermontov, Nekrasov, Blok, Yesenin, Mayakovski, Yevtuşenko, Andrey Voznesenski gibi şairleri Rusça'dan yüksek edebî değerle Azərbaycan Tükçesi'ne çeviren Halil Rıza orijinalinin yalnız dilini değil müellifinin üslubunu, benliğini, kültürünü öğrenmeye ve yeniden canlandırmaya özel bir dikkat gösteren kamil ve tecrübeli bir çevirmendir".⁶⁸

Halil Rıza'yı meslektaşlarından ayıran özelliklerden biri de tercüme sahasında sürekli ve verimli faaliyet göstermesidir. Bu işe, en çok emek ve zaman ayıran Azerbaycanlı şairlerdendir. Bundan dolayı çevirdiği eserler onun edebî faaliyetinin en önemli bölümünü oluşturur. Eserleri mümkün olduğu kadar aslına sadık kalarak tercüme etmek Halil Rıza'nın tercüme faaliyetinin en dikkate değer yönlerindendir.⁶⁹

Halil Rıza'nın şiir ve tercümelerde yakaladığı başarının sebeplerinden biri engin söz hazinesine sahip olmasıdır. Kelimelerin mana katlarına inme ve yorumlama, yeni kelime üretme yeteneği, şiir ve konuşmalarında bu kelimeleri kullanarak edebiyat literatürüne kazandırması Halil Rıza'ya has özelliklerden biridir.⁷⁰

Dünyanın Edebî Haritası kitabında Halil Rıza çeşitli dünya halklarının edebî çalışmalarından örnekler ile şiir ve eserlerini çevirdiği yazar ve şairlerin edebî faaliyeti hakkında kısa ve net bilgiler vermiştir. Örneğin, Özbek edebiyatından örnekler verirken E. Nevai, M. Şeyhzade, A. Arif, S. Eyni, Zulfiyye, C. Kemal, K. Kulam, A. Kehhar; Kalmık edebiyatından D. Kugultinov; Türkmen edebiyatından Mehdimkulu; Kazaktan-Abay, M.Evezov; Türkiyeden-T.Fikret, C.Rumi; Farstan-Sedi, Hayyam; Slav Halkları Edebiyatı'ndan-Rus-K.Simonov, A. Blok, A.

⁶⁸Mikayıl Mirzə, "Gərəkli və ürəkli poeziya", Bakı, Çinar, 2004, s. 328.

⁶⁹Şamil Salmanov, *Şair Xəlil Rza Haqqında*, Bakı, Çinar, s. 245.

⁷⁰Mahire Asker, "Halil Rıza Ulutürk ün Hayatı ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme", Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021, s. 46.

Voznesenki, Y. Yevtuşenko, N. Tixonov, İ. Selvinski, N. Nekrasov; Ukrayna-T.Şevçenko; Belarus-Y.Kolas, Y. Kupala; Pribaltik edebiyatından-Eston R. Rummodan, U. Lantdan, L. Seppelden; Latviya-İ. Auzinden; litva-Ş. Vladasdan, aynı zamanda Amerika ve Avrupa halklarının edebiyatından, özellikle H. Longfellowun “Hayavata Hakkında Nağme” den örnekler göstermekle şair tercüme ettiği edebî şahsiyetlerin edebî faaliyetlerini okurlara aktarıyordu.⁷¹

1.2.3. Eserleri

Zamanının diğer şairleri gibi Halil Rıza da edebî faaliyetinin ilk yıllarında genç Sovyet şairi olarak komünist ideolojisini terennüm edenlerdendir. “**Bahar Gəlir**” isimli ilk kitabındaki bazı şiirleri dışında, şairin eserleri o yılların en sık kullanılan konularından bahseder. Bilindiği üzere o dönem yalnız Azerbaycanda değil, bütün SSC ülkelerinde Oktyabr, Lenin, “26’lar” gibi temalar öne çıkmaktaydı. Şairin 1960’lı yıllarda şiirlerinde işlediği başlıca tema tabiat ve tabiat olayları idi. 1960’dan itibaren şairin çalışmalarında tema değişimi açıkça görünür. Söz konusu temaların oluşmasının önemli sebepleri eserlerindeki baş kahramanın isyanının artması, şairin gerçekleri gün yüzüne çıkarma çabası ve bütün bunların sonucunda sovyet ideolojisinden kurtulma hayali ile bağlantılı olmuştur.⁷²

Halil Rıza Ulutürk poema (manzume), şiir, hikaye ve eleştiri türünde eserler vermiştir.

⁷¹Nizami Tağısoy, **Xalq Cəbhəsi**, 2017, s.14.

⁷²Xəlil Rza, “**Seçilmiş Əsərləri**”, Şərq-Qərb, 2005, s. 6.

İKİNCİ BÖLÜM

ARİF NİHAT ASYA'NIN HAYATI VE EDEBÎ FAALİYETLERİ

2.1. Arif Nihat Asya'nın Biyografisi

Arif Nihat Asya, 7 Şubat 1904'te o dönemde İstanbul'un yakınında bulunan ancak İstanbul ile bağlantısı olmayan İnceğiz Köyü'nde hayata gözlerini açmıştır, dedesi adını Mehmet Arif koymuştur. Babasının adı Ziver Bey, annesinin adı ise Fatma Zehra Hanım'dır. Arif Nihat Asya'nın baba tarafı, Kapusuzlar lakabıyla tanınırdı. Şairin en büyük dedesi olan Kapusuz Hacı Ahmet'in, Tokat'a bağlı olan Kapusuzlar Köyü'nden İstanbul'a gelmiş ve deriyle uğraşmış olan bir ahî ustası olduğu bilinmektedir.⁷³

Aşağıdaki dizelerde doğum yerini şair şöyle ifade eder:

Nerelisin?" diye soruyorlar:

İnceğiz köyünde doğmuşum;

İnceğiz'i Çatalca'ya, Çatalca'yı

İstanbul'a bağlamışlar...

İstanbul'lu olmuşum.

(Emzikler/Kökler ve Dallar, s.158)

Mehmet Arif henüz yedi günlükken, babası Ziver Efendi askerlik yıllarında kapıldığı veba salgınından hayatını kaybeder. Bu kayıp üzerine annesi Fatma Hanım ile birlikte dedesi İbrahim Tevfik Efendi'nin himayesinde kalırlar. Arif üç yaşına geldiğinde annesi Fatma Hanım, Osmanlı ordusunda görev yapan Filistin uyruklu bir subayla evlenir. Fatma Hanım, oğlu Arif ve yeni eşiyle birlikte bir süre İstanbul'da yaşamına devam eder. Ancak sonrasında

⁷³Saadettin Yıldız, **Bayrak Şairi Arif Nihat Asya'dan Seçmeler**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017, s. 14.

Filistin'e taşınma kararı alırlar. Fatma Hanım'ın, oğlu Arif'i de Filistin'e götürme düşüncesi kayınpederi İbrahim Tevfik Efendi tarafından reddedilir. Bu gelişmeler Arif'i dedesinden değil ama annesinden koparacaktır. Arif henüz üç yaşındayken hem öksüz, hem de yetim kalır. Kendisi daha sonraki yıllarda dedesi için: "Benim ilk şöhretim, bir Rumeli köyünde onun torunu olarak başlar" der.⁷⁴

Şair, bir haftalık bebekken babasının vefatını ve annesinin genç yaşta dul kalıp içine düştüğü çaresizliği aşağıdaki dizelerde ifade etmiştir:

*Can yoldaşın, ömrüyle helallaştığı gün,
Kaldın arasında, çaresiz, yerle göğün...
Bir haftalık emzikli kadındın... acıdan,
Ey genç ana, göğsünde düğümlendi südün.*
(Rübâiyyat-ı Arif-1/s. 251)

2.1.1.Çocukluğu

Arif, dört yaşında iken İncegiz'in köy mektebinde ilk hocası Hüseyin Efendi'den Arap harflerini öğrenir. Dedesinin vefatından sonra babaannesi Rüveyde Hanım şairi himayesine alır. Rüveyde Hanım'ın da vefatından sonra Arif, halası Gülfem Hanım ve eniştesi Mehmet Fevzi Efendinin himayelerine geçer.⁷⁵ Bu sıralarda halasının eşi olan Mehmet Fevzi Efendi, Çatalca Müftüsü olarak görev yapmaktaydı. Şair, eniştesi aracılığıyla iyi okullarda eğitim görme fırsatı elde etmiştir. Halası ve eniştesi Mehmet Arif'i her zaman kendi çocukları gibi

⁷⁴Arif Nihat Asya, **Top Sesleri**, 5. Baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016 s. 113

⁷⁵Cengizhan Orakçı, **Arif Nihat Asya**, Ankara, Alternatif Yayınları, 2003, s. 34.

görmüşlerdir. Halası ve eniştesi, Çatalca'ya bağlı Örçünlü Köyü'nde ikamet etmekteydiler.⁷⁶

Şairin şiirlerinde, anne ve annelik teması özel bir yer tutar. Şairin şiirlerinde yetimlik ve öksüzlük duygusu, sağlam bir anne özleminden dolayı oluşan duygu ve düşünceler baskındır. Yetimlik ve öksüzlük duygusu şairin anne özlemini besleyen kavramlardır. **Duâlar ve Âminler** (1967) kitabında bulunan “Anne” şiirinde annesine duyduğu özlemi ve annesinin genç yaşta dul kalmasıyla kendisinin bir nevi yetim kaldığını ifade etmiştir.⁷⁷ Şairin annesine karşı duyduğu merhamet ve acıma hissini aşağıdaki şiirde görebiliyoruz. “Anne” şiirinde, şair babayı ailenin temeli olarak görür. Bu yüzden babasının ölümüyle almış olduğu yetim sıfatını aynı şekilde annesinin de aldığını ifade etmiştir:

*İki öksüz gibiydik, anneciğim;
Belki südsüz de kaldım öyleyken,
Yeniden gelmek olsa dünyaya,
Yine ben, doğmak isterim senden!*
(Anne/Aramak ve Söyleyememek, s. 140)

Arif Nihat Asya, 1947 senesinde kırk üç sene hiçbir haber alamadığı annesinin Filistin'in Akka şehrinde yaşadığını öğrenir. Yıllarca gazetelerde yazdığı yazılarda kendi hayatından kesitlere yer verirdi. Bunun amacı annesinin eline bir gün bu yazılardan birisi ulaşırsa oğlunun yaşadığını bilsin dıyedir. Yıllar sonra büyük özlem ve hasret ile annesini ziyaret etmek için Filistin'in Akka şehrine annesinin yaşadığı yere gider. Annesini yarı felçli yatalak bir halde bulur. Yıllarca özlemini duyduğu buluşma hayal ettiği gibi

⁷⁶Asya, a.e. s. 36.

⁷⁷A.e., s. 40

gerçekleşmez. Anne ve oğul içlerindeki özlemi saatlerce sarılarak dindirmeye çalışmışlardır. Şair, hüznü bir şekilde Türkiye'ye geri dönmüştür.⁷⁸

Bu olay şöyle gerçekleşti:

“Arif Nihat, sık sık yazılarında nerede doğduğunu, annesinin ve babasının adını ve nasıl ayrıldıklarını yazıyordu. Bunu büyük bir ihtimalle bilinçli yapıyordu. Belki de bu yolla, eğer sağsa, annesine ulaşabileceğini ümit ediyordu. O zamanlar Türkiye'den gelen gazete ve dergilerin de halâ okunduğu Ortadoğu'da Arif Nihat'ın çocukluk yıllarını anlatan şiirlerini ve yazıların okuyan Fatma Hanım, Türkiye Dış İşleri Bakanlığı'na başvurarak oğlunun bulunmasını istedi. 1947 yazında Arif Nihat, eşi ve küçük kızı ile birlikte Yahudilerle Filistinliler arasında çatışmaların sürdüğü İngiliz işgali altındaki Akkâ'ya (Filistin) gittiler.”⁷⁹

2.1.2. Öğrenim Yılları

Arif Nihat Asya ilk öğrenimini İnceğiz köy mektebinde almış, dört yaşında Hüseyin Efendi'den alfabeyi öğrenmiştir. İstanbul'a geldiğinde, önce Haseki ve Koca Mustafapaşa mahalle mektebinde, sonra ise Gülşen-i Maarif Rüştüyesi'nde öğrenim görmüştür. Liseyi bitirdikten sonra İstanbul Yüksek Öğrenim Okulu'nun Edebiyat Bölümü'nden mezun olmuştur. Şair, Millî Mücadele yıllarında Kastamonu'da öğrenci olmuştur. Bölgedeki İnebolu Limanı, okul yıllarından itibaren sürekli kullanılmış merkez limandır. Arif, Kastamonu'da eğitim gördüğü dönemde Millî Mücadele yıllarına yakından şahit olmuş ve insanların içinde bulunan vatan sevgisini yakından görme fırsatına sahip olmuştur. İnsanların vatan sevgisinin yanısıra, vatanını savunmak için ailelerini bırakıp cepheye gitmeleri şairi derinden etkilemiş ve vatan sevgisiyle alakalı şiirler yazmıştır.⁸⁰

⁷⁸Cengizhan Orakçı, *Arif Nihat Asya'dan Seçme Şiirler ve Yazılar* (14. Baskı), Ankara: Elips Kitap, 2017, s. 13.

⁷⁹Asya, *Top sesleri*, s. 13.

⁸⁰Orakçı, *Arif Nihat Asya*, s. 54.

Arif Nihat Asya, liseden sonra adı sonradan İstanbul Üniversitesi Yüksek Öğretmen Okulu olacak olan, Dârü'l-Muallimîn-i Aliye'ye devam eder. İlk başta misafir öğrenci olarak eğitimine başlamış, ardından ise asil öğrenci olarak eğitime devam etmiştir. Burada öğrenim görürken İstanbul Harici Telgraf Kontrol Kaleminde memuriyete başlamıştır.⁸¹

2.1.3. Gençlik Yılları

Arif Nihat Asya'nın gençlik yıllarının kalem tecrübesi olan şiirlerinde dini-dünyevi arayışlar içerisinde olduğunu da görebiliyoruz.

*Her zevkin içinde var benim adım
Günahlar esiri bir derbederim
Yalnız affedilmek zevki duymadım.
(Ses ve Toprak, s.247)*

Bu mısralarla her türlü zevki tattığını ifade eden şairde yine de bir günahkarlık duygusu hakim görünmektedir. Yaptığı hareketlerden zevk aldığını, fakat bundan pişmanlık duyduğunu söylemektedir. Şair için affedilmek yaşadığı bütün zevklerin en tatlısı olacaktır. Bu duygularla bazen ölmeyi bile istediği görülebilir:

*O kadar yorgunum ki bari Azrail olsun
Gelip koluma girse
Olmasaydı uzakta beni düşünen bir kız
Ve siz olmasaydınız
Varlığımı toprağa sererdim anneciğim.*

⁸¹Sakin Öner, **Arif Nihat Asya**, İstanbul, Toker Yayınları, 1979, s. 35.

(Ses ve Toprak, s. 226)

Kendisini hayata bağlayan tek şey, özlemini çektiği annesini görebilme ümididir.

Şairin gençlik yıllarında esaslı inanç sarsıntılarından geçtiğini şu ifadelerinden de anlamak mümkündür:

*Silinir yaşanmış bir rü'ya
Yaşayan atılır ve unutulur
Ölürsem zindana atılır bir nur
Kazanan ahiret, kaybeden dünya
Artık ne gülmek var, ne de ağlamak
Çürütür hissedenden bir kalbi toprak
Çelenkle, Yasin'le bir ölü için
Bir yaprak, bir nefes öldürülmesin.*
(Ses ve Toprak/s.234)

Şair şiirde ölümü trajik bir hadise olarak görür ve hissedenden kalbi çürüten bir olgu şeklinde tasavvur eder. Şairde günahkarlık duygusunun hakim olduğu bu dizelerde de görülebilir.

Gençlik dönemlerinde yaşadığı bunalımlar şairde manevi boşluk meydana getirmiştir. Bunalımları, özellikle de kaderle bir hesaplaşma içinde olması, çocukluk ve ergenlik döneminde anne-baba sevgisi ve ilgisine açlık çekmesiyle ilgilidir.

2.1.4. Olgunluk Dönemi

Şair, 1933’lerde Mevleviliğe meylettikten sonra 1936’dan önce yazdığı her iki şiir kitabını reddetmiştir. Artık Arif Nihat Asya, otuz yıllık bir ömrü geride bırakmış ve kendisini, hayatı ve insanı daha iyi tanıma fırsatına kavuşmuş bir yetişkin olarak hareket etmeye başlamıştır. Orta yaş insanının en önde gelen sorunu, uygun kararlar alarak uyumlu bir yaşam biçimini ifade eden olgunluk düzeyine ulaşmaktır. Bu dönemdeki diğer insanlar gibi Arif Nihat da önceki dönemlere oranla yaşamında dine daha farklı bakmaya başlamış ve ona daha fazla yer verme eğiliminde olmuştur.⁸²

Arif Nihat Asya’nın 1933’lerden sonraki şiirlerine baktığımızda şairde dinî tasavvufî duyuş ve düşünüşün verdiği haz ve heyecana, kendine duyduğu güvene, çevreye uyum ve tabiat sevgisine rastlamak mümkündür. Örneğin ilk olarak “Kur’an” başlığıyla yazdığı, daha sonra “Şüphe” başlığı ile değiştirdiği bir rubaisinin eleştirilmesi üzerine şunları söyler:⁸³

“Burada iman buhranı geçirmiş kimselerin (şek)ten (yakın)e gidişleri dile getirilmiştir. Böyle insanlar vardır; bizde de en meşhuru (Tazarru’name) sahibi Sinan Paşa’dır. Ben de böyle bir şüphe devresi geçirmiş; hem kendimin, hem benzerlerimin, geçit yerlerindeki ruh halini terennüm etmiş olabilirim. İstikamet karardan tereddüde değil, tereddütten karara olduğuna göre, bir yanılma da, yanılma da söz konusu değildir.”⁸⁴

Arif Nihat, askerlik vazifesini yerine getirirken 1934 yılında soyadı kanunu çıkmış, Asya soyadını alan ünlü şairin tam adı artık Mehmet Arif Nihat Asya olarak kayıtlara geçmiştir. Kaynaklarda Türk milletinin ana vatanının “Asya” olması

⁸²Saadettin Yıldız, **Arif Nihat Asya'nın Şiir Dünyası**, İstanbul, MEB Yayınları, 1997, s. 132.

⁸³Süleyman Doğanay, “Edebî Bir Eserde Şairin Dini Yaşamı - Arif Nihat Asya Örneği” –T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2009, s. 14.

⁸⁴Nevzat Kösoğlu, **Arif Nihat Asya**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, s. 32.

sebebiyle, bu soyadını aldığına dair görüşler de yer alır. Zaman içerisinde şair hafızalarda Arif Nihat Asya olarak yer edinir..⁸⁵

Ayrıca öğrencilik yıllarında bir dönem Anadolu Ajansı İstanbul Mümessilliği görevinde memur olarak çalıştığı da bilinir. Arif Nihat Asya, Dârü'l-Muallimin-i Aliye'de öğrenci iken okulda tanıştığı Hatice Semiha Hanım ile ilk evliliğini gerçekleştirir. Hatice Seniha Hanım, hem statü hem de maddi olarak Arif Nihat Asya'dan çok üstün olmuştur. İstanbul'un o yıllarda seçkin semtlerinden olan Suadiye'de yaşayan Hatice Seniha Hanım, sosyal ve ekonomik anlamda şair ile aynı hayata sahip olmaz. Bundan dolayı, 1941 yılında Arif Nihat Asya ve Hatice Semiha Hanım, yaşadıkları huzursuz ve mutsuz evliliklerini mahkeme kararıyla sonlandırırlar.⁸⁶

2.1.5. Aile Hayatı

Şair, ilk eşinden ayrıldıktan kısa bir süre sonra Adana Erkek Lisesi'nde görev yaptığı zaman, aynı okulda Kimya Öğretmeni olan Servet Akdoğan ile evlenir. Servet Hanım'ın ailesi Yunanistan göçmeni olmuş, Yunanistan'ın Yanya isimli Türk vilayetinde yaşamış ve çok küçükken Yunan askerlerinin bölgenin kontrolünü ele geçirmesi üzerine ailesiyle beraber Türkiye'ye göç etmiştir. Arif Nihat Asya gibi Servet Hanım da ailesini küçük yaşlarda kaybetmiştir. Servet Hanım'ın Türkiye'de de başarılı bir eğitim hayatı olmuş, İstanbul Teknik Üniversitesi'ni kazanan ilk kız öğrenci olarak tarihe geçmiştir. Bu, şairi derinden etkilemiştir. Şairi Servet Hanıma bağlayan sebepler hem başarılı bir kariyeri olması hem de şair gibi çocukluktan itibaren derin yaralar almış biri olmasıdır.⁸⁷

⁸⁵Orakçı, **a.g.e.**, s. 56.

⁸⁶**A.e.**, s. 44

⁸⁷**A.e.**, ss. 57-58

Arif Nihat Asya'nın **Sevgi Mektupları** (2018) isimli kitabında Servet Hanım için yazmış olduğu bazı mektuplar vardır. Söz konusu mektuplar aşk, özlem ve sevgi temalıdır. Bu mektuplara göre Servet Hanım şair için bir yaşam kaynağıdır. Bu bağlamda Arif Nihat Asya'nın, Servet Hanım için yazdığı 12 Temmuz 1940 tarihli mektubundan aşağıdaki kesit çok manidardır:

“...Ben Arif Nihat Bey falan değilim. Bugün de, yarın da Arif'im. Bunu böyle yaz. Böyle söyle ve beni böyle düşün... Ve sevgimize tereddütler karıştırma. Bende ki yerinin sahibisin. Bu vazifeni ve sözümü; sakın bir çocukluk, bir tesir, bir istihza, bir dedikodu sana unutturmasın. Benim ince, benim tatlı; benim tadı, kokusu, yüzü, gövdesi, ruhu, her şeyi güzel ve her şeyi benim olan tertemiz Servet'im...”⁸⁸

Arif Nihat Asya ve eşi Servet Hanım bir dönem farklı şehirlerde görev yapmışlar ve bu özlem, şairi Servet Hanım'a daha çok bağlamıştır. Hayatındaki her şeyi, en ince ayrıntısına kadar mektuplarında ifade eden şairin çocuklarının adlarını dahi mektuplarında anlatmış olduğu görülmektedir. Şair, 11-12 Eylül 1940 tarihli mektubunda bir kızı olursa adının Fırat olmasını ister:

Şu fani dünyada her murat olsun.

Ve senden doğacak kızımın, Adı ‘Fırat’ olsun!

(Fırat/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s. 56)

2.1.6. Meslek Hayatı

Şairin 1942 yılında Malatya Lisesi Müdürlüğü'ne ataması gerçekleşmiştir. Fakat muhalif tavrı ve geçinememesi gerekçesiyle görevinden alınmıştır. Daha sonra aynı okulda edebiyat öğretmeni olarak görevine devam etmiştir.⁸⁹ Bu sırada ikinci askerlik görevini yapmak için Diyarbakır'a gitmiş ve iki aylık askerlik vazifesinin

⁸⁸Asya, **a.g.e.**, s. 44.

⁸⁹Yavuz, **a.g.e.**, s. 15.

dönüşünde tayinini Adana'ya istemiştir. Kimya öğretmeni olan eşi Servet Hanım ile birlikte Adana Erkek Lisesi'ne tayin edilmişlerdir.⁹⁰

1945 yılında Adana'daki öğretmenlik dönemi başlayan şair 1948 yılına kadar burada öğretmenlik yapar. Aynı zamanda gazeteler için siyasi içerikli yazılar yazmaya devam eder. 1946 yılında ise Adana halkının da isteği ve ısrarı üzerine, Adana'dan bağımsız milletvekili adayı olur. 21 bin oy alan şair, buna rağmen milletvekili seçilemez. Fakat Adana halkı için Arif Nihat oldukça değerli bir kişiliktir. Adana da şair için yeri ayrı bir memleket ve güzel günlerinin geçtiği bir coğrafyadır.⁹¹

Şair Adana'da 17 yıl görev yapmıştır. Erkek Lisesi'nde, Kız ve Erkek Öğretmen okullarında, Adana Kız Amerikan Koleji'nde, Tarsus Amerikan Koleji'nde, Orta Mektep'te çalışmış; edebiyat öğretmenliği, müdür yardımcılığı ve Türkçe öğretmenliği yapmıştır.⁹²

Arif Nihat Asya, hem olumlu hem de olumsuz düşüncelerini içinden geldiği gibi açıkca ifade eden bir şairdir. 1948 yılında Demokrat Parti'yi destekleyen çok sayıda gazete yazısı yazması sebebiyle çeşitli soruşturmalara tabi tutulur. Adana'da öğretmenlik yaptığı dönemdeki eleştirel yazıları, onun memurluk görevinde sürekli sürgün edilmesine sebep olur.⁹³ 14 Mayıs 1950 seçimlerinde, Demokrat Parti'den Seyhan (Adana) milletvekili seçilir. Kendisinin milletvekili seçilmesiyle ilgili olarak "Mektep kürsüsünden Meclis kürsüsüne" ifadesini kullanır. Halkın ona karşı olan sevgisi ve onun sivri dili arasındaki ters orantı şairin milletvekilliği görevinde

⁹⁰Öner, **a.g.e.**, s. 60.

⁹¹Yavuz, **a.g.e.**, s. 16.

⁹²Songül Cansız, "Arif Nihat Asya'nın Şiirlerinde Adana", **Hars Akademi** Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi, 2018, Cilt 1, Sayı 2, 1-33, s. 7.

⁹³Öner, **a.g.e.**, s. 64.

bulunduğu döneme gölge düşürmüş, söylemleri milletvekilliğinin önüne geçmiştir.⁹⁴ Arif Nihat Asya, 1954 seçimlerinde herhangi bir partiden milletvekili adayı veya bağımsız aday olmamış ve fiilen politikayı bırakma kararı almış ve öğretmenliğe geri dönmüştür.⁹⁵

Arif Nihat Asya'nın milletvekilliğini bırakmasının ardından hemen Eskişehir Lisesi'ne tayini çıkmış, Eskişehir'de Yunus Emre'nin tasavvufi fikir dünyasını yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Eskişehir'den sonra Ankara Gazi Lisesi'ne tayin edilmiştir.⁹⁶ 1959 senesinde şairin eşiyle beraber Kıbrıs Lefkoşa Erkek Lisesi'ne tayini çıkmıştır. Kıbrıs için birçok rubai kaleme alan Arif Nihat Asya, rubailerinde Kıbrıs'ın tarihçesi üzerinde durmuştur. Kıbrıs'ın özellikle Osmanlı hâkimiyetindeyken yapılmış olan mimari eserlerine dikkat çekmiş ve bu mimari eserlerin zaman içerisindeki farklı kullanımlarını **Kıbrıs Rubaileri** isimli kitabında anlatmıştır.⁹⁷ Burada görev yaparken Kıbrıs'ı ve Kıbrıs insanını en ince ayrıntısına kadar tanıma fırsatı bulan şair Kıbrıslı öğrencilerinin millî bir bilinçle yetişmesi amacıyla çalışmalar yapmıştır. Kıbrıs halkına Türk kimliklerini anımsatmış, onlara vatan, millet ve yurt sevgisi kavramlarını empoze etmeye çalışmıştır. Kıbrıs halkının Yunan zulmüne karşı başkaldırmasında, yurtlarını savunmasında şairin katkısı oldukça fazla olmuştur.⁹⁸

Şair ve Servet Hanım, 1961 yılında yeniden Türkiye'ye dönmüşler ve Ankara Gazi Lisesi'nde dört ay daha çalışarak emekli olmuşlardır. Hem çocukluk yıllarında değiştirmiş olduğu şehirler hem öğretmenlik yıllarının sürgünle geçmesi şairin alışkın olduğu; ama onun farkında olmadan, şiirlerinde şehirlerin farklı yüzlerini gösterme özelliği katmıştır. Şairin Ankara'da öğretmen olduğu dönem siyasete

⁹⁴ Yavuz, **a.g.e.**, s. 17

⁹⁵ Cansız, **a.g.m.**, s. 7

⁹⁶ Öner, **a.g.e.**, s. 68.

⁹⁷ Yavuz, **a.g.e.**, s. 17.

⁹⁸ Cansız, **a.g.m.**, s. 8.

atılmasına da etki etmiştir. Bunun sebebi Ankara'nın her zaman güç, hükümet, iktidar ve yönetimin sembolü olmasıdır.⁹⁹

Şair emekliye ayrıldıktan sonra **Yeni İstanbul** ve Babıali'de **Sabah** gazetelerinde yazılar yazmış ve Aralık 1974'ün sonlarında hastalanarak hastaneye kaldırılmıştır. 5 Ocak 1975'te ise vefat etmiştir. Kabri, Ankara Karşıyaka Mezarlığı'ndadır.¹⁰⁰

2.1.7. Dinî Tasavvurları

Kişiliğin oluşumunda nelerin etkili olduğuna dair, dindarlık mı kişiliği, kişilik mi dindarlığı etkiler tartışması vardır. Bu tartışma hakkında dinsel yaşayışın kişiliği, kişiliğin de dinsel hayatı belirli şekillerde etkilediği farklı araştırmacılar tarafından ileri sürülmüştür. Mesela Fromm'a (1993) göre bir dinin Tanrı ve insan anlayışına bağlı olarak ortaya koyduğu dünya görüşü, bireyin kişiliği üzerinde belirleyici bir etkiye sahipken, Allport'a (1950) göre bireyin kişilik özellikleri onun dindarlık şeklini biçimlendirmektedir.¹⁰¹

Şairin çalışmalarında dinî temalara genişçe yer verdiğini görmekteyiz. Dinî ve tasavvufî unsurlar, özellikle **Dualar ve Âminler** kitabında görülür. Din ve tasavvuf, onun şiirlerinde işlenen temaların başında gelmektedir. Şairin incelenen kitaplarında; Allah inancı, İslam peygamberi Hz. Muhammed sevgisi ve özlemi, İslamın temel şartları, imanlı olma, dua, dinî gün ve geceler, camiler ve ezanlar gibi konular sıklıkla işlenmiştir. Dinî ve tasavvufî değerlere ilişkin bulgu ve yorumlar üçüncü bölümde Millî Duygular üzerine kaleme aldığı şiirlerinde incelenmiştir.

⁹⁹Orakçı, a.g.e., s. 70.

¹⁰⁰Yavuz, a.g.e., s. 18.

¹⁰¹Süleyman Doğanay, "Arif Nihat Asya'nın Kişiliği ve Kader Algısı: Psikolojik Bir Yaklaşım", **Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi**, 2019, Sayı 10, s. 184.

Şair, İslam dininin insanın ruhunda ortaya çıkardığı ürpertileri, gelenek ve göreneklerin insan hayatına verdiği disiplini ve yaratılan tüm her şeyi yaratandan ötürü aynı şekilde sevmek gerektiğini şiirlerinde açıklamıştır. Türk insanının değerlerine bağlılığı, gelenek ve göreneklere verdiği önem gibi unsurlar şairin de dünya görüşünü temsil etmektedir. Ulusal ve manevi değerlerin oluşturmuş olduğu millî kimlikten, millî değerlerden kopmamak şartıyla bütün yeniliklere açık olmuştur.¹⁰²

Edebiyat tarihçileri Arif Nihat Asya'yı, Türkçü-millîyetçi kategorinin içinde değerlendirmektedirler. Yaşamı incelendiğinde bu tespitin doğru bir tespit olduğu görülür. Şiir yazmaya başladığı ilk yıllardan itibaren devrin yönelimine uyarak Turancılık çizgisinde şiirler kaleme almıştır. Ancak bu noktada da yani Turancılık fikrinde de durmamış, kendisini ve şiirinin sınırlarını sürekli olarak yenilemiş ve geliştirmiştir. Realist bir millîyetçilik anlayışı benimseyerek Türkçü-Turancı bir bakış açısından Anadolu'yu ve Anadolu halkını anlatan, muhafazakâr ve dindar bir görüşe yöneldiği görülmektedir. Bu dönemden sonra yazdığı şiirlerini de bu anlayışa göre oluşturmuştur.¹⁰³

Arif Nihat'a göre Allah, insanlara doğru ve yanlışları ayırt edebilmeleri amacıyla akıl lutfetmiş ve bu tercih hakkı onu diğer varlıklardan farklılaştırmıştır. Hür iradesiyle seçimler yapabilen insan, bundan dolayı işlediklerinden sorumlu tutulmuştur.¹⁰⁴

Şiirlerinde gözüktüğü üzere, Arif Nihat, kadere inanmaktadır ve onu metafizik bir mesele olarak irdelemek yerine net bir tavırla kabullenmiştir. Bunu da çeşitli yorumlarıyla gösterir.

¹⁰²Hasan Aktaş, "Çağdaş Bir Mevlevî Havarisi Arif Nihat Asya'da Mevlânâ İmajı", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2008, ss. 43-54, s. 46.

¹⁰³A.e., s. 47.

¹⁰⁴Doğanay, a.g.m., s. 196.

Arif Nihat Asya'nın, dinî kültürü derin, manevi zenginliği tam olan bir şair olması konusunda birçok araştırmacı hemfikirdir. Şairin intisap ettiği Mevlevilik, onun manevi yönünü beslemiş ve dinî terbiyesini sağlam kılmıştır. **Kubbe-i Hadra** başlığı altında yazdığı şiirinde bu yönü açıkca ortaya çıkmıştır.¹⁰⁵

Şair tüm temaları, özellikle dinsel konuları akıcı bir söyleyiş ve coşkun bir lirizmle işlemektedir. Birçok şiirinde tasavvuf hususiyetleri ön plana çıkmaktadır. Şiirlerinde belirgin bir münacat havası sezilmektedir. Şiirler pislikten, fesatlıktan uzak olmak isteyişinin bir ürünüdür. Birçok ifadeleri ile Allah'tan bir temenni, bir arzulanış havası verir.

2.2. Arif Nihat Asya'nın Edebî Faaliyetleri

Arif Nihat Asya'nın Türk kültürünün yanı sıra edebiyata ve sanat hayatına yaptığı katkılar, son derece geniş çerçevelidir. Arif Nihat Asya, edebî ilhamını Türk toplumundan, tarihinden, aynı zamanda Türk kültür ve medeniyetinden almıştır. Şair içinde doğduğu ve yetiştiği milletin değerleriyle edebî faaliyetine yön vermiş ve adını edebiyat tarihine yazdırmıştır. Arif Nihat Asya, her zaman kendisini milletinden uzaklaştıracak ve millî değerlerden alıkoyabilecek her şeye karşı ciddi bir şekilde tepki duyar ve bu tepkiyi aynı zamanda sanatına ve özellikle şiirine yansıtır. Arif Nihat Asya sanat hayatında önce dile dayanır, dilin güzelliklerini kendine benimsetir ve kazandırır. Dildeki kıvraklığı, inceliği benimseyen şair eserlerine bunu yansıtmakta mahirdir.¹⁰⁶

Şairin içerik olarak dikkatimizi çeken en önemli özelliklerinden birisi sahip olduğu toplumsal duyarlılık anlayışıdır. Arif Nihat, toplumun derdini kalbiyle

¹⁰⁵Süleyman Ateş, **İslam Tasavvufu**, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992, s.5.

¹⁰⁶Muzaffer Çandır, "İslâmî Duyarlılığın Cumhuriyet Devri Türk Şiirine Yansımaları (1923-1950)", **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2011, 9:1, s. 165.

dinleyen bir şairdir. Özellikle millî, manevi konularla ilgili derin bir anlayış gösterdiğini kesin olarak söyleyebiliriz. Şairin, vatan, milliyetçilik, millet üzerine düşünceleri onun kitaplarının esas temasını teşkil etmektedir. O, şiirlerinde Türk kültürünü ve Türk kimliğini bir hazine olarak görür ve kendisini de bu kültürün gönüllü şairi mertebesine yükseltir.

Şair, şiirlerinde sık sık anne özlemini yansıtan birçok dizeye yer vermiştir. Onun bir diğer içeriksel teması dinî-tasavvufi yönüdür. Mevleviliğe gönül vermiş Arif Nihat Asya, kitaplarındaki birçok şiirde Mevlana'nın övgüsüne yer vermiştir.

Arif Nihat Asya'nın şiirlerinde sıklıkla kullanılan medeniyet unsurları vardır. Bunlardan dikkat çeken şairin Türkiye coğrafyasının doğal güzelliklerini şiirlerinde kullanmasıdır. Şairin birçok şiirinde çeşitli bölgelerin dağlarının, ovalarının, göllerinin anlatıldığı görülmektedir. Şairin Anadolu'yu şehirleriyle, ovalarıyla, gölüyle, ırmağıyla ele alıp şiirlerinde işlemesindeki temel amacı okurlarına bu doğal zenginliğini anlatmak olmuştur. Şair birçok şiirinde Anadolu'yu keşfedilmeyi bekleyen bir hazine olarak değerlendirmiştir. Su, göl, nehir, ırmak gibi doğal güzelliklerin olduğu yerlerde insanların rahat ve daha yaratıcı oldukları Arif Nihat şiirinde sıklıkla ifade edilir.

Şiirlerine ve yazılarına yansıyan ve düşünce dünyasının temelini oluşturan esaslar, millî değerler, Türklük şuuru ve millî kültürdür. Sanatının başından itibaren ana kaynaklarından birini “aşk” oluşturur. Bu aşk “insanî” olandan başlayarak vatan coğrafyasının ağacına suyuna, dağına taşına, kısacası bütün güzelliklere uzanır. Türk milletinin değerlerine bağlılık, dini inançlar, gelenekler, vatana karşı derin bir sevgi

onun dünya görüşünü oluşturur. Vatanın şehirleri, anıtları, ırmakları, ovaları, yaylaları onun şiir ve yazılarında dile gelirler.¹⁰⁷

2.2.1. Şiirlerinde Kullandığı Temalar

2.2.1.1. Şiirlerinde Tarih Bilinci

Arif Nihat Asya, yalnız bir şair değil, hem de yazar, öğretmen ve milletvekili tecrübelerine sahip çok yönlü bir şahsiyet olmuştur. Onun çeşitli görevlerde bulunması, farklı bir hayat görüşüne sahip olmasında mühim bir etkidir. Tıpkı her şairin, yazarın eserinde, yaşamış olduğu coğrafya ve hayat mefhumunun etkin olması gibi, Asya'nın da eserlerinde bu unsurların tesirlerine rastlamak mümkündür. Şair düşünsel dünyası ve tarih duygusu oldukça geniş olan bir şair olarak Türk edebiyatındaki yerini almıştır. Şiirlerinde bu duyguyu yeterince içselleştirmiş ve bu duygularla eserlerini kaleme almıştır. Şair, milletini de bu tarih bilincine davet etmeyi unutmamış, Türk gençliğini daima azimli ve cesur olmaya davet eden ifadelerle şiirlerini zenginleştirmiştir.

Türk gençliğine kendi kudretini hatırlatmak ve mücadeleci ruhu aşılama amacıyla kaleme alınmış olan birçok şiirinde şair, Fatih'in genç yaşta iken gerçekleştirdiği başarıları, hükümdârın katkılarını aksettirerek sunmak istemiştir. Türk gençliğini motive etmek için Türk tarihinin şanlı değerlerini ve isimlerini sık sık hatırlayarak ortaya koyduğu şiirlerinde geçen dizelerde şair, geçmişin kudreti ve ilhamı ile nice zaferler, başarılar elde edilebileceğinin imkansız olmayacağını hatırlatmak istemiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁷Cengizhan Orakçı, **Arif Nihat Asya'dan Seçme Şiirler ve Yazılar**, Elips Kitap, 2016, s. 18

¹⁰⁸Seda Altun, "Arif Nihat Asya'nın Şiirlerinde Osmanlı Padişahları", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 7:2, 2020, s. 945.

Şair derin bir tarih şuuru içerisinde şimdi ile maziyi kıyaslar, bu kıyaslamanın sonunda kimi zaman hüznlendiği görülür. Tarihin hükmüne bir nevi karşı gelir, bu hükmü kabullenemez. “Geçmiş ve şimdiki zaman arasında var olan orantısızlık ve uyumsuzluk şairin anlamak istemediği bir olguyu ortaya koyar.”¹⁰⁹

Şair, tarihten kaynaklanan bu kabullenmeyişi aşmak için yine tarihe başvurur. Bunun için tarihi bir kurtarıcı olarak görür. “Destan” adlı şiirinde tema olarak ön plana çıkan hususlar genellikle tarihsel hususlardır. Şiirin genelinde tarihsel bir yoğunluk ve hassasiyet söz konusudur. Destan mefhumu Arif Nihat Asya’nın şiirinde mühim bir yer tutmuştur. Arif Nihat Asya şiirinde, Malazgirt gibi savaşları veya Türk tarihinin önemli isimlerini tekrarlayarak şiirinin destanî ruhunu sağlamlaştırır.¹¹⁰

Oğuz Kağan’dan, Bilge Kağan’dan ve Sultan Süleyman’dan bahsederek hem eski Türk tarihine hem de Osmanlı tarihine göndermelerde bulunur. Bu durum onun Türk tarihine yekpare bir şekilde bakışını ifade eder. Başka bir örnek vermek gerekirse, “Devler” adlı şiirinde şairin üzerinde durduğu tarih bilinci kendisini belli eder. Bu şiirde daha ziyade eski Türk tarihine ve Hun Türklerine göndermeler yapar.

“Selimler”adlı şiiriyle şair, Osmanlı sultanlarından I.Selim’in ve Kanuni’nin oğlu II. Selim’in hatıralarını yaşatmıştır. Selimler diyerek bir zafer havasının temsiliyeti yaratılmış, Kıbrıs’ın fethine, Çaldıran’a, Mısır Seferi’ne göndermeler yapmıştır.¹¹¹

Bilindiği gibi Çaldıran ve Mısır Seferleri I.Selim Dönemi’nde zaferle sonuçlanan fetihlerdir. Kıbrıs’ın fethi ise II. Selim Dönemi’ne denk gelir. Arif Nihat

¹⁰⁹Recep Uluçay, **Bir şiir hazinesi: Arif Nihat Asya (yapı-tema-anlatım)**, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray, 2018, s. 38.

¹¹⁰A.e., s. 39

¹¹¹A.e., s. 40

Asya, şiirde bu iki padişah için sanki bir ağıt yakar ve “Selimler gelir de Yavuzlar gelmez” diyerek feryat eder:

*Yüreklerden taşsın Yine imanlar
İtri bestelesin Tekbir'ini
Na'tini Galip yazsın, Mevlid'ini Süleyman'lar
Sütunları, kemerleri, kubbeleriyle Geri gelsin Sinan'lar.*
(Naat/Dualar ve Aminler,s. 73)

Burada şairin geçmişe özlem duyduğu görülmektedir. Eski güzel günlerden bahsederek o günlerin geri gelmesini ve yeniden o coşkuyu yaşama isteğini dile getirmiştir. Şair, “Devler” adlı şiirinde mazi ile yaşanan zaman arasında bir ilişki kurmaktadır:

*Sarsarak köprüleri
Devler geçti bu yollardan:
Dudaklarından Hun Türküleri.
Tulgalı başbuğlar Ve rüzgârda
Bayraklar, uğultular, tuğlar...
Bir dünya doldu boşaldı...
Yazık ki adları, destanlardan
Masallara kaldı!*
(Devler/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s. 11)

Arif Nihat Asya, zamanında dünyaya ün salmış nice Türk ordularından, milleti için canını feda etmiş kahramanlardan bahseder. Yeryüzünü inleyen bu kahraman insanlar bugün artık mazi olmuş, isimleri sadece masallarda kalmıştır.

Ağlasın taşlara kapanıp tarih:

*Selimler gelir de Yavuzlar gelmez,
Kağanlar, hakanlar, başbuğlar doğar
Cengiz'ler, Gazi'ler, Oğuz'lar gelmez!
Tarihin muazzam tâkı altından
Ağır ve şahane geçti Selim'ler
Bellerde paralar altın kabzalı,
İri kavuklu iri dilimler.
(Selimler/Arif Nihat Asya'dan Seçme Şiirler ve Yazılar, s.51)*

Bu alt bölümün sonucu olarak söyleyebiliriz ki, Arif Nihat Asya'nın şiirleri bir çok yönden zengindir.

2.2.1.2. Şiirlerinde Kadın Teması

Şair, şiirlerinde kadın temasına da sık sık yer vermiştir. Kadına anne, sevgili ve eş olarak değer yüklemiştir. Aynı zamanda kadının güçsüz olabileceği, korunmaya ihtiyacı olduğu konularında da şiirleri vardır. “Altı Kızlar” adlı şiiri bu konuya bir örnektir:

*İstanbul'da Kuş Tepe'nin,
Evlerine dönmemiş kızları
Gayri göremezler güneşi,
Göremezler yıldızları!
Atılmış, itilmiş, unutulmuş
Bir mahalleden
Sepetleri kollarında, çilelerine razı
Altı yürek, altı gövde, altı kaderdi giden!
Arsalar... sokaklar... yokuş... iniş...*

Toprak... kaldırım...asfalt...gidiş o gidiş!’

(Altın Kızlar/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s. 112.)

Şiirin bu kısmında Kuştepe isimli gecekondu semtinde yaşayan altı kızın başına gelenler anlatılmıştır. Şiirin temasında altı kız evlerinden çıkmış ve geri dönmemişlerdir. Semtte yaşayanlar kızların kaçtığını düşünmüş, lakin bir müddet sonra kızların cesetleri bulunmuştur. Şiirde bu olayın bir erkeğin değil kızların başına gelmesine vurgu yapılıyor.

Bu şiirin yanısıra, “Kaçınıcı ölüydü, kaçınıcı çığlık” mısrası ile başlayan şiirinde bu tür olayların fazlasıyla yaşandığını vurgulamıştır:

Benim de annem olsa annemin

Beşiğini seve seve sallardım;

Gülse güller açılırdı içimde

Ve ağlasa inci inci ağlardım.

Işılda ey mavi saray ışılda:

Pırıl pırıl şehnişinler, kapılar...

Senin kırk gün kırk gecelik düğünün,

Benim kırk gün, kırk gecelik yasım var.

(Masallarla/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s. 68.)

Şair annesiz kaldığı için annesine karşı büyük özlem beslemiştir. Şaire göre annenin yeri her zaman ayrıdır. Burada şairin annesinin, onu küçükken bırakıp Filistin’e gitmesi de önemli etkindir.

2.2.1.3. Şiirlerindeki Bireysellik Teması

Arif Nihat Asya toplumsal meselelerle ilgili olduğu kadar bireysel konularla ilgili de yetkin eserler yaratmıştır. Sahip olduğu ve toplumsal nitelikteki şiirlerine

bile ustalıkla uygulayabildiği lirizmdeki ustalığı, bireysel nitelikli şiirlerinde doruk noktasına ulaşır. Şair, şiirleriyle Türk coğrafyasının ufuklarını terennüm etme çabasındadır. Şair kendi ufuklarını Türk ve İslam kültürünün zengin unsurlarıyla donatmıştır. Türk kültürü ve İslam medeniyeti beraber ustaca bir duyarlıkla Arif Nihat Asya'nın şiirinde yer bulmuştur. Bunun yanı sıra, şairin bireysellik ile ilgili konulardaki inceliği önemli bir yer tutar.

“Sen” adlı şiirinde de bu ustalığı devam ettirir. Klasik bir aşk şiiri görünümünde olan şiir, pastoral öğelerle süslenmiştir. Şiirin akıcılığı, ifadelerdeki sadelik ve samimiyet, söz konusu şiire romantik bir hava kazandırmıştır. Şair ne iyyinin ne şerrin şairi olmakla yetinir. Bu bakımdan subjektif bir tavır takındığı söylenebilir. O, iyiyi ve kötüyü gerektiğinde birlikte zikreder.

“Mektup” başlığını taşıyan şiirde öne çıkan tema geçmişe özlem ve hatıralardır. Şair Adana'da geçen günlerini özlemle hatırlar. Ayrıca şair “Yaprak” adlı şiirinde bir doğa tasviri yaparak okuyucunun gözünde pastoral bir tablo meydana getirmektedir. Şiirin teması geçmişe özleymiş olarak öne çıkmaktadır. Doğ a unsurları şairin diğer şiirlerinde de tıpkı bu şiirde olduğu gibi lirizm yüklüdür.¹¹²

Şair bireysel temalara değ inirken gençlerden beklentilerini ifade eder. Şaire göre eğlenceyle, boş uğraşlarla geçirilen vakit, bozuk saate benziyor. Türk gençliği bu boş iş leri bırakıp kendi vatan ülküsü için çaba sarfetmelidir. Vatanı için bir an önce çalışmaya başlamalıdır. Bunu birçok şiirinde ifade etmiştir. Örneğ in, aşağıdaki şiir parçasında bunu görebiliriz.

*Yelkenler biçilecek, yelkenler dikilecek;
Dağlardan çekdiriler, kalyonlar çekilecek
Kerpetenlerle surun diş leri sökülecek!*

¹¹²Uluçay, a.g.e., s. 42.

Yürü hâla ne diye oyunda oynaştasın?

Fatih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın!

(Fetih Marşı/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s. 183)

Şair, gençlerin boşa vakit geçirmemesi gerektiğini, kendilerine hedef belirlemeleri ve bu uğurda gerekenleri yapmalarını istemektedir. Fatih Sultan Mehmet yirmi bir yaşında İstanbul'u fethetmiştir. Bu örnek ile gençlere erken yaşta neler yapabileceklerini göstermeyi amaçlamıştır.

Şairin düşüncelerine göre gençlerin hedeflerini gerçekleştirmek için gerekiyorsa anneden, babadan, eşten, sevgiliden, kısacası kendi için değerli olan her şeyden vazgeçebilmesi lazımdır.

Bu kitaplar Fatih'tir, Selim'dir, Süleyman'dır;

Şu mihrab Sinanüddin, şu minare Sinan'dır;

Haydi, artık uyuyan destanını uyandır!

(Fetih Marşı/Bir Rüzgar Bayrak Bekliyor, s.184)

Şaire göre Türklerin tarih kitapları Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman gibi büyük zaferlere imza atmış şahsiyetlerdir. Savaşlarda ve fetih meydanlarında zafer kazanan büyük şahsiyetlerin yanısıra şairin fikirlerine göre, kültüre, medeniyete muhteşem eserleriyle katkıda bulunan, dönemindeki mimarların başı olarak anılan Mimar Sinan gibi büyük isimler de adını tarihe altın harflerle yazdırmıştır. Şair burada Türklerin atalarının hem zaferler kazanmış olduğunu, hem de Türk kültürüne eserler kazandığını söylemektedir. Şaire göre bunu Türk genci de yapabilir.

2.2.1.4. Şiirlerindeki Adalet Teması

Şaire göre adil olmak hayattaki en büyük insani değerlerden biridir. Herkesin adaletli olması gerekir. Aşağıdaki dizelerinde şair adalet terazisinden bahsederek görüşlerini kaleme almıştır:

*Ey yolcu, sen kendini terazimde
İster tartılan farz et, ister dirhem say;
Bu terazinin
Bir kefesi güneştir.
Bir kefesi ay!
(Terazi/Kökler ve Dallar,s.196)*

Aşağıdaki şiirde ise insanların yaptıklarının cezasız kalmayacağı belirtilmektedir. “Ben ederim, sen bulursun” mısrası ile şair insanın başkasına zarar verdiğini sandığını, fakat en çok kendisine zarar verdiğini belirtmiştir:

*Yalan dolan, hile, pusu...
Kim demiş ki kurtulursun?
Etme bulma dünyası bu:
Ben ederim, sen bulursun!
(Etme, Bulma/Kökler ve Dallar, s.167)*

Arif Nihat Asya'nın şiirlerinde bir ahengin olduğunu görmekteyiz. Şair, dizelerinde müziğin öne çıkmasına dikkat etmiştir. Müziğin birleştirici ve toparlayıcı yanına önem veren şair, geçmişteki coşku ve heyecanların geri gelmesini arzular.

Şair, anlatmak istediği önemli şahsiyetleri ya da değer kavramlarını isim vermeden ele almaya çalışır. Geçmişî hatırlatma kaygısı taşıyan şairin, okuyucuyu bunaltmak ya da sıkmaktan titizlikle kaçındığını şiirlerinde görürüz. Arif Nihat Asya,

kendi yaşamından kesitler vererek, okuyucu ile bütünleşmeye çalışır. Şairin, annesiz büyümesi, aile içindeki huzursuzluğu ve bunalımlarını işlemesindeki amaç, okuyucu ile şairin yakınlaşmasıdır.

Arif Nihat Asya, milletin maddi ve menevi değerlerini ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Şair, düşünce temelini, tarihten alır. Tarihten alınan değerler ile günümüze kalıcı mesajlar vermiştir. Bayrak, vatan, toprak sevgisi bu değerler arasında ilk sırada gelir. Şair, okuyucudan değerlerine sahip çıkması için çaba gösterir. Bu çabayı coşkun bir ifade ile anlatır.¹¹³

Arif Nihat Asya'nın hem kendi eserlerinden hem kendisiyle yapılan sohbetlerden, hem de yakınlarıyla yapılan mülakatlardan şairin kişiliği ve bireysel tutum ve davranışları hakkında kayda değer bilgiler elde edilebilir. Şairin kızı bir televizyon programında babası hakkında aşağıdakileri söyler:

“...insanlara olan sevgisi... Ben hayatımda bu kadar çok insanı yüreğine sığdıran başka bir kişi görmedim. Öyle bir yürek ki bu kadar sevgiyi nasıl alabiliyor? Gönül zenginliği diye bileceğim tarafı bence çok önemliydi.”¹¹⁴

Bir dergi ile yaptığı röportajda ise Arif Nihat'ın kızı Fırat Asya, babası hakkında olan hatıralarını şöyle anlatır:

“...Çepeçevre şahsi prensiplerle örtülmüş bir dünyadır bu. Öyle prensiplerki babam hayatı boyunca onlar için fedakarlık ve mücadele etmiş, bu prensiplerin dışına asla çıkmamış, çıkmayı düşünmemiştir. İşte, dışarıdan sert görünen bu dünyanın içi alabildiğine yumuşak, sıcak, derin ve romantiktir. Sevgi, şefkat doludur. Bu aşk, Allah'a ve O'nun yarattığı canlı cansız her şeyeydi.”¹¹⁵

¹¹³ Kılıç ve Sezgin, a.g.m., s. 88.

¹¹⁴ Saadetin Yıldız, **Arif Nihat Asya'nın nesirleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1991, s. 37.

¹¹⁵ Öner, a.g.e., s. 69.

Kızının sözlerinden şairin ne kadar aşk ve sevgi dolu olduğu görülmektedir. Şairin şahıslara yönelttiği tenkitlerden hareketle hicve ve nükteye düşkün bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir. Hicvin dozunun bazen aşırı ve kelimelerin bazen oldukça sert olması zaman zaman eleştirilir. Bu mizacını kendisi şöyle dile getirir:

“Söz dinlemeyen, disipline sığmayan benim gibi dik kafalılar ütü tutmayan kumaş gibidir: tatlı söylemeye çalışırım olmaz; arada bir kelime bazen pilav yerken dış kıran taş gibidir.”¹¹⁶

Arif Nihat, kendisiyle barışık bir insandır. Aşağıdaki nesrinde şair, hem olumlu hem olumsuz yönleri ile sahip olduğu özellikleri kabul eden, benimseyen ve iç huzuru yakalamış birisi olduğu izlenimi veriyor:

“...Benim yüzüm güzel bir yüz değildir fakat yüzler içinde bana en çok yakışanı odur...ve aynalar için değil, benim içindir! Güzel değildir, sevimli değildir, belki manalı da değildir. Fakat gelmiş, gelecek bütün yüzlerin bana en çok yakışanıdır. Hilkat, onu verirken benim fikrimi sordu da verdi. Benim iyi, benim dost, benim kardeş yüzüm.”¹¹⁷

Arif Nihat Asya bir röportajında insanların bütün zaafılarını ortaya koyabilmeleri ve bununla barışabilmeleri gerektiğini, ruhun ancak bu şekilde temizleneceğini söylemiştir.

Şair başka bir şiirinde tok gönüllü bir insan olduğunu ve az ile yetinmeyi kendisine ilke edindiğini aşağıdaki sözlerle ifade eder:

*Buyrun!’ dediler... Yok gözümüz çokta, dedik
Zaten yerimiz uzakta bir nokta... dedik
Şayet, dediler, olursa bir hacetiniz...*

¹¹⁶Asya, **Kanatlarını Arayanlar**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2005, s.110.

¹¹⁷Yıldız, a.g.e., ss. 99-100.

Allah'aşükür, mertebemiz tokta!... dedik.''¹¹⁸

Nitekim eşinin anlattığına göre, Arif Nihat paraya katiyen kıymet vermeyen, maaş zarfını hiç açmadan arkadaşlarının masasına koyup herkesin ihtiyacı kadar almasını, kalan paranın kendisine yeteceğini söyleyebilen bir insandır.¹¹⁹

Burada onun maddiyata önem vermediği gibi başkalarına yardım etmekten hoşlanan bir şahsiyet olduğu söylenebilir.

Arif Nihat Asya'nın hayatını irdelediğimiz bu bölümde şairin hayatında dönüm noktası sayılabilecek ve hayatına yön verdiği düşünülebilecek bazı olaylar tespit edilmiştir. Yetim ve öksüz olarak büyümesi, çocukluğunu işgallerin ve savaşların getirdiği felaketlerin alt üst etmesi, eğitimi için şehir şehir dolaşması, ilk eşinden acı bir şekilde boşanması gibi bazı olaylar onun edebî faaliyetine yansıyan ve kişiliğini etkileyen önemli yaşantılardır. Bu gibi olaylar Arif Nihat'ta devamlı bir hüznün halini ve hasret duygusunu beslemiştir. Öksüzlük duygusu ve anne hasreti gibi acıların şairin ilerleyen yaşlarında bile dinmediğini açıkca söyleyebiliriz.

Şiirlerine ve diğer yazılarına yansıyan, düşünce dünyasının temellerini oluşturan esaslar ise millî değerler, Türklük şuuru ve millî kültürdür. Bunları bir sonraki bölümde geniş bir şekilde inceleyeceğimizden dolayı bu bölümde üzerinde fazla durmadık. Geniş olarak milliyetçilik sözüyle anlatılabilecek olan fikirleri, birçok aşamalardan geçerek duygu ve kültür zenginliği ile yaşama çeşitleri ölçüsünde gelişmiş ve daha da olgunlaşmıştır. İslam'ın ruhda meydana getirdiği ürperti, örf ve geleneklerin insan hayatına verdiği disiplin, aynı zamanda bütün yaratılmışları yaratandan ötürü aynı aşkla kucaklatan ilahi sevgi, tapılacak ve tutulacak yüce değerler olarak gösterilmiştir.

¹¹⁸Asya, **a.g.e.**, s. 271.

¹¹⁹Yıldız, **a.g.e.**, s. 89.

Milliyetçilik anlayışı Arif Nihat Asya'nın sanatına rehber olmuştur. Bunları kendi edebî faaliyetine rehber yapan şair, millî edebiyatın ilk şartını, milleti ve milliyeti kabul etmek, bunlara karşı olmamak olarak görmüştür. Şair, çok renkli, çok konulu ve değişik biçimlerde şiirleriyle özgün bir şahsiyet olduğunu ortaya koymuştur. Arif Nihat, geçmişin, bugünün ve geleceğin meselelerini bir Müslüman ve Türk gözüyle incelemiştir.

Şairin gençlik yıllarını ihtiva eden dönemlerde kaleme aldığı şiirlerinde arayış içerisinde olduğu görülmüştür. Bunun yanısıra dini inançlarının gelişiminde bazı sarsıntılarla birlikte ruhsal çalkantılar ve huzursuzluklar yaşamış olan şair, yıllar geçtikçe olgunlaşmış ve arayışları son bulmuştur. Söz konusu arayışlar yerini kesin kanaatlere bırakmıştır. Nitekim gençlik döneminde yazdığı ve muhtevasında yoğun fikri dalgalanmaların olduğu **Heykeltıraş** ve **Yastığının Rüyası** adlı iki şiir kitabını reddetmesini bu kanaatimize delil olarak ileri sürebiliriz.¹²⁰

Gençlik yıllarında yazdığı bazı şiirlerinde zaman zaman kaderiyle barışık olmadığı izlenimini veren şair, dertleriyle başbaşa kalıp bunaldığında bunu kadere bağlamaktadır. Şaire göre Allah, her şeyi kendi yapısı içinde bir denge üzerine yaratmış ve bu denge devamlı olarak sürüp gitmektedir.

2.2.2. Eserleri

Arif Nihat Asya'nın otuz üç kitabı basılmıştır. Bunların yirmi ikisi şiir, on tanesi de nesir ve mensur şiir kitabıdır. Bu otuz üç eser, 1924-1990 arasındaki 66 yıllık süre içinde toplam seksen üç baskı yapmıştır. Bu da her yıl 1,25 kitap, her kitap için ortalama 2,51 baskı demektir. Mükerrer baskılar dikkate alınmazsa, şairin her iki yılda bir kitap tutacak kadar eser verdiği anlaşılmaktadır. 56 yıllık yazı hayatında,

¹²⁰Doğanay, a.g.m., s. 198.

her yıl 24,57 adet nesir, 57,28 adet şiir olmak üzere ortalama seksen iki yazı yazmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALİL RIZA ULUTÜRK VE ÂRİF NİHAT ASYA’NIN ŞİİRLERİNDE MİLLÎ DUYGULAR

3.1. Edebiyatta Millî Şuur

“Millî şuur kültürel, toplumsal değerlere, toprağına, bayrağına, diline, birliğine sahip çıkmak, daima ileriye gitmek, üretmek, kimseye muhtaç olmadan yaşamak, varlığının farkında olmaktır. Millî şuur eksikliği ise kendisine ve topluma faydalı olmayan işlerle uğraşmaktır. Çevrede pek çok örneğı de var. Toplumda yaşayan herkesin millî şuur derecesini gözden geçirmesi, uyuşukluk halinden çıkması lazım. Uyanmak için illa ki topraklarımıza, dirliğimize ciddi bir tehdit gerekmemeli. Öyle bir zamandayız ki, millî şuur bulanıklığına, yokluğına ülkemizin bir an bile tahammülü olamaz. Millî

şuurumuzun daima uyanık ve diri olması gerekiyor. Millî şuur geleceğimizi şekillendiriyor.”¹²¹

Azerbaycan ve Türkiye Türkleri tarih boyunca, birçok felaket ve savaş yaşamışlardır. Özellikle sosyal ve siyasi hayatta meydana gelen gelişmeler her iki toplumu da derinden etkilemiştir. Aydınların öncülüğünde hem Azerbaycan Türkleri, hem de Türkiye Türkleri millî şuurlarını canlı tutmuş ve bu sayede varlıklarını korumuşlardır.

Azerbaycan Türklerinin millî şuurlarının araştırılması edebiyat türünde, çoğunlukla gazetecilik biçiminde başladı. Ü.Hacibeyli, M.E.Resulzade, A.Hüseynzade, C.Memmedguluzade, M.E.Sabir'in eserlerinde Azerbaycanlıların kimliğinin farklı yönlerini göstermeye ve anlamaya yönelik önemli incelemeler vardır. Lakin Sovyet döneminde Azerbaycan'da "Millî Ben"liğin öğrenilmesi, araştırılması motivasyonu yoktu. Sistem, daha çok "Sovyet halkı"nın "ben"liğinin oluşmasına daha çok ilgi duyuyordu. Ancak B.Vahabzade, A.Efendiyeve, Z. Göyüşov'un eserlerinde halkın severek okuduğu millî ahlak ve millî bilinç algıları vardır.¹²²

3.2. Edebiyatta Millî Değer Ve Millî Duygu Kavramı

Millî değerler şuur altına kazınmış, gerektiği zaman ortaya çıkan, eski ataların ruhlarından bize doğru akıp gelen, tarih içinde devam etme gücü veren değerlerdir. Bu değerler, düşman güçlerin ortaya çıktığı, faaliyette bulunduğu, etkili olduğu zamanlar ile millî varlığın atılıma ihtiyaç gösterdiği zamanlar dışında tabi bir şekilde hissedilmez ölçülerde yaşar. Millî değerler, milletlerin başka milletlerden

¹²¹Tümay Mercan, Millî Şuur Geleceğimizi Şekillendirir, 27 Ağustos 2020 (çevrimiçi), Erişim tarihi: 18.04.2021 <https://www.ozgurkocaeli.com.tr/makale/5152768/tumay-mercan/mill-i-suur-gelecegimizi-sekillendirir>

¹²²Adil Qurbanov, "Milli Şuur və Milli Dil Qloballaşma Şəraitində, Azərbaycan Millî Elmlər Akademiyası, Fəlsəfə İnstitutu, 2018, s. 40.

farklı oluşunu sağlayan, özel bir bütünlük olmasına yol açan, tavır alışa, benzeyişe ve davranışa dönüşen değerlerdir. Millî değerler insanî ortak değerler dünyasında yoğuran değerlerdir.¹²³

Milletlerin ortak değerleri diye kabul ettiğimiz ve ait olduğu milletin bütün fertleri tarafından, herhangi bir maddi zorlama olmaksızın kabul edilen, bir bakıma o milletin hayat prensipleri olan temel değerleri vardır. Aynı zamanda bir milletin kültürü de olan bu temel değerler o milletin millî değerleridir.¹²⁴

Millî Duygu – Millî His, milletle ilgili sorunların, olayların, davranış ve eylemlerin vatandaşların iç dünyasında uyandırdığı, bıraktığı izlenimlerdir. Bunlar coşku, sevinç, övünç, kıvanç, nefret, kin, üzüntü gibi duygulardır. Millî duygular, vatandaşların millete olan bağlılıkları, millet sorunlarına olan duyarlılıkları ölçüsünde artar, eksilir ve hatta hiçbir iz bırakmadan silinir.

Aydınların en önemli görevlerinden biri de, içinde yaşadıkları toplum zor duruma düştüğünde, bundan kurtulmanın yollarını bulmak ve halkı bu konuda bilinçlendirmektir. Bu amaçla hareket eden Halil Rıza ve Arif Nihat Asya eserlerinde ele aldıkları konularla, işledikleri motiflerle, tarihe ve kültürel değerlere karşı göstermiş oldukları duyarlılıkla, millî şuuru canlı tutmaya çalışmışlardır. Yazarların ortaya koydukları çalışmaların büyük bir kısmı, tarihe ışık tutmaktadır. Halil Rıza ve Arif Nihat Asya'nın eserlerini içerik olarak incelediğimiz zaman, vatan sevgisi, kahramanlık, bayrak ve hürriyet gibi birçok temayı, ortak olarak kullandıklarını görüyoruz. Çalışmamızın bu bölümünde her iki şairin şiirlerindeki millî değerler üzerinde durulacaktır.

¹²³Recep Özkan, **Türk Eğitim Sisteminde Himayeci Değerler: İlköğretim Ders Kitapları Örneği**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2006, s. 52-53.

¹²⁴Mustafa Özsarı, **Mehmet Emin Yurdakul Şiir Anlayışı ve Şiirlerinde Millî Değerler**, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 70.

Genç bireylerin kendilerine ve çevrelerine zarar verme eğilimlerindeki artış, değerler eğitime öncelikle gereksinim duyulmasını ortaya çıkarmaktadır. Toplumlar varlıklarını sürdürebilmek, içerisinde barındırdığı bireyin gelişimini desteklemek için değerlerin aktarımının bireylerce benimsenmesine, yani değerler eğitime ihtiyaç duymaktadır. Aileden sonra, değerler eğitiminin etkili ve verimli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için okullar temel değeri anlama, bu değeri benimseme ve kendi yaşamlarına uygulama noktasında öğrencilere yardım etmelidir.¹²⁵

3.3. Halil Rıza Ulutürk'ün Şiirlerinde Başlıca Temalar

3.3.1 Vatanseverlik ve Yurt Sevgisi

Vatanseverlik ruhu ve düşüncesi bir tek milletini sevmek değil, vatanının her zerresini, toprağından taşına sevmek, sahiplenmektir. Dolayısı ile vurgulamak gerekir ki, bu coşkulu sevgiyi Halil Rıza Ulutürk şiirlerinde büyük ustalıkla kaleme almış ve bu hissleri okuyucusuna geçirebilmiştir.

Vətənim düşündürəm bəxti dönük vətənim

Əhdi böyük, dərdi böyük, özü böyük vətənim!

(Vətənim düşündürəm/Seçilmiş Əsərləri 2014, s.413)

Şairin kaleme aldığı etkileyici mısralarda sonsuz vatan sevgisi, barış, bağımsızlık gibi değerler edebî faaliyeti sürecinde ana tema olarak devam etmiştir.

¹²⁵Dr. Ahmet Güven Zeki, **Değerler Eğitimi ve Türkçe Derslerinde Değerlerin Kullanımı**, Konya, Palet Yayınları, 2014, s. 28.

Azerbaycanı seven, onu bir gün bağımsız devlet olarak görme umudu ile yaşayan ve mücadele eden, tüm sınırları, zincirleri kırarak, sömürgeçiliğe ve baskıya karşı isteği onu vatansever istiklal şairine dönüştürdü.¹²⁶

Halil Rıza'nın edebî faaliyetinin özelliklerinden birisi de şiirlerini etkili, yakıcı, içsel heyecan ve kargaşayla ifade etmesidir. Şaire hayatın acı gerçeklerini ve çelişkilerini ifade eden dramatik şiir ustası denilebilir. Şairin “Məndən başlanır vətən”, “Yanardağ”, “Ömürdən uzun gecələr”, “Hara gedir bu dünya”, “Səbirli ol, dəli könlüm”, “Qalx ayağa, vətənim” gibi çalışmaları Azərbaycancılığın, yurtseverliğin ayrılmaz bir parçasıdır.

*Sənin üçün daimi döyüşdür Vətən
Həyatda əriyib itməməyindir.
Böyük döyüşlərdə zərrə qədər də
Heç kəsə güzəştə getməməyindir.
Duydum bu hikməti: ölüm yox mənə!
Çünkü mən yurdumun bir parçasıyam
Hardasa yıxılısam onun yolunda,
Hardasa göyərək, gül açarıyam.
(Vətən/Seçilmiş Əsərləri 2014, s. 168)*

Halil Rıza'nın edebi faaliyetinde milli mücadele, ana dili sevgisi, toprak bütünlüğü, türkçülük, milli unsurlara bağlılık fikirleri ön plana çıkmaktadır. Şairin milli düşüncelerinin ifadesine açık ve net şekilde olmasa da, onun sovyet dönemi yaratıcılığında, özellikle 1960'lı yıllara təsadüf edilmektedir. Halil Rıza Ulutürk'ün istiklal ve milli mücadele ruhunu açıqça tərennüm eden “Məndən Başlanır Vətən”,

¹²⁶Zümrüd Bayramova, “Xəlil Rza Ulutürk-Azərbaycan Ədəbiyyatının Üsyankar Ruhlu Şairi, *Səs Qəzeti*, 5 Ekim 2012, s. 3.

“Uzun süren gənclik”, “37 Davam edir” gibi eserleri şairin duygu ve düşüncelerini mükəmmel şəkildə anlatan şiir nümunələridir.¹²⁷

Halil Rıza'nın şiirlerinde vatanseverlik motifləri çox güclü olup hitabeti şairanedir. Şaire görə insan üçün sadəcə doğmaq, böyümək, yemək içmək, eyş işret etmək yeterli değildir. İnsan meyvesiz ağac gibi ayak üstündə ömür keçirmemelidir.

“Ekmeğini yeyip suyunu içtiğin, temiz havasını göğüs dolusu soluduğun, çimeninde yürüyüp gülünden, çiçeğindən kopardığın mağrur ve kudretli vatanın kadrini bilmelisin. Onun çöpünü bile göz bebeği gibi korumalısın. Daha doğrusu alimden, şairden önce gayretli ve namuslu vətəndaş olmalısın”¹²⁸ der.

Ulutürk vatan sevgisini yalnızca cesaretli və hünərli olmaqda arayaraq, tüm zorluqlara katlanmaq üçün vicdanın sesini dinlemeyi öğütürdü.¹²⁹

*Vətəni axtarma sən yalnız xəritələrdə,
Axtar öz könlündəki, cəsarətdə, hünərdə!
Soruş cavab verim mən,
Hardan başlanır Vətən?
Vicdanın öz səsinə!*

(Məndən Başlanır Vətən/Mən Ümmanlar Təşnəsiyəm, s.138)

En böyük mutluluğu ömrünü xalqına adamakta, millî mücadele və memleketi üçün verdiği emekte aramaktaydı. Aşağıdakı dizelerdən də anlaşıldığı gibi memleketinin derdi, xalqının və vatanının ağır acıları şairi hər zaman düşündürmektəydi.¹³⁰

Dəli dağ, Dolu dağ nədir bu vüqar?

¹²⁷ Türkan Məcidova, “R. Rza, X.R.Ulutürk və B.Vahabzadənin ana dilinin cəmiyyət həyatındakı mövqeyi ilə əlaqədar fikirləri”, *Risalə. Araşdırmalar toplusu*. 15-ci kitab. “*Elm və təhsil*”, Bakı 2018, (ss. 172-182), s. 175

¹²⁸ Teymur Əhmədov, **İstiqlal Nəğməkarı Xəlil Rza Ulutürk**, Bakı, Çinar, 2004, s.105.

¹²⁹ Həqiqət Kərimova, **Xəlil Rza Ulutürkün fəlsəfi görüşləri**, Bakı, Gənclik, 2002, s. 29.

¹³⁰ Məmməd Arif, “Sənətkar qocalmır”, Bakı, Yazıçı, 1980, s.7.

*Ürəyi qıy vuran laçın mı yoxsa?
Zirvəndə gördüyüm o süd buludlar,
Döyüşdə ağarmış saçın mı yoxsa?
(Dəli Dağ/ Seçilmiş Esərləri 2005, s.66)*

Bu dizelerde dağ imgesi çox anlamlıdır. O gerçək dağı terennüm etmək
beraber halkın, yurdun acısını ifadə etmektedir.

“Əbədi Məşəl” şiirində özgürlük, bağımsızlık, millet, vatan gibi konuların
kendisi için adeta bir yaşam felsefesi olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

*Kim verməz öz canını bu yurda bu vətənə?
Bir şair gəzdi Azərbaycan torpağını,
Bənzətdi bu torpağı bənövşə yarpağına.
Yox diqqətlə baxın cahan xəritəsinə!
Azərbaycan alov kimi, alov kimi, vulkan kimi
Enmiş kainata!
(Əbədi Məşəl/Qollarını Geniş Aç, s. 26)*

“Vətən Düşüncələri” adlı şiirində şairin ülkesine ve vatanına duyduğu sevgi
ve hayranlık açıkca belirtilmiştir. Aynı duygular şiirin son dizelerinde daha etkili,
bilinçli bir şekilde ifade edilmiştir.

*Ən yüksək dağları fəth edəram mən
Üzümə toxunsa bir gülün ətri
Bütün ömrüm boyu yol gedəram mən
Bircə Göy Gölümü¹³¹ görməkdən ötrü
Bir muğam zilidir-ox çinarların*

¹³¹ Azərbaycanca ünlü göl ismi

*Meh dəyən budaqlar incə kamanım
Sən Zərdüşt zəkali, Babək baxışlı,
Üzeyir nəfəsli Azərbaycanım!
(Vətən Düşüncələri/Yeni Zirvələrə, s. 37)*

Ulutürk'ün vatan sevgisini yansıtan en güzel örneklerden biri “Şuşam”¹³² şiiridir.

*Açılmış Quran tək müqəddəss Şuşam!
Əl boydaca köksündə dörd dənizi ləpələnən,
Oğulları, qızları diyar-diyar səpələnən,
Səma könüllərə dar qəfəs Şuşam!
(Şuşam/Mən Ümmanlar Təşnəsiyəm, s.258)*

Şairin Azərbaycan'ın incisi, aziz şəhri Şuşa'yı açılmış Kur'an'a benzettiği bu dizelerde Vatan coğrafiyasının hangi köşesi olursa olsun en küçük olumsuzluğun şairi derinden üzdüğü açıkca ifade edilmiştir.

Şair, Karabağ'ı¹³³ o kadar sevmiş, o kadar içselleştirmiştir ki, şiirlerinde de kendi vücudunu bir doğa halinde Karabağ'a benzetmiştir:

¹³²Şuşa Azərbaycan'ın doğa güzellikleri, *kültürel* özellikləri və kadim keçmişi ilə bilinen en eski şəhirlərindəndir. Ermenistan tərəfindən 8 Mayıs 1992'de işğal edilən Şuşa Dağlık Karabağ savaşında 42. günə girilirken, Ermeni işğalından kurtarıldı.1752'de Karabağ hanı Penahali Han tərəfindən kurulan Dağlık Karabağ'ın kalbi Şuşasadece Şuşalılar için değil, tüm Azərbaycanlılar için önəmli bir kent. Azərbaycan Cumhurbaşkanı 10 Kasım gününün Mustafa Kemal Atatürk'ün ölüm yıldönümü olması sebebiyle imzaladığı kararnamə ilə Zafer günü olaraq 10 Kasım tarixini 8 Kasım olaraq dəyişirdi.

¹³³Karabağ Azərbaycan'ın en eski tarixi yerləşim birimlərindəndir. Bu bölgə Küçük Kafkas Dağları ilə Kura və Aras nehirleri arasındakı alanı kaplar. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin kökləri Kafkas Albanyasına dayanmaqdadır. Günümüzde Dağlık Karabağ kimi bölgə bir zamanlar bu dövlətin bir parçasıydı. Eski kaynaklara görə, Albanya'nın etnik qrupları yerel Kafkas və Türk xalqlarına aid 26 etnik aşirətdən oluşuyordu.Karabağ'ın Azərbaycan'a aid olduğunu və burada en eski zamanlardan başlayaraq çeşitli Türk etniklərinin yaşadığını Azərbaycan və ümumTürk sözlü xalq edebiyatının muhtəşəm abidəsi olan «Kitab-ı Dede Korkut» destanları da kanıtlar niteliktedir.

*Qarabağ ürəyimdir, Şuşa – gözüm giləsi,
Gözlərimə tuşlanıb bugün düşmən gülləsi.
Bircə an əl saxlasa min-min Bakı fəhləsi
Bizə kəc baxanların kəsiləcək nəfəsi.
Yaşasın Xalq Cəbhəsi!*

(Yaşasın Xalq Cəbhəsi/Mən Ümmanlar Təşnəsiyəm, s.275)

Diğər bir şiirində isə Karabağ'a olan sevgisini şu dizelerle ifadə etmişdir:

*Əziziyəm Qarabağ,
Şəki, Şirvan, Qarabağ
Tehran cənnət olsa da
Unudulmaz Qarabağ.
(Şuşam/ Mən Ümmanlar Təşnəsiyəm, s.258)*

“Böyüklük” şiirindəki aşağıdakı dizelerdən anlaşıldığı üzərə şair yurdunun yalnız mert və yiğitlərin ihtiyaç duyulduğunu ifadə etmişdir.

*Çəkilsin yolumdan cır ürəklilər,
Hər qızıl mısramın od qırmancı var.
Mənim vətənimin yalnız mərdlərə,
Yalnız igidlərə ehtiyacı var!
(Böyüklük/Seçilmiş Əsərləri, s.165)*

Şair Vətənə və bayrağa olan sevgisini “Azərbaycanlı” şiirində de muazzam bir şəkildə belirtmişdir.

*Burumun ucu sızlar
Bu obadan, bu eldən uzaq qalanda beş gün
Nanə yarpağı kimi əsim-əsim əsərsən,*

Xəzər ya Kür nəfəsli bir udum hava üçün.

(Azərbaycanlı/Seçilmiş Əsərləri 2014, s.198)

Şairin vatan ve yurt sevgisi temalarını işlediği şiirleri içinde “Meyar” şiiri de en çok okunanlar arasındadır.

Tutaq ki, var istedadın,

İlhamın da

Biliyin də,

Rədd ol! İtil gözlərimdən

Əgər yoxsa vətən eşqi

Sümiyündə, iliyində.

(Meyar/Seçilmiş Əsərləri 2005, s.69)

Halil Rıza Ulutürk Fuzuli'nin “Məni Candan Usandırdı” şiirinin yardımıyla Azərbaycan'ın ikiye ayrılmasını anlatmıştır. Şiirine bu ayrılmayı simgeleyen “O sahilde, bu sahilde” mısrasını ilave ederek farklı bir yöntem uygulamıştır.

Nə həsrət, nə hicran olsun

Vahid Azərbaycan olsun!

Həyat bu cür qala bilməz

O sahildə, bu sahildə

(O Sahildə, Bu Sahildə/Mən Ümmanlar Təşnəsiyəm, s.68.)

Bu bir isyandı. Bölünen vatanın, bölünen toprağın, birbirinden zorla koparılan halkların, hüznü bir iniltiye, öfke ve intikam çağrısına dönüşen şiir

dizeleri idi bunlar. Dillere destan olan bu dizeler açık ve gizli toplantılarda seslendirilmeye başladı.¹³⁴

3.3.2. Bayrak Sevgisi

İnsanlık tarihinin en eski ve en erdemli duygularından birisi hiç kuşkusuz vatan, millet ve bayrak sevgisidir. Bayrağın her karesinde bir milletin tarihi, kahramanlığı, bağımsızlığı, duyguları, birlik ve beraberliği, acıları, sıkıntıları, yoklukları, kederleri ve mutluluğu yazılıdır. Bayrağın varlığı, o milletin varlığıdır.

Halil Rıza Ulutürk'ün 1993 yılında kaleme aldığı “Gerbimiz-qəlbimiz” şiirinde üç renkli bayrağımız ve gerbimiz büyük bir sevgiyle yüceltilir ve bayrağımıza yansıyan renklerin sembolik anlamı şairin kaleminin gücüyle ortaya çıkar.

*Sən şəkil yox, nəfəsim sən, axan qansan varlığında
Hansı rənglər çiçəklənir gör üç rəngli bayrağında
Yaşıl rəngim, yaşıl bahar, müsəlmanlıq timsalıdır,
Mavi rəngim Türklük yaşar millətimin amalıdır
Qırmızılıq simvoludur çağdaşlığın, yüksəlişin
Vətənimə can verməli mənim əzmim, mənim işim!
(Gerbimiz-Qəlbimiz/Mən Ümmanlar Təşnəsiyəm s. 429)*

Şair bu dizeleriyle her rengin sembolik anlamını ifadə etməkə kalmaz, kullandığı terimlərdə benzətmə yöntemini də kullandır. Şair kendini görkəmli, genç palıt ağacına, sekiz köşeli yıldızımıza, cənnətin sekiz kapısına benzətiyor.¹³⁵

¹³⁴Mail Dəmirli, “Xəlil Rza Ulutürkün poeziyası”, Doktora tezi, Təfəkkür Universiteti, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı, 1996, s.66.

¹³⁵Əsgərli, “Milli İdeal Mücahidi”, s. 37.

Dünyada iyiliğin, sonsuz yaşamın, refahın sembolü sayılan ve bağımsız Azərbaycan Cumhuriyeti bayrağına özel bir ihtişam veren sekiz köşeli yıldız amblemimiz, halkımızın parlak geleceğine olan inancımızı yansıtır. Halil Rıza Ulutürk bayrağımızdakı üç rengin nurunda gelecek mutluluğumuzu, parlak günlerin yakın olduğunu, bağımsızlığımıza düşman kesilenlerin varlığına üzgünlüyünü şöyle ifade ediyor:

“Üç renkli bayrağımda mavi, yeşil, kırmızı nur, Heyhat hala nur oğrusu durur ey dost, hala duruyor. Varlığında can yerine öfkem bitmez. Dağıl dünya... O katiller hala durur, kurdıkları tele¹³⁶ durur.”¹³⁷

Dərələrin gül beşiyi

Təpələrin gül dağıdır.

Səni belə gözəl edən

Azərbaycan bayrağıdır!

(Azərbaycan, Mən Ümmanlar Təşnəsiyəm, s.20)

Şair bu dizeleriylə Azərbaycan bayrağının yurdunu daha da güzelleştirdiyinə işaret eder.

“Döyüşlərdə Gənçləşirəm” şiirindəki aşağıdakı mısralarla şair bayrağa olan hayranlığını açıqca ifade etmiş:

Başım üstə yelləndikçə göy, qırmızı, mavi bayraq

Göy gül açır, yer göyərir, budaq-budaq, yarpaq-yarpaq

(Döyüşlərdə Gənçləşirəm/Seçilmiş Əsərləri 2005, s. 282)

3.3.3. Bağımsızlık ve Millî Mücadele

¹³⁶Casuslar tarafından kurulan pusu

¹³⁷Həqiqət Kərimova, “Xəlil Rzanın Fəlsəfi Görüşləri”, Bakı, Gənclik, 2002, s.73.

Şairin çalışmalarında millilik, anadili sevgisi, vatanseverlik, hümanizm, Türkçülük, millî şüura bağlılık önde gelen temalardandır. Şairin millî düşüncelerinin örtülü şekilde ifadesine onun Sovyetler dönemi edebî faaliyetinde, özellikle 1960'lı yıllardan görülmeye başlamıştır. Halil Rıza Ulutürk'ün millî mücadele ideolojisini açıkça terennüm eden “Benden Başlıyor Vatan”, “Uzun Süren Gençlik”, “Devam Ediyor 37”, gibi eserleri o dönemin çalışmalarıdır.¹³⁸

Bağımsızlık mücadelesinin öncülerinden Ulutürk'ün olaylara bakış açısı; din, vatan, millet, bağımsızlık ve millî mücadele ile ilgili isyankar şiirleri Azerbaycan edebiyatında önemli bir rol oynamıştır.

O, şuurlu hayatını, alevli şiirini ve coşkun ilhamını millî bağımsızlık yolunda Rus esaretinden kurtulmak uğruna sarf etmiş, halkını mücadeleye çağırarak, ruhlandırmıştır. Bir göz kırpmı bile bu asil ve mukaddes istekten vazgeçmemiştir.¹³⁹

Halil Rıza'nın 1950 ve 1960'lı yıllara dayanan özgürlük ideolojisinde “Şairin sesi”, “Beyaz Çelenkli Azerbaycan”, “Kalk ayağa, Azerbaycan”, “İğitler, Dahiler”, “Azerbaycan”, “Yetkinleş Halil”, “Men Azerbaycanam”, “Döyüşlerde Gençleşirem”, “Halk Kudreti”, “Selahiyyet İsteyirem” şiirleri millî ve dünyevi anlamda bağımsızlık mücadelesi ve gerçekleri motifleri ile beraber, Kuzey ve Güneyin birleştirilmesi-Azerbaycanın bütünlüğü ve mefkuresinden bahsetmektedir.

Şair “Eğilmek Korkusu” şiirinde birçok farklı konuyu aynı dizede toparlamaktadır:

1. SSCB rejimine eğilen dönemin Azerbaycanlı “aydınları”

¹³⁸ Türkan Məcidova, “**R.Rza, X.R.Ulutürk və B.Vahabzadənin ana dilinin cəmiyyət həyatındakı mövqeyi ilə əlaqədar fikirləri**”, Risalə Araşdırmalar Toplusu, 15. Baskı, Elm və Təhsil, Bakı, 2018, s. 175.

¹³⁹Həqiqət Kərimova, **a.g.e.** s.75.

2. SSCB rejimi ile verdiği savaş ve Azərbaycanı söz konusu “aydınlardan”
temizleme çabası
3. Rejimin onun faaliyetini yasaklaması

Göründüğü gibi şair, birçok farklı, fakat bir biriyle ilişkili konuyu birkaç mısradan bir araya toparlayabilmiştir:

*O qədər əyilib işləmişəm ki,
Dikəldə bilmirəm bükük belimi
Ot-alaq yığmışam, daşlar yarmışam
Dəmirin bağrından od çıxarmışam.*
(Əyilmək Qorxusu/Mən Ümmanlar Təşnəsiyəm, s.75)

Şair eserlerinde 1918-1920 illəri arasında mevcut olmuş Azərbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti’nden gururla və önəmle bəhs edir, böyləsinə zor bir dövərdə Azərbaycan’da millî hökumətin var olmasının əhəmiyyəti ilə ilgili danışmalar yapardı. Bu mövzu şairin ədəbi fəaliyyətinin də əsas nöqtələrindən biridir. Onun “Hara gedir bu dünya” şeirində millî hökumətin ilk konfransını təsvir edən mısralar bulunmaktadır:

*Başlayır ilk konfrans, başlayır səhər.
Açılır arzuların yolu,
Açılır arzulardan düşünlər.
Açılır
Mən il həsrətlə gözləyən könlülər.
Açılır
Bağçalarda və könlülərdəki güllər.
Güllər və könlülər,
Könlümdəki sellər.*

(Hara Gedir Bu Dünya/Dünenem, Bugünem, Geleceğim Men!, s.42)

AHC`nin<sup>140</sup> faaliyetinin genişlenmesi ve 1980`li yılların sonuna doğru bağımsızlık için gizliden gizliye hazırlıkların yapılması Halil Rıza`nın edebî faaliyetini de etkiler. Olayların merkezinde yer alan şair bağımsızlığın uzakta olmadığını biliyor ve onun her gün biraz daha yaklaştığını hissediyordu. Bu bağlamda şairin “Hiçkimsenin Haberi Yok” şiiri oldukça önemlidir. Şiirde özgürlük ve bağımsızlık hazırlıklarının hız kesmeden devam ettiği, şairin de bu doğrultuda çok çalıştığı, yavaş yavaş Azerbaycan`ın SSCB`den ayrılma yoluna girdiği vb. konulara vurgu yapılır:

*Heç bir kəsin xəbəri yox necə dürüst yaşayıram,
Pası, çəngi şüurlardan, beyinlərdən qaşıyıram.
Rəncim dərya, uğurlarım damcı-damcı, qram-qram.
Bəs hardandır, daş da yesəm, ağzımdakı bu dad, bu tam?*
(Heç bir kəsin xəbəri yox/Men Ümmanlar Təşnəsiyəm, s.211)

1991 yılında Azerbaycan`ın yeniden özgürlüğüne kavuşması ve SSCB`den bağımsızlığını tekrar kazanması Halil Rıza`nın edebî faaliyetinde yeni bir cıgır açmıştır. 1918 cumhuriyetinin halefi olduğunu beyan eden 1991 cumhuriyeti şairin kalbinde kelimelere sığmayacak duygular yaratmış, bunun sonucunda çok sayıda vatani şiir meydana gelmiştir. Şairin özellikle “Gəlir Böyük Azərbaycan” şiiri buna örnek olarak verilebilir:

*Mən xalqımın sağ əliyəm
Köləliyi alt-üst edən bir azadlıq məşəliyəm.
Göz yaşımı boğa-boğa*

¹⁴⁰ 1989-1992`li yıllarda Azerbaycan`da büyük güç ve söz sahibi olan siyasi kuruluş olmuştur. Azerbaycan`daki muhalif siyasi parti.

Fərəhliyəm, nəşəliyəm.

(Xalq iradəsi/Seçilmiş Əsərləri 2005, s. 289)

Güney-Kuzey, bağımsızlık konuları Halil Rıza Ulutürk'ün şiirlerinin nerdeyse ana konusudur. O, KGB'nin her tarafta gözünün ve kulağının bulunduğu bir zamanda Azərbaycan gençliğini 20. asrın 60'lı yıllarında özgürlük mücadelesini ayaklandırıyordu. Doğal olarak ona bu şiirleri sebebiyle “sağ ol” diyen yoktu; aksine her fırsatta takip ediliyor, hakkında soruşturma açılıyor; kitaplarının, şiirlerinin yayımlanması yasaklanıyordu. Öğrenci yurtlarında elden ele, dilden dile dolaşan “Şairin Sesi” şiirinin yayımlanması çok zor görünüyordu. O dönemlerde Afrika halkları yabancı sömürgecilere karşı ölüm kalım mücadelesine girişmişlerdi. Aslında büyük edebiyatın muhatabı bir memleket ve bir toplum değil tüm dünyadır. Bu sebeple de Halil Rıza Ulutürk bu olayları fırsat bildi: “Şairin Səsi” şiirini “Afrika'nın Sesi” gibi yayımlatabildi.¹⁴¹

*Azadlığı istəmirəm zərrə-zərrə,
qram-qram
Qolumdakı zincirləri qıram gərək,
Qıram, Qıram!
Azadlığı istəmirəm bir həb kimi,
dərman kimi
İstəyirəm
Səma kimi!
Günəş kimi
Cahan kimi!
Çəkil, çəkil, ey qəsbkar,
Men bu əsrin gur səsiyəm!*

¹⁴¹Memmed İsmayıl, “Azərbaycan Türklerinin Özgürlük Mücadelesinde Şiirin Rolü”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 2020, s. 49 Cilt: 125 Sayı: 246

Gərək deyil sısqə bulaq,

Mən ümmanlar təşnəsiyəm!

(Şairin Səsi/Seçilmiş Əsərləri 2014, s. 37)

Şairin kalem mücadelesi bir ordunun gücündən daha etkilirdi. Onun bu bağımsızlıq mücadelesi gerek Azatlıq meydanında, gerekse de toplantılarda, hətta grup halinde evlərdə bile şairin şiirlərinin etkisiylə duyğularını daha kolay ifadə edən halkın özgürlük arzusunun gerçəkləşməsində birleşiyordu.¹⁴²

Bu dövəmdə gelişən bağımsızlıq mücadelesinə kalemiylə destek veren sanatçılar arasında Halil Rıza Ulutürk'ün ayrı bir yeri vardır.

Kim deyir, kim deyir döyüşə bilməz,

Sənətkar zamanla, istibdat ilə?

Zülmün dağlarını dağıtdı mı sanki,

Adi bir qələmlə, istedad ilə!

(Böyük Sənətkar/Mənim Günəşim, s.9)

Siyasi olaraq “istenmeyen” şiirlərinin halka açıq edebiyat meclislerinde və şiir gecelerinde okunmasına izin verilmemiştir. Şair “Söz Kürsüsü” şiirində bunu şöyle anlatır:

Sənə söz kürsüsü verilməyəndə

Bəzən qər q olursan, qəmə qüssəyə,

Mənsə özgəyəm

...Avtobus, çimərlik, təyyarə, qatar

Gör mənim nə qədər kürsülərim var

(Söz Kürsüsü/Seçilmiş Əsərləri 2005, s. 8)

¹⁴²Şəfəq Nasir, “Milli İstiqlalımızın alovlu şairi-Xəlil Rza Ulutürk”, **525-ci Qəzet**, 2018, s. 4.

80'ler edebiyatında nadir görülen “Silahlan” şiiri Halil Rıza'nın en keskin siyasal şiirlerindendir. Ermeniler silahlanıp toprak iddiasıyla savaşa hazırlanırken, yurttaşlarımız ise av tüfeklerinden mahrum bırakıldığında şair halkına seslenerek “Silahlan” demişti. O dönemde silahlanma imkânı bulamayan Azərbaycan halkını uyanık olmaya, “yatmamaya” çağıran bu güçlü ses, vatandaşları etkileyerek daha zor mücadeleye, manevi birliğe sesliyordu. Hükümet daireleri, resmi propoganda, basın, televizyon ve radyonun düşmanı savunduğu bir dönemde şair cesaretle tribünlerde aşağıdaki dizeleri söylerdi:¹⁴³

*Nə qəm, kinlə silahlan,
Topdan, tüfəngdən üstün,
Tankdan, raketdən güclü
Namusunla silahlan!
Deyenekle, kürekle, taş-kesekle silahlan
Nuş et yıldırımları, sen şimşekle silahlan!
(Silahlan/Mən Ümmanlar Təşnəsiyəm, s 249.)*

Mücadele ruhunu en mükəmməl şəkildə anlatan “Müstəqillik–Bağımsızlıq” şiirindəki dizeleri nümunə verə bilərik.

*İstəsən mən sənə bu saat, bu dəm
Ən yaxşı, gözəl bir söz öyrədərəm:
Müstəqillik-bağımsızlıq,
Yəni əlin, qolun bağlı olmasın.
Qucağa, qoltuğa qısılmayasan,
Kiminsə boynundan asılmayasan.
Oğlum yadda saxla, bu sözüüm haqqdır:*

¹⁴³Aynurə Əliyeva, “**Haqq Pərvanəsi-Xəlil Rza**”, Firudin bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası, Bakı, 2017, s. 25.

Qoltuqda yaşamaq yaşamamaqdır.

(Müstəqillik –Bağımsızlıq/Seçilmiş Əsərləri 2005, s.150)

Milli mücadele temasını işlədiyi şiirlerinden “Xalq İradəsi” şiirindəki dizelerde isyankâr tarz diqqət çəkməkdir:

Yaşa, var ol!

Bəxtiyar ol

Ehkamlara, meydanlara sığmayan benim Halkım!

Rezaletə, esarete, hər zillətə genim Halkım!

(Xalq İradəsi/ Seçilmiş Əsərləri 2005, s. 289)

Vatanının bağımsızlığı uğrunda yorulmaq bilmeden savaşan Halil Rıza Ulutürk’ ün bağımsızlık və mücadele ruhlu şiirlerinin temelinde, Azərbaycan halkının trajik kaderi, tarix boyunca acı çəkən milletin yaşam tarzı yer almaktadır. Şair hər bir Azərbaycan vətəndaşını zorluklardan korkmayaraq düşmanla mücadeleye davet etməkdir.¹⁴⁴

3.3.4. Şəhitlik

Vatan və bayraq için can feda eden o vatanın evlatlarıdır ki, annesi və babası şəhit düşmüş evlatları için "Vatan Sağ olsun" diyəbilen böyük bir vatan sevgisi ilə yaşayan kalplərin kahramanlarıdır şəhitlər və şəhitlik mərtəbəsi. Bu yüce mərtəbənin kaynağında isə milliyətçilik və millilik şüuru duruyor ki, şair də bu milli ruhun vermiş olduğı samimiyyət və coşkuyla şəhitlikdən bahsədən şiirlər yazmışdır. Halil Rıza Ulutürk’ün “Azadlıq Gülüstani” şiiri buna gözəl bir örnək təşkil etməkdir:

¹⁴⁴Gecə oxusu: Xəlil Rza Ulutürk-İstiqlalçılıq və Türkçülük Timsalı, (çevrimiçi), 2012, 20 May 2021 tarixində <https://news.milli.az/culture/147173.html> adresindən alınmışdır.

*Məzarlar xonça-xonça, məzarlar gül sərgisi,
Şəhidlər xiyabanı bəlkə çiçək dənizi.
Üçcə günün gəlini Çoban qızı Fərizə,
Əjdər oğlu İlhamı fəlak çox gördü bizə.
Min il, bəlkə də daha çox yatarsınız göz-gözə
Yan-yanaşı, üz-üzə.
(Azadlıq Gülüstani/Seçilmiş Əsərləri s.199)*

Şiirin ilk mısralarında Şəhitlər Hiyabanı çiçək denizine, mezarlar ise gül sergisinə benzetilmiş olup savaşa ilgili təsvirlər ortaya konmaktadır. Devamında isə 20 Ocak Bakü katliamında Sovyet əsgərləri tərəfindən vurulmuş İlham'ın kəhrəmancasına şəhit olması və üç günlük əşi Fərizə'nin İlham'ın ölümünə dayanamayaraq həyatına son verməsi anlatılıyor.

Halil Rıza, şiirlərində hər zaman SSC'nin Azərbaycanlı aydınlara qarşı tutumunu eleştirmiş, bir çox Azərbaycan şairinin idam edilməsi və sürgünə göndərilməsi kimi xalqın kədrini etkileyen olaylar haqqında geniş edebî nümunələr buraxmışdır. Şair “İgidlər, dahiələr” şiirində katledilmiş Azərbaycan aydınlarının tarixdən silinmədiyini, bilakis onların kendi ölümləriylə tarix yazdıklarını ifadə edir. Həyatın hər kəsi silib süpürdüyünü, hər kəsi tarixdən sildiyini, yalnızca yigitlərə və dahiələrə dokunmadığını yazır:

*Baxıram qəbiristan qəbirlə dolu
Nəsillər yanında nəsillər yatır.
Birləşir köhnənin, təzənin yolu,
Əsrlər üstündə əsrlər yatır*

*Fikirlər içində çırpınır könlüm,
Gedən yer üzünə bir daha gəlmir.*

Həyatdan hamını qoparır ölüm,

Yalnız dahilərə toxuna bilmir.

Yalnız ıgidlərə toxuna bilmir.

(İgidlər, Dahilər/ Seçilmiş Əsərləri 2015, s.107)

Halil Rıza sanat yaşamına başladığı ilk gündən ölümünə kadar yazdığı bütün eserlerinde inandığı dəyərlər uğruna mücadele etməkdən vazgeçmemiştir. Şair üçün Türk olmaq, Türkçə danışmaq, Azərbaycan'a vatan olaraq sahib çıkmak bu dünyadakı ən yüce dəyərlərdir. Sovyetlər Birliğı zamanında yazdığı şiirlərdə bu dəyərləri milletin gözündə yüksəltmək, halkanın bu dəyərləri korumaları üçün mücadeleye çağırmaq onun üçün bir vəzifə hâlinə gəlmişdir. Şair bağımsızlıqdan sonra da bu dəyərləri milletin və Azərbaycan'ı idarə edənlərin nəzərində yüksəltmək üçün mücadelesinə davam etmişdir. Bu səbəblə Halil Rıza Ulutürk Azərbaycan üçün milli mücadele şairidir.

3.3.5 Türkçülük/Turancılık Düşüncəsi

Azərbaycanda keçən yüzilin sonlarından itibaren H.Zerdabi, E.Hüseynzadə, E. Ağayev, N. Nərimanov, C.Məmmədğuluzadə, F.Nəmanzadə, M.Hadi, H.Cavid, A.Şaik, M.E.Sabir, Ü.Hacıbəyov, H.Z.Tağıyev, E.Topçubaşov, C.Cabbarlı, M.E.Rəsulzadə və digər ədəbiyyat adamları, önəmli ədəbi şəxsiyyətlər **Ekinçi, Ziya, Keşkül, Hayat, İrşad, Füyuzat, Molla Nəsrəddin** kimi qəzetə və dergilərdə Türkçülük üzərinə: Türk kökeni, Türkləşmək, milletin adı, dili, coğrafiyası ilə əlaqəli sosial konulara diqqətmiş, İslamlaşmaq, müasirləşmək haqqında fikirlər söylənilmişdir.¹⁴⁵

¹⁴⁵Həqiqət Kərimova, a.g.m, s. 40.

Halil Rıza Ulutürk'ün şiirlerinde Türkçülüğün tanıtımı sadece yazdığı şiirlerle bitmiyordu. Ayrıca meslektaşlarının bu alandaki önemli çalışmalarını da takdir ederdi. Zelimhan Yakup'un "Savaşan Türk, oyanan Türk, kalkan Türk" şiirindeki millîyetçi ruh Halil Rıza'nın sevincine sebep olmuştur. Savaş ruhu ve vatan mücadelesinin öne çıkarıldığı şiire şair büyük değer vererek Zelimhan Yakup hakkında şöyle bahseder:

"Zelimhanın nefesinde millî kahramanımız Mete, Türkistan dünyası dile gelir, şair her zaman bu sınırsız sevgini büyük tribünlerde cesaretle anlatmaktadır."¹⁴⁶

Şair dünya Türklerine sevgisini, onlarla gurur duyduğunu her zaman şiirlerinde ifade eder:

*Nə yaxşı ki bu dünyada İstanbul var, Ankara var
köksümüzün Türk adlanan səngəri var
Nə yaxşı ki Azərbaycan Türkləri var
Nə yaxşı ki, Özbəkistan Türkləri var
Nə yaxşı ki, Türkmənistan, Qazaxıstan, türkləri var
Dağıstan, Tatarıstan, Başqırdıstan türkləri var
Altay, Sibir, Uyqurustan Türkləri var,
Pərən-pərən edilsə də*

*Adı dəyişdirilsə də, ruhu, qanı dəyişməyən
Bolqarıstan türkləri var!
Nəsimiyə göydən gələn bir səs verən*

¹⁴⁶Nizami Muradoğlu, "Xəlil Rza Ulutürkün poeziyasında vətəndaşlıq düşüncəsi", **Kredo**, 2018, s. 12.

Füzuliyə min il yaşar nəfəs verən pərvərdigar!

Nə yaxşı ki, Kərkük, İraq türkləri var,

Bağdad, Hələb türkləri var!

(Ne Yaxşı ki/ Mən Ümmənlər Təşnəsiyəm, s. 247)

Bu dizeler milli bənlığın ayrılmaz parçası olaraq Türk birligini ifade edən en güzel şiir örneklerindendir.¹⁴⁷

Şair yalnızca Azərbaycan`ın değıl, aynı zamanda Türkmenistan`ın, Özbekistan`ın ve diğər bağımsızlık peşinde koşan Türk ölkelerinin istikbali için endişe duymuştur. Şair konuşmalarında defalarca bu Türk halklarının aynı kaderi paylaştığını söylemiş, SSC`nin bu ölkeler üzerinde uyguladığı baskıyı eleştirmiştir. 1970`li yıllarda Halil Rıza şiirlerinde daha çok bu ölkelere ve onların doğasına duyduğu hayranlığı, 1980`li yılların sonlarından itibaren ise siyasi desteğini ifade etmiştir. Şairin “Türk” kelimesinin neredeyse yasaklandığı 1974 yılında Özbekistan SSC`nin başkenti Taşkent`te kaleme aldığı “Özbek Türkleri” şiiri buna güzel bir örnek teşkil etmektedir.¹⁴⁸

Mən “Özbək” deyəndə qürurlanaram

Artar məhəbbətim, artar qüdrətim

Ceyhunu Seyhunla qoşalaşdırıb

Ürəyimə doğru dartar qüdrətim

Artar məhəbbətim, artar qüdrətim.

Mən “Özbək” deyəndə duyaram vüqar,

Könlümdə atəşlər qalanıb gedər.

¹⁴⁷Həqiqət Kərimova, a.g.m. s. 42

¹⁴⁸Əhməd Pirverdi oğlu, **SSRİ Türkləri Siyasi vəziyyət və "Türk birliyi"nin yaradılması yolları**, Elm, 1991, 11/16, 3-4, s. 3)

Arxamda dayanmış Savalan, Qoşqar¹⁴⁹
Urqut dağlarına calanıb gedər.
(Özbək türkləri/Mən Ümmanlar Təşnəsiyəm s.79.)

Kalbi Türklük ateşiyle çarpan Halil Rıza'nın Bakü'nün Türkan ilçesinde yazlık satın alması da sebepsiz değildir. Şair orada alnının teri ile çalışmasından manevi zevk alıyordu. Bununla ilgili şairin eşi Firengiz hanım şöyle bahseder:

“Açıkcası Halilin tamamen çalılar ve kayalarla kapanmış alanı almasının taraftarı değildim. Ama onun söyledikleri susmama sebep oldu: “Sebep bu yazlığı almak istediğimi biliyor musun Firengiz? Çünkü buranın adı Türkan. Türk kelimesinin büyüklüğü duyulan her ad benim için değerlidir. Burayı çiçekli bahçeye dönüştüreceğim.” Daha bir kelime de söylemedim, çünkü bakışlarında inam, gurur ve umut dolu ifade vardır.”¹⁵⁰

Halil Rıza Ulutürk "Azərbaycan-Türk Salamı" isimli şiirinde tarihin yaşanmış sahnelerindeki zaferi, savaşı, gururu aksettirmekle beraber Türk dünyasının birlik olmadığından duyduğu hüznünü de kaleme almıştır.

Gözün aydın, Türküstan, Turan!
Alqış qələm tutan mahir ustana.
Çiçək yox, avucuma alıb qəlbimi
Bəxş edirəm Sana, ey əziz Ana,
Himalay dağına bənzər “Manas”ı
Yenidən yaradan Qırğızıstana!
(Azərbaycan-Türk salamı/Seçilmiş Əsərləri 2005, s.274)

¹⁴⁹Dağ isimleridir.

¹⁵⁰Həqiqət Kərimova, a.g.m. s.45

Şairin İstanbul-Bakü hava yolunun açılması münasebetiyle 1989'da kaleme aldığı “Yaşasın Od Yurdu, Qardaş Türkiyə” şiirinde Mustafa Kemal Atatürk'e ithaf edilmiş mısralar şiirin şah damarıdır:

*Bəşərin yoludur Atatürk yolu
Yağsa da ıldırım, boran, qar, dolu
Yar bu çovğunları , ey gənç Koroğlu,
Sarmaşsın Od yurdu, qardaş Türkiyə*

*Türksevərlər tacı Mustafa Kur'an,
Ölməz millət üçün yaradan, quran
Sənsən arxamızda dağ kimi duran
Dayağım, Od Yurdum, arxam Türkiyə*

(Yaşasın Od Yurdu, Qardaş Türkiyə/Mən Ümmanlar Təşnəsiyəm, s.278)

3.3.6 Millî Benlik

İnsanın dəyəri və ölçütü benliktir. Ahlakî bir nitelik olan benlik, Halil Rıza'nın düşüncelerinde bir nitelik değil, bir bilinç biçimi, millete ait kesinliktir.

*Mənliyi olmasa fırlanarmı Yer,
Yaşada bilərmı bəşəriyyəti.
Ulu kainata sən bir fikir ver,
Mənlikdən yaranmış onun qudrəti!
Kişi mənliyindən başlanır Vətən,
Vətən-susdurulmaz kişi ruhudur!
(Mənlik/ Seçilmiş Əsərləri 2005, s. 177)*

Şair kendini dışarıdan izleme ve öz farkındalık hakkında çok düşünmüştür. Tarihsel geçmişimize, millî ve insani hazinelerimize, modernitemize, istila ve

fethimize bakarak, onu kendisi için incelemiş, kendi “Ben”ine geri dönmüştür ve din, dil kardeşlerine, vətəndaşlara və halkına anlatmaq və öyrətmək istemiştir. H. Rıza’nın öz farkındalığında zəngin bir maneviyat, yurttaşlıq ateşi, halkın kədər, kutsal idealler və ideoloji netliyi vardır. Genel olaraq, şairin eserlərində insan və vətəndaş teması zəngin və özgündür. Bu şiirlərdə “şairin kimliyi” fəzla mücadelecilik və isyankar olduğu qədər saf və zəngindir.¹⁵¹

Milli ölkü Halil Rıza’nın öz farkındalığından-millî “Ben”indən bəşlär. Ulusal öz farkındalıq, insan anlayışına ruhsal bir geçiştir. “Dağlara qalxıram” şiirindən şu dizeler buna bir örnektir:

*Dünyayı, beşeri tanımak için
En evvel özünü tanımalısan.
(Dağlara Qalxıram/Seçilmiş Əsərləri,s.73)*

Milli “ben” ilk olaraq şairin varlığı, öz farkındalığı ilə xarakterizə edilir və insanları, ana vətəni kəşləyərək doğar:

*Anadan bir kərə doğulmaq azdır,
Yetişib xalq üçün doğulmaq gərək
Təpələr yanında dağ olmaq azdır,
Dağlar cərgəsində dağ olmaq gərək.
(Sevdiyim Sənətkar/Seçilmiş Əsərləri 2005, s.115)*

Halil Rıza Ulutürk’ün özbilinci, meslek və inançları 1960’larda kaleme aldığı şiirlərdə bəşləmişdir: “Vurulmuşam mən sənə” “Vətən”, “Saçlarıma dən düşür”. Şaire

¹⁵¹Bayram Əlizadə, “XX əsr Azərbaycan Ədəbi-Nəzəri Fikrində Milli İdeal və Xalq Taleyi Problemi, Doktora Tezi, Bakı, 2006, s. 34.

gore mesleğe ve ideolojiye ulaşıldığında vatan doğar, millî bilinç haline gelir: Şair bu düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir:

*Məslək vuruşunda, səngər başında
Kişi qeyrətindən doğulan Vətən!...
Vətən özümüzü dərk etməyimiz,
Daim fikrimizin yeniləşməsi.
(Vətən/Mən Ümmanlar Təşnəsiyəm, s. 57)*

Şairin Millî bilinç algısı yalnız vatan anlayışı ve öz farkındalıkla sınırlı değildir. O, kendisine geniş anlamda “Mən Şərqəm” felsefesiyle yaklaşmaktadır. Şaire göre Güneş Tanrısı evrenin ve yaşamın yaratıcısı, Doğu ise kültürlerin ve nimetlerin beşiğidir. Çünkü bilimsel anlamda Güneş de Doğudan yükselir. Bu anlamda Batının kendisi Doğu’dan kaynaklanmış ve Batı’nın kültürel ve bilimsel gelişimi de Doğu’dan başlamıştır:

*Danışma hərzə-hərzə, ey ürəyi, gözü dar!
Demə ki, ali irqəm, cüzidir bu uluslar,
Bugün Şərq–inqilablar, təlatümlər vətəni.
Mənsiz təsəvvür etmə başər səadətini.
Şərqəm, elə Şərqəm ki, qərblilər də mənimdir
Hamlet öz doğma balam, Şekspir də mənimdir.
(Mən Şərqəm/Seçilmiş Əsərləri 2014, s.161)*

Şaire göre millî benlik onu insan ve vatan sevgisine götüren başlangıcıdır. Yalnız bu duygu ve sevgi anlaşılan zaman insan kendini bulabilir:

*Sən ey mənliyini dərk edən insan
Özünü dünyanın bəxtiyarı san
Qanında məhəbbət atəşi varsa,
Aləmin ikinci yaradanısan*
(Dörtlüklər/Seçilmiş Əsərləri 2014, s. 82)

Millî benliğin ayrılmaz parçası vətəndaşlıqdır. Halil Rıza Ulutürk'te vətəndaşlıq fikrinin kaynağı vatan ve halktır. Şair Azərbaycanı vətəndaş oğulları için seviyor:

*Vətəndaş olmasa boş şeydir Vətən!
Beş günlük, on günlük güney qarıdır.
Vətən məfhumunun özəyindəki
Vətənin mərd oğullarıdır!*
(Tamam doğmayan Günəş/Seçilmiş Əsərləri 2005, s. 68)

3.4. Arif Nihat Asya'nın Şiirlerinde Başlıca Temalar

3.4.1. Vatanseverlik

Vatan, toplumsallığın sunduğu dəyərlərlə kimlik kazanan və ögələrini bu dəyərlərin taşıyıcısı/koruyucusu olaraq barındıran bir var oluş mekânıdır. Bu bəkimdən insanın “doğum yeri” olaraq nitelediği ilk mekânının “anne karnı” olması önəmli və anlamlıdır. Daha sonra yaşadığı evi, şəhri və ülkesiylə bir aidiyyət bağı oluşturməsi kişiye bir kimlik kazandırarak onu özel kılar. Fiziksel anlamda, üzerinde

var olunan ve yaşanan topraklar bütünü olarak ifade edilen vatan, düşünsel olarak ise bir mefkûre, hedef ve ülkü bütünlüğüdür.¹⁵²

Arif Nihat Asya millî değerler arasında olan vatan sevgisini en içten duygularıyla şiirlerinde dile getirmiştir. Şairin çalışmalarındaki vatan sevgisini, kuşundan çiçeğine, kubbesinden dağlarına, ırmağından ormanına, en küçük köyünden en büyük şehrine, doğusundan batısına, dününden bugününe ve yarınına aşk derecesinde bağlılık olarak tarif edebiliriz.

*Ezanımdan alışıp Tekbir'e
Buldunuz mutluluk imanıyla.
Vatan ettim sizi ey topraklar!
Beş vakit damgalayıp alnımla.
(Vatan/Dualer ve Aminler, s.163)*

Yazarın “Vatan” adlı şiirine baktığımızda iman ile yoğrulmuş bir vatan aşkı görmekteyiz. Türk İslam gelenekleriyle yoğrulmuş bu topraklar, ancak imanla, millî ve manevi değerlerle, ezan seslerinin duyulmasıyla vatan olarak adlandırılmıştır.

Arif Nihat, “Marş” şiirinde yaşam sevgisiyle dolu olup barış içinde yaşamının güzelliğine değinir. Ardından da vatanın değerine vurgu yapar. Dörtlükten anlaşılacağı üzere vatan değerlidir, mahvına sessiz kalınamaz. Türk milleti, vatan toprağının bir karışı için gerekirse on savaşa girmekten çekinmez:

*Gök mavi, başak sarışın...
Tadı, ne güzel barışın!
Fakat senin on savaşa*

¹⁵²Mutlu Deveci, Ahmet Kılınç; “Musa Yakub Şiirlerinde Toprağın Kimlikel Dönüşümü:Vatan”, **Journal of Turkish Language and Literature**, 2020, s. 142.

Değer, ey yurt, bir karışın!

(Marş/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s. 95)

Şair, “Kubbe” şiirinde “vatan toprağı” söylemiyle vatan kavramına çok büyük vurgu yapar.

Bir kubbe, ki ses vermede çın çın

Altında ve üstünde ezanlar...

Koynunda vatan toprağı gül gül ve muhîti

Çepçevre vatanlar!

(Kubbe/Dualar ve Aminler, s. 40)

Arif Nihat, “Dua” şiirindeki aşağıdaki dizeleriyle halkını sevgisiz, susuz, havasız ve vatansız bırakmasın diye, Allah’a dua eder:

Bizi sen sevgisiz, susuz, havasız

Ve vatansız bırakma, Allah'ım!

Müslümanlıkla yoğrulan yurdu

Müslümansız bırakma Allah'ım!

(Dua/Dualar ve Aminler, s. 46.)

Şair “Bingöl” ağıtı şiirinde 1971 senesinde Bingöl’deki depremde duyduğu üzüntüsünü aşağıdaki şekilde kaleme almıştır:

Dede, sarsılıp, derken

‘Dağ gibi oğlum gitti!’

Nine ağıt ağıt Oy!

Der, oğul balım gitti!

Bingöl’e ölüm gitti...

Gitti Bingöl’üm, gitti!

*Nerelere sığınam,
Ki evim, yolum gitti;
Hangi yanıma dönem
Ki sağım, solum gitti!
Bingöl'e ölüm gitti...
Gitti Bingöl'üm, gitti!"*
(Bingöl Ağdı/Ses ve Toprak, s. 41)

Şair Türkiye sınırları dışında kalmış olan Kıbrıs, Saros, Midilli, Girit, Rodos gibi adalarda Türk bayrağının dalgalanmamasından dolayı üzüntü duymaktadır.

*Kıbrıs'ında kurbanlar var,
Ki yüzerler kan içinde!
Kimi yiğit olacaktı
Gelişip zaman içinde;
(Kıbrıs, Kanlar İçinde/Dualar ve Âminler, s.194.)*

3.4.2. Bayrak

“Bayrak, bir milletin varlığının ve bağımsızlığının en önemli göstergesidir. Eski Türk devletlerinde bayrağın çok büyük bir anlamı ve önemi vardır: “Bayrak eski Türk devletlerinin, her şeyi idi. “Bağımsızlık, bayrakla belirirdi”. Komutanların ve boy beylerinin, Türk halkları içindeki itibarı ve saygıları da, yine bayraklarının şekline ve sayısına göre tayin edilirdi. Uğur ve başarı, ancak onun dalgalanan saçaklarında görülürdü. Türklerin eski ataları, dünya hâkimiyetleri ve büyük Cihan devletleri de, hep bayrakların tepesinde oturan kurt ve kartal sembolleri ile hatırlanırdı.”¹⁵³

Arif Nihat Asya, "Bayrak Şairi" sıfatıyla maruf bir büyük ustadır. Ona bu sıfatı kazandıran "Bayrak" şiirinin dışında bayrak temalı çok sayıda şiir kaleme almış

¹⁵³Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları – II**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2001, s.78.

olmasıdır. Bu şiirlerde millî birliği sağlayıcı unsurlar farklı yönlerden işlenmiştir. Ona bu şöhreti sağlayan "Bayrak" şiiri millî ruhun en güçlü ifade edildiği metinlerden biridir.¹⁵⁴

Bayrak teması, şairin şiirlerinde coşkulu bir anlatımla işlenmiştir. Şairin bayrağa olan sevgisi zirvededir. Şairin çalışmalarında değer olarak yer alan “Bayrak” teması aşağıda örnekler eşliğinde verilmiştir:

Arif Nihat Asya’nın ünlü bayrak şiirinin yazılış hikâyesi Yavuz Bülent Bakiler’in verdiği bilgiye göre:

“1928 yılında Adana Erkek Lisesi’ne Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak atanan ve 14 yıl çeşitli liselerde görev yapan Arif Nihat Asya, Adana’nın düşman işgalinden kurtuluşunun 18. yıldönümü olan 5 Ocak 1940 Kurtuluş Günü kutlamalarında Adana Millî Eğitim Müdürlüğü’nün okunmasını istediği ‘bayrak’ konulu şiir ile ilgili olarak Okul Müdürü tarafından bizzat görevlendirilmiş, uygun bir şiir bulmaları için görevlendirdiği öğrencilerin böyle bir şiir bulamamaları sebebiyle, bayrak konulu bir şiir yazmaya karar vermiştir. Gece ortalık tenhalaştığında Türk bayrağına sarınıp kalemi eline almış ve bugün ünlü olan ‘Bayrak’ şiirini yazmayı şafak sökerken bitirmiştir. Sabahleyin görevli olduğu liseye gittiğinde öğrencilerden birini çağırıp okutmuş ve güzel okuduğuna da karar vermiştir. Bunun üzerine, bu öğrencisi tarafından ilk kez 5 Ocak 1940 Kurtuluş Günü kutlamalarında Adana’da Saat Kulesi’nin yanında düzenlenen törende ve o günün akşamı aynı öğrenci (sonradan tiyatro sanatçısı olan Aydın Gün) tarafından Halkevi’ndeki 5 Ocak Kutlamaları’nda okunmuştur. Şiirin Arif Hoca’ya ait olduğu hemen anlaşılır...”¹⁵⁵

“Ey mavi göklerin beyaz ve kızıl süsü...

Kız kardeşimin gelinliği, şehidimin son örtüsü

Işık ı ışık, dalga dalga bayrağım!

¹⁵⁴Mümtaz Sarıçiçek, **Arif Nihat Asyanın Şiirlerinde Millî Birliğin Sembölü** Ankara, 2017, s.117.

¹⁵⁵İbrahim Metin, **Millî Şairimiz Arif Nihat Asya ve 5 Ocak**, Arif Nihat Asya [Ed. Nevzat Kösoğlu], 2.bs., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 247.

*Senin destanını okudum, senin destanını yazacağım.
Sana benim gözümlle bakmayanın
Mezarını kazacağım.
Seni selamlamadan uçan kuşun
Yuvasını bozacağım”*
(Bayrak/Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor, s. 24)

Şiirin ilk dördlüğünde tasvir ve hitap edilen Türk bayrağı mavi göklerin beyaz ve kırmızı süsü, kız kardeşin gelinliği, şehidin son örtüsü olarak tanımlanmıştır. Düşün sevincin, mutluluğun; cenaze hüznün, acının en derinidir; ortak unsurları bayraktır. Sonraki dizelerde şair al bayrağı herkesin onun gözüyle bakmasını ve ona saygı duymasını ister. Şair, Türk bayrağına aşağılayıcı gözle bakan düşmanları için *Sana benim gözümlle bakmayanın mezarını kazacağım* dizesiyle bayrağı herkesin onun gözüyle bakmasını ve ona saygı duymasını ifade eder ve söz konusu saygısızlık olursa şair, bunu yapanın yanına kar kalmayacağını belirtir.

*Dalgalandığın yerde ne korku, ne keder...
Gölgede bana da bana da yer ver!
Sabah olmasın günler doğmasın ne çıkar;
Yurda ay-yıldız ının ışığı yeter.”*

Şair *Dalgalandığın yerde ne korku ne keder...* mısrası ile bayrağın gölgesinde halkının güvende oluşunu ifade etmiştir.

*Savaş bizi karlı dağlara götürdüğü gün
Kızılığında ısındık;
Dağlardan çöllere düşürdüğü gün
Gölgene sığındık.*

Arif Nihat bayrak sevgisi uğruna, Sarıkamış'ta kış mevsimi şartlarından dolayı donarak şehit olan, sıcak çöllerde ise gözünü kırpmadan savaşan askerlerimizin durumuna atıfta bulunur. Bayrak, karlı dağlarda üşüyen askerleri rengiyle ısıtan; sıcakta ise onlara gölge olan bir sığınaktır.¹⁵⁶

*Ey şimdi süzgün, rüzgârlarda dalgalı;
Barışın güvercini, savaşın kartalı...
Yüksek yerlerde açan çiçeğim;
Senin altında doğdum, Senin dibinde öleceğim.*

Şiirin bu dizeleriyle şair Türk bayrağının dalgalanmasını, barış zamanlarında bir güvercinin kanat çırpışına ve savaşlardaki kartala benzetmiştir.

*Tarihim şerefim, şiirim her şeyim;
Yeryüzünde yer beğen
Nereye dikilmek istersen
Söyle seni oraya dikeyim!*

Son dördlüğünde Arif Nihat, Türk bayrağına 'her şeyim' diyerek seslenir. Bayrağa duyduğu sevgiden ötürü ona seslenerek yeryüzünde yer beğenmesini, onu her yere dikmek isteme arzusunu yansıtmıştır.

Şiire muhteva ve üslûp bakımından Bayrak'ın uyandırdığı hayaller ve çağrışımlar hakimdir. Bayrak, şiir boyunca telkin ettiği duygu veya manayı belirten değişik şeylere benzetilmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁶Hacer Ulu, "Arif Nihat Asya'nın "Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor " İle "Dualar ve Âminler" Adlı Şir Kitaplarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi" Yüksek Lisan Tezi, Elazığ, 2018 s.230

¹⁵⁷Mehmet Kaplan, **Arif Nihat Asya /Bayrak**, Şiir Tahlilleri II: Cumhuriyet Devri Türk Şiiri, İstanbul, Dergah Yayınları,1984, s. 428, 429

Şairin “Devler” şiirinde bayrak değeri şöyle anlatılmaktadır:

Sarsarak köprüleri
Devler geçti bu yollardan:
Dudaklarında Hun Türküleri.
Tulgalı başbuğlar
Ve rüzgârda
Bayraklar, uğultular, tuğlar...
(Devler/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s. 11)

Dizelerde Türk orduları “devler” olarak nitelendirilir. Devlerin önünde “tulgalı başbuğlar” yürümektedir. Dalgalandan bayraktan çıkan uğultunun Türk ordularına güven verdiğini anlatmaktadır.

Arif Nihat Asya, “Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor” adlı şiirinde al bayrak uğruna can veren ve şehitleri saygıyla anar. Şehitlerin mezarının başında, uğruna can verilen al bayrak dalgalandır. Bu sebeple şehitlerimizin mezarları sahipsiz değildir:

Şehitler tepesi boş değil,
Biri var, bekliyor...
Ve bir göğüs nefes almak için
Rüzgâr bekliyor.
(Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s. 19.)

Usta yazar bayrak sevgisini “Olamam” şiirinde çok net bir şekilde ifade etmiştir.

Kolsuz olabilirim
Kanatsız olabilirim;
Bayraksız olamam,
Bayraksız olamam

(Olamam/Kökler ve Dallar, s. 53)

Şairin "Fatih'in Bayrağı" şiirinde ise yine vatan teması ön plana getirilerek, Türk milletinin, vatan ve bayrak için canından geçmeye tereddüt etmeyen Fatih'in ecdadı olan vatansever bir millet olduğunu hatırlatmıştır.

“Millet, vatan ve din ona ömrünce verdi güç:

Ay, gökyüzünde birdi... Onun bayrağında üç!”

(Fatih'in Bayrağı /Dualar ve Âminler, s.230.)

3.4.3 Şehitlik

Şehitlik, kutsal bir kavram. Canını din uğruna feda etmek, anlamına geliyor. Yeni zamanlarda, modern ideolojilerin de fedailer, şehitleri oldu. Seküler bir kutsallığın belki en bariz mertebesi, şehitlik. Ama tabii modern zamanlarda şehitlik kültürünün baş varisi, milliyetçilik. Milliyetçiliğin dinle eklemlenmesine hatta bizzat bir din haline gelmesine kan verir şehitlik kültürü – kelimenin tam anlamıyla, kan verir.¹⁵⁸

Arif Nihat, “Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor” başlıklı şiirinde bu duruma atıfta bulunarak şehitler tepesini bayrağımızın beklediğini ve şehitlerimizin nefes almak için rüzgâr bekleyen diriler olduğunu söyler. Aynı zamanda şair, şehitlerimizin meçhul asker olmadığından, onların yattığı toprağın ve tuttuğu bayrağın belli olduğundan bahsedip şehitlere saygı duyulması gerektiğini vurgular:

Şehitler tepesi boş değil,

Biri var, bekliyor...

¹⁵⁸Tanıl Bora, “Şehitler ve Şahitler”, 16 Eylül 2015, (çevrimiçi), Erişim tarihi: 29 Nisan 2021, <https://birikimdergisi.com/haftalik/1567/sehitler-ve-sahitler>

*Ve bir göğüs nefes almak için
Rüzgâr bekliyor.
Türbesi yakışmış bu kutlu tepeye,
Yattığı toprak belli,
Tuttuğu bayrak belli.
Kim demiş Meçhul Asker diye?
(Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor, s. 19)*

Şair “şehitler tepesi boş değil, biri var bekliyor” derken şehitlerin ölü değil, diri olduğu düşüncesine vurgu yapar. Aynı zamanda şair, şehitlerimizin meçhul asker olmadığından bahsedip şehitlere saygı duyulması gerektiğini vurgular:

*Öpelim temizse dudaklarımız...
Fakat basmasın toprağına
Temiz değilse ayaklarımız.
Rüzgârını kesmesin gövdeler...
Sesinden yüksek çıkmasın
Nutuklar, kâsideler!
Geri gitsin alkışlar, geri...
Geri gitsin ellerin yapma çiçekleri!
Ona oğullardan, analardan
Dilekler yeter...
Yazın sarı, kışın beyaz
Çiçekler yeter.
(Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor, s. 20)*

Şair şehitlikleri her açıdan temiz gidilmesi gereken yerler olarak belirtir. Şehitliklerde yüksek sesle yapılan konuşmaları, yapma çiçekleri, alkışları uygun görmez.

Arif Nihat “Tepeler” şiirinde yurdunun tepelerini anlatır. Ancak şaire göre Allahuekber Tepesi tüm tepeleri gölgesinde bırakan bir tepedir. Çünkü Allahuekber Tepesi’nde şehitleri yatmaktadır:

Lale, Menekşe tepesi...

Fakat hepsinin kubbesi

Allahüekber dağında

Allahüekber tepesi.

(Tepeler/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s.84)

Arif Nihat, “Sarıkamış Şehitleri” şiirinde Sarıkamış şehitlerini hatırlayarak Allahuekber Dağı’nı Sarıkamış şehitlerinin mezar taşı olarak tasavvur eder:

İçlenmeyin «nişanımız yok!» diye...

Ki Allahüekber dağı, taşınız!

Açılın kırların çiçeği olup

Ve kuşları olup cıvıldaşınız!

(Sarıkamış Şehitleri/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s.166)

“Şehit Duran’ın Kitabesi” şiirinde ise Arif Nihat Adana’nın işgal edilmesi üzerine şehit edilen Köşker Duran’ı saygıyla anmaktadır. Şair, Köşker Duran’ın yaptığı kahramanlık karşısında gurur duymakta ve onun şehadetini dualarla anmaktadır:

Ey şehit olduktan sonra da eli,

Tetikte duran;

Şu hür ovanın, hür beldenin aslan

Çocuğu Duran:

Yazılın destanın ve hâtırana

Okunsun Mevlid'ler, okunsun Kur'an!

(Şehit Duran'ın Kitabesi/Dualar ve Aminler, s. 240)

3.4.4. Hürriyet

Toplumlari birleştiren ve onlari güçlü bir millet hline getiren birtakım değerler vardır. Temel değerlerden biri de hürriyet ve bağımsızlıktır. Hürriyet en kısa tanımla, insanın kendi kararlarını, kendi düşüncelerine göre belirleyebilmesi durumudur. Türk milleti için önemli bir kavram olan “hürriyet”, edebiyatta da sıkça işlenen temalardandır. Tanzimat Edebiyatı'ndan itibaren bu kavram şairler tarafından sıklıkla kullanılmıştır.

Arif Nihat Asya'nın kendi sözleriyle “Hürriyet” kelimesinin:“Güzelsin ey hürriyet, ey hayata açılan çıkış kapısı!.. Kutlusun ey hürriyet, ey gövdeye ağırlık vermeyen kanad; ey altından geçilirken bellerin bklmediği, başların eğilmediği kemer!”¹⁵⁹ tanımını verebiliriz.

şair “Başörtüsü” adlı şiirinde Türkiye'de başörtüsü yasağının rahatsız edici seviyeye ulaşmasından duyduğu zntn kaleme almış ve duygularını şiirdeki mısralarda dile getirmiştir.

Ne demekmiş

Yasak!

İşiniz mi kalmadı

Yapacak?

Ne diye karışırsınız

Saımıza başımıza,

Bizi oyuncağınız mı sandınız

¹⁵⁹Arif Nihat Asya, Kubbeler, **Hürriyet Heykeli**, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1976, s.73.

Bakıp yaşıma?
Sebebini anlatamayacağınız
Çocukça bir devrin hevesinden
Karşıdaki en güzel portreleri
Mahrum ettiniz çerçevesinden!
(Kökler ve Dallar/Başörtüsü, s.29.)

3.4.5. Bağımsızlık

Bağımsızlık kısacası özgürlük anlamına gelir. Bir milletin başka bir milletin boyunduruğu altına girmeden özgür bir şekilde yaşaması olarak da nitelendirilebilir. Eğer bir millet başka bir millet tarafından işgal edilirse ya da başka bir milletin esareti altına girerse artık o millette bağımsızlık kavramından bahsedilemez. Ulusal bağımsızlık sadece siyasi bağımsızlığı değil ekonomik bağımsızlığı da kapsar ve bu sebeple sömürgecilğe karşı gelir. Bir milletin ekonomik anlamda da başka devletlere bağımlı olmadan yaşaması gerektiğini savunur.

Şairin inceleme kapsamında ele alınan şiirlerinde bağımsızlık konusu üzerine yalnız bir şiir örneğine rastlanılmıştır:

Arif Nihat, “Kanatlar” şiirinde bağımsız yaşamayı ilke edinen ve bu uğurda her türlü mücadeleyi göze alan atalarımızı övgüyle anmaktadır. Burada şair, ‘hürriyet’ ifadesiyle bağımsızlığı kastetmektedir:

Hürriyetin misâli değil, kendisiydiler;
Lâyıktırla rdilimde en üstün sıfatlara!
(Kanatlar/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s.203)

3.4.6. Türkçülük ve Turancılık

Türkçülük, ulus devlet inşası sürecinde; ortak bir dil, din, kültür, yaşam biçimi, geçmiş ve gelecek temalarını harmanlama çabasında olan devlet kurucularının söyleminin önemli bir parçasıydı. Bir başka açıdan Pantürkçülük ve onun daha kapsamlı bir türü olan Turancılık uluslararası, Türkçülük ise ulusal millîyetçilik akımı olarak tanımlanabilir. Türkçülük, cumhuriyetin ilk yıllarında oluşturulmaya çalışılan “yeni bir ulus” anlayışı temelinde bugün dâhi yeniden yorumlanan, farklı anlamlar yüklenen ve Türk millîyetçiliği, etnik millîyetçilik, resmî millîyetçilik, Atatürkçülük gibi çeşitli adlarla tanımlanan tartışmalı bir kavramdır.¹⁶⁰ Ziya Gökalp Türkçülük ve Turancılık tanımlarını yaparken Türk ve Turan topluluklarının sınırlarını belirlemek gerektiğini söylemiş, Turan’ı Türkçülüğün uzak ülküsü olarak tanımlamıştır.¹⁶¹

Şairin Turancılığı Mustafa Karapınar tarafından şöyle anlatılmıştır:

*“Vatan sevgisinin ideolojik boyutuna bakıldığı zaman Arif Nihat’ın Turancı olduğu rahatça görülür. Ölümünden üç yıl önce kendisine sorulan bir mülakat sorusuna verdiği şu karşılık son derece nettir: İngiltere Turancı’dır, İsraililer öyle. Bütün bunlar içinde ben Turancı olmuştum ne çıkar? Hatay Hatay dedik Hatay’ı aldık. Hatay demek Turancılık yapmak demektir. Bugün de Kıbrıs Kıbrıs diyoruz ve mis gibi Turancılık yapıyoruz. İnşallah onu da alırız. Benim daha nice Turanlarım var... Saymakla bitmez.”*¹⁶²

3.4.7. Din sevgisi

¹⁶⁰Ceylan Tokluoğlu, “Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Sayı 84, Kasım 2012, s. 122.

¹⁶¹ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Eflatun Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 33-34.

¹⁶² Mustafa Karapınar, “Arif Nihat Asya İle Bir Konuşma”, **Töre Dergisi**, Ekim 1972 den aktaran: Sadık Kemal Tural, Şahsiyetler ve Eserler, Ankara 1993.

Din ve tasavvuf Arif Nihat'ın şiirlerinde işlenen temaların başında gelmektedir. Dini ve tasavvufî unsurlar, özellikle **Dualar ve Aminler** kitabında görülür. Şairin incelenen kitaplarında; Allah inancı, İslam peygamberi Hz. Muhammed sevgisi ve özlemi, İslamın temel şartları, imanlı olma, dua, dini gün ve geceler, camiler ve ezanlar gibi konular sıklıkla işlenmiştir.

Arif Nihat,“Tesbih” şiirinde gece vaktini, bir siyah tesbihe benzetir. Tesbihin boncuklarının sırasıyla çekilmesi gibi geceler de, insan ömründen sırasıyla akıp gider. İnsan bu durum karşısında gecenin zifiri karanlığından kurtulup gündüzün aydınlığına kavuşmak ister. Bu sebeple insan, göklere bakarak nur arar. Allah da nur arayan gözlerimize testi testi, kadeh kadeh ışıkları döker. Bu kusursuz düzeni, Yüce Allah böyle kurmuştur. Bu şiirde şairin gece ve gündüz arasındaki döngüyü kuranın tamamen Allah olduğuna vurgu yapması, O’na olan inancının bir göstergesidir.¹⁶³

Önümüzden geçer, gider...

Bir siyah tesbih geceler;

Bu tesbihi bir çeken var.

Göğe açık yüzüümüze,

Nur arayan gözüümüze –

Testi testi, kadeh kadeh-

Işıkları bir döken var.

(Tesbih/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s.48)

Şair, “Hatıralar Ülkesi” şiirinde Allah’a şükrederek ona şükranlarını sunar. Bu şükran, Allah inancının bir gereğidir:

Takdîrine şükrân, Allah’a şükür,

¹⁶³Hacer Ulu, Arif Nihat Asya'nın “Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor” İle “Dualar Ve Âminler” Adlı Şiir Kitaplarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi, Yüksek Lisan Tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Elazığ, 2018 s. 84

Yaşayamaz bizde incitme, alay!

“İlâhî” başlıklı şiirinde ise kendisini bir ağaç olarak tasavvur eden şair, dalında bülbülü olduğunu ve bülbülün her ötüşte Allah’ı zikrettiğini ifade ederek Allah’a olan inancına vurgu yapar.

Bir ağaçtım, yıktılar

Yeşil binamı...

Dalımda bülbülüm vardı,

Dilinde Allah kelamı!

(İlahi/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s. 188)

“Seraplar” şiirinde Asya her şeyin belli bir düzen içerisinde Allah tarafından yaratıldığını ifade eder:

Biliriz biz, fakat, yukarda emîn

Bir düzen var.. taşar hesaplardan

(Seraplar/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s. 197)

Şairin Allah sevgisini barındıran güzel şiir örneklerinde biri “Münacat” şiiridir.

Zaîfız, güçsüzüz biz; el

Elindir, kol kolun, Tanrı’ım!

Ne oldurmak murâd etsen

Yeter bir tek «Ol!»un, Tanrı’ım!

(Münacat/Dualar ve Aminler, s. 77)

Kul daima zayıf, aciz ve ihtiyaç sahibidir. Allah karşısında insan geçmiş günahlarına pişmanlık duymalı, tövbe etmelidir. Çünkü veren O’dur ve o dilemedikçe hiçbir şey meydana gelmez.

“Bilmek” başlıklı şiirinde şair Yaradan ile yaratılan arasındaki farkı ortaya koyar, Allah’ın her şeyi bildiğine vurgu yapar.

Bilmek

Boşalacakları bilir,

Dolacakları bilirsin;

Göçecekleri bilir,

Kalacakları bilirsin.

Biz, olmuşları bilmeyiz;

Sen, olacakları bilirsin!

Gidecekleri, Gelecekleri,

Doğacakları, Ölecekleri;

Ağlayacakları, Gülecekleri bilirsin...

Biz, olanları bilemeyiz;

Sen, olacakları bilirsin!

(Bilmek/Dualar ve Aminler, s.89)

Şair, “Güzellik” ismini verdiği şiirinde yerin ve göğün Allah sevgisiyle bütün olarak secde halinde olduğunu ‘sücut’ deyişiyle anlatır:

Hüsndür şaheserin...san’atına

Yok nihayet ve hudud, Allaah’ım

Kalbden kalbe gider nûrun, ey

En güzel ismi Allaah’ım

Bu tecelli ile yerler, gökler

Sana yekpare sücûd, Allaah’ım

(Güzellik/Dualar ve Aminler, s.139)

Allah, her şeyi en güzel biçimde yaratmaktadır ve bunun da bir sınırı yoktur. Şair, bu eşsiz yaratma sanatına hayran kalan bütün mahlûkatın Allah'ın huzurunda secde ettiğini tahayyül eder.¹⁶⁴

3.4.8. Peygambere ve Din Büyüklerine Duyulan Sevgi

Arif Nihat, Hz. Peygamber sevgisi bilincine sahip olan şairlerimizdendir. Hz. Peygamber sevgisi ve A'na duyduğu büyük hasret, Arif Nihat Asya'nın şiirinde çok önemli bir temadır. Şairin şiirlerinde Hz. Muhammed peygamber, resul, nebi, elçi, habib-i kibriya gibi adlarla sıkça geçmektedir.

Şair, “Su” başlıklı şiirinde Hz. Muhammed Peygamber'e duyduğu sevgiyi şu dizelerle dile getirir:

Muhammed'in bahçesinde

Güllerinden öperim.

(Su/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s.36)

Şair, “Miraç” ismini verdiği şiirinde Hz. Peygamber'in Allah'ın huzuruna çıkışı sırasında yüreğinin, kollarının ve başının ruh gibi hafiflediğini ifade etmektedir. Bu olay, şairin Hz. Peygamber'e derin bağlılığını anlatmaktadır:

Ruhun kadar hafif yüreğin, kolların, başın...

Çıkmaktasın büyük yola, Cibrîl yoldaşın;

«Geldim, dedin, uğurlayanım Mescid-i Harâm...»

Bindin Burâk'a, Mescid-i Aksâ bineктаşın.

(Mirac/Dualar ve Aminler, s.37)

¹⁶⁴Süleyman Doğanay, “Edebî Bir Eserde Şairin Dini Yaşaması – Arif Nihat Asya Örneği” Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana, 2009 s. 50

“Hazret-i Peygamber’in Vefâtı” şiirinde şair Hz. Peygamber’in vefatı üzerine duyduğu derin üzüntüyü dile getirir. Arif Nihat burada, Hz. Peygamber sevgisini ve ona duyduğu özlemini yalvarırcasına şu dizelerle kaleme döker:

Yok mu, ey yolcu, bu yoldan dönmek;

Yeniden Refref’e binmek yok mu?

Göğe çıktın yine... lâkin, bu sefer,

Yâ Muhammed, yere inmek yok mu:

Seni görmekte gecikmişleri de,

Gelip, eshâbın edinmek yok mu?

(Hazret-i Peygamber’in Vefâtı/Dualar ve Aminler, s. 78)

Arif Nihat, “Ali” isimli şiirinde Hz. Ali’ye olan sevgisini ve bağlılığını şu şekilde ifade etmektedir.

Rahmet ol: gönüllere,

Gözlere dökül.. Ali ’m!

Yetmez seni sevmeye,

Yetmez bir gönül.. Ali ’m!

(Rahmet Ol/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s. 186)

Şair, Mevlana hayrandı. Bu sevgisini “Gündönümü” şiirinde ortaya koyar. Arif Nihat, dostlarına öldüğünde kendisini Mevlana’nın yanına gömmeleri için vasiyet eder:

Dostlarım, dostlarım, gündönümüdür..

Ölürsem atmayın ortaya beni!

Bir yer açın Mevlâna ’nın yanında.

Yatırın, yatırın oraya beni!

(Gündönümü/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s. 187)

“Dua” kavramı, Arif Nihat’ın şiirlerinde sıkça işlenen konulardan biridir. Şair, yazdığı şiirlerde Allah’a sık sık dua etmektedir. Onun şiirlerinde dua, amin, hamd, niyaz, sena ve evrad gibi duayla ilişkili kavramlar pek çok yerde geçmektedir.

Arif Nihat, “Seraplar” şiirinde Allah’a şu ifadelerle dua etmektedir:

*Olacak neyse olsun, Allah’ım,
Bizi sen kurtar ıstıraplardan!*

(Seraplar/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s.197)

Arif Nihat, “Yoktur” başlıklı şiirinde içten gelerek yapılan bir duanın önemini dile getirir. Şaire göre, kabul olunmayacak dua yoktur:

*Ey nesiller, gönül susuzluğuna
Aşktan tatlı bir devâ yoktur!
Dâimî bir visâl hâlidir, aşk...
Başka yol, başka mâcerâ, yoktur.
Aç duâlarla, Arif, ellerini;
Müstecâb olmadık duâ, yoktur.*

(Yoktur/Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor, s.303)

Arif Nihat Asya’nın millî meselelere olan ilgisi, öleceği ana kadar devam etmiştir. Ölümünden birkaç saat önce yaptığı değerlendirme bu özelliğini göstermektedir: “Yaz bunları, her yerde anlat bunları. Biz Orta Doğu’nun lider devleti olabilirdik. Orta Doğu’yu ihmal eden bizim idarecilerimizdir. Ah nasırlaşmış beyinler! Ah görmeyen gözler! Duymayan kulaklar! Ah haritasını yırttığının dünyası! Batılı olmak sevdasına tutulduk. Batı bizi bir türlü kabul etmedi. Batının

katılığı, taassubu, peşin fikirli oluşu 50 yıl sonra gözlerimizi açar gibi oldu. Geriye dönüp baktığımızda arkamızda Orta Doğu ülkelerini de bulamadık.¹⁶⁵”

3.4.9. Mûsiki

Arif Nihat Asya, şiirlerinde mûsikiye de yer vermiştir. Ses tekrarlarındaki sıklık şairin şiirlerinde musikiye önem verdiğini göstermektedir. Musikinin birleştirici ve toparlayıcı yanına önem veren şair, geçmişteki coşku ve heyecanların geri gelmesini arzular. Şair “Naat” şiirinde maziye özlem duymaktadır.

*Yüreklerden taşsın
Yine imanlar İtri bestelesin Tekbir’ini
Na’tini Galip yazsın,
Mevlid’ini Süleyman’lar
Sütunları, kemerleri, kubbeleriyle
Geri gelsin Sinan’lar
(Naat/Dualar ve Aminler, s.62)*

Dizelerde görüldüğü gibi Arif Nihat Asya, Şeyh Galip’in naat ve Süleyman Çelebi’nin tarihi dönemi hayal ederek şiiriyle duygularını ifade etmiştir.

“Estergon Kalesi” şiirinde Arif Nihat mûsiki ve savaş kavramları içeren şiirinde şöyle demişti:

*Germekte Türk sanatının erkek elleri
Serhatte yay gerer gibi tamburda telleri...
(Estergon Kalesi/Kökler ve Dallar, s. 41)*

¹⁶⁵Yavuz Bakiler, “Arif Nihat Asya’nın Son Nüktesi Son Endişesi”, **Töre Dergisi**, 1975, s. 45

“Görüldüğü gibi sanatkârın elindeki tambur telleri ile savaşının elindeki yay aynı beyitte ancak önemli olan her ikisini de aynı el aynı ustalıkla kullanıyor. Türk sanatının erkek elleri tambur tellerini yay gerer gibi germektedir. Türk’ün savaşta da sanatta da son derece başarılı olduğunu anlatmak için seçilmiş kavramlar şairin kudretini gösterdiği gibi mûsikînin de duygu ve düşünceleri ifadedeki kabiliyetini gösteriyor.”¹⁶⁶

3.5. Halil Rıza ile Arif Nihat Asya'nın Şiirlerinde Ortak Millî Duygular

Vatan sevgisini kimliğinde taşıyan “İstiklal şairi” Halil Rıza ve “Bayrak şairi” olarak bilinen Arif Nihat Asya’nın kaleme aldığı şiirleri incelediğimizde, her iki sanatkârı birleştiren ortak nokta özenle şiirlerinde kullandıkları millî duygular, vatan, Turancı görüşler, şehitlik, bayrak mefhumudur. H. Rıza ve A. Nihat’ın millî duygu, millî his üzerine çalışmalarına bakıldığında, “vatan sevgisi ve vatan kaygısı” ile ilgili genel olarak şu değerlendirmeler yapılabilir:

Halil Rıza “vatan” kavramından genel olarak Azerbaycan’ın bağımsızlığı, halkının özgürlüğü uğruna mücadelesini anlar. Ancak Arif Nihat Asya genel olarak vatan kavramının yanında millî değerlere bağlılık idealizmi ve millî duygu gibi belirli özel alanları ele alır.

Vatana dair kaygılar Halil Rıza’da daha çok “hâlden şikâyet ve gelecek kaygısı” olarak kendisini gösterir ancak A. Nihat Asya’da bu duygular “halden şikâyet ve vatanın şanlı geçmişine özlem” olarak tezahür eder.

Her iki şair Türk dünyasına sonsuz muhabbetini, “Türkçülük ve Turancılığın” terennümü ve motiflerini en içten duygularla çalışmalarında ele almıştır. Millî ve manevi değerlere önem veren yazarların

¹⁶⁶Saadettin Yıldız, *Arif Nihat Asya’nın Şiir Dünyası*, İstanbul, MEB Yayınları, 1197, s. 261

daha sade bir dil ve üslup kullandıkları açıkca görülür. Millîyetçilik duyguları, memleket hasreti, halkın özgürlük arzularını bir biçimde eserlerine yansıtmaya çalışmışlardır.

Gerek H. Rıza gerekse A. Nihat'ın şiirlerindeki “vatan sevgisi ve kaygısı”nı içeren şiirleri, bu şiirlerin yazıldıkları dönemle bağlantılı ele almak gerekir. Hem 20. yüzyılın ortaları hem de bu yüzyılın sonları, Azerbaycan için de Türkiye için de “vatan” kavramına sıkıca sarılmayı gerektiren yıllardır.

H. Rıza'ya oranla Asya'nın şiirlerinde dini ve tasavvufi unsurlar, dinlerle ilgili motiflerin daha dikkat çekici olduğu görülür. Özellikle “Dualar ve Aminler” kitabı dini motifleri nasıl, hangi anlayış ve ölçüde ele aldığını gösteren ve bu açıdan önem taşıyan bir eserdir.

SONUÇ

Türk edebiyatında Arif Nihat Asya, Azerbaycan edebiyatında ise Halil Rıza Ulutürk, millî konulardaki hassasiyetleri ile yaşadıkları dönemde ön plana çıkmış şahsiyetlerdir. Edebiyatta millî tavır denildiği zaman Azerbaycan edebiyatında Halil Rıza, Türk edebiyatında Arif Nihat Asya ilk akla gelen isimler arasındadır. Halil Rıza ve Arif Nihat Asya'nın “millî duygular” temalı şiirlerinde ortaya konulan tespitlerle aşağıdaki sonuçlara vardığımızı ortaya koymuş oluruz:

Millîyetçi duyguları çok yüksek olan her iki şair, yaşadıkları topraklarda çekilen sıkıntıları hiç bir korku duymadan şiirlerinde yansıtmışlar. Halil Rıza ve Arif Nihat Asya, eserlerinde benzer temalara yer vermişlerdir. Her iki sanatçının eserlerinde, Azerbaycan ve Türk tarihi, edebiyatına dair derin izler görmek mümkündür. Her iki sanatçı da vatan sevgisi, hürriyet, bayrak sevgisi, kahramanlık, şehitlik gibi temaları özellikle, şiirlerinde çok sık olarak kullanmışlardır. Azerbaycan ve Türkiye tarihinde cereyan eden olayları benimseyerek dile getirmeye çalışan her iki şair, mekana, zamana ve şartlara göre şiirler yazmışlardır. Her iki sanatçının eserlerinde, Azerbaycan ve Türk tarihi, edebiyatına dair derin izler görmek mümkündür. Her iki şair vatan sevgisi, hürriyet, bayrak sevgisi, kahramanlık, şehitlik gibi temaları özellikle, şiirlerinde çok sık olarak kullanmışlardır.

Yapılan inceleme sonucunda, Arif Nihat Asya'nın en çok dini değerlere yer verdiği görülmüştür. Dini mekânlara ve dini mimariye olan hayranlığı, özellikle “Dualar ve Aminler” başlıklı eserde Allah sevgisi ve inancı, Hz. Peygamber sevgisi

ve özlemi, din büyükleri ve dua, dini kavramlar etrafında oluşan değerlerin çok fazla kullanıldığı, tasavvufi konulara geniş yer verildiği tespit edilmiştir. Halil Rıza Ulutürk ise özellikle tutuklandığı 20 Ocak 1990 dönemini özetlemiştir. Şiirlerinde vatan, yurt sevgisi, millî duyguları yansıtan şairin bağımsızlık, millî mücadele ile ilgili duygu ve düşünceleri, cesaret, dayanışma, millet sevgisi, vatanseverlik isyankar tarzda açıkça görülmektedir.

Her iki şair de şiirlerinde bayrak, vatan, millet, milliyet hassasiyetini yansıtmış ve bu kavramlara karşı duyarlı olmayı şiirlerine konu etmiştir. Her iki yazar, şehitlerle ilgili şiirlerinde vatan için toprağa girmenin şeref olduğunu vurgular. “Vatan” temalı şiirlerinde vatanın can feda edilebilecek kutsal bir varlık olduğunu dile getirirler.

Arif Nihat’ın millî duygu konulu şiirlerinde vatana dair kaygılar geçmişe duyduğu özlemle maziye canlı tutmaya ve tarih bilincini geliştirmeye yönelik işlenmiştir. Ancak, Halil Rıza’da vatana dair kaygılar daha çok “gelecek kaygısı” olarak ele alır ve inceler. Gerek H. Rıza gerekse A. Nihat’ın şiirlerindeki “vatan sevgisi ve kaygısı”nı içeren şiirleri, bu şiirlerin yazıldıkları dönemle bağlantılı ele almak gerekir. Hem 20. yüzyılın ortaları hem de bu yüzyılın sonları, Azerbaycan için de Türkiye için de “vatan” kavramına sıkıca sarılmayı gerektiren yıllardır. Halil Rıza’ya oranla Asya’nın şiirlerinde dini ve tasavvufi unsurlar, dinlerle ilgili motiflerin daha dikkat çekici olduğu görülür.

Şairlerin, çalışmaları içerik açısından incelendiğinde ise gücünü daha çok tarihî perspektiften alan bir millî tavır ile karşılaşırız. Bu durum okuyucuların, millî unsurlara dikkat çekip değer vermesi bakımından önemlidir. Arif Nihat Asya ve Halil Rıza Ulutürk şiirlerinde kendi yaşamlarından kesitler sunmuş, şiirlerinde sade bir dil kullanmış, çok zengin bir dile sahip ender şairlerden sayılırlar.

Turan ülküsü, dünyadaki tüm Türkleri birleştirme isteği, Türklerin her konuda bir ve beraber olmasını istemek düşüncesi şairlerin ele aldıkları çalışmaların önemli

konulardandır. Şairlerin çeşitli sebeplerle zaman zaman çok sevdikleri vatanından ayrılmak durumu yazdıkları şiirlerde vatan sevgisi ve vatan özlemi son derece açık ifadelerle kendini gösterir.

Halil Rıza, Azerbaycan'ın bağımsızlığı için mücadele ederek “istiklal” şairi olarak anılır. Şair“vatan” kavramından genel olarak Azerbaycan'ın bağımsızlığı, halkının özgürlüğü uğruna mücadelesini anlatır. Ancak Arif Nihat Asya genel olarak vatan kavramının yanında millî değerlere bağlılık idealini ve millî duygu gibi belirli özel alanları ele alır.

Arif Nihat Asya ise “bayrak” şairi olarak öne çıkar. Asya, şanlı tarihi canlandırarak, günümüzün insanında milli duyguların canlanmasına gayret gösterir. Şair, tarih ile gençliğe seslenir. Tarihi duyguları, canlı tutma kaygısını içtenlikle taşır. Millî ve manevi değerlere önem veren şairlerin daha sade bir dil ve üslup kullandıkları açıkça görülür.

Bu hususlar çerçevesinde, Halil Rıza'yı istiklalci, milliyetçi, hürriyetçi, dil konusunda son derece titiz ve duyarlı, hümanist, evrensel değerlere bağlı, cesur, korkmaz, katlanması zor sonuçlar doğuracağını bildiği halde düşüncelerini her platformda dile getiren, ülküsüne sadık, bu yolda ayıplanmasını, hatta aşağılanmasını, hapse atılmasını göze alan bir şair olarak değerlendirebiliriz. Şiirlerinde daha çok milliyetçilik konuları yer alan bayrak şairi Arif Nihat Asya ise eserlerinde güzel ve zarif benzetmeler, farklı biçimler kullanarak kendine has şiir dünyasını yaratmıştır. Rubai türünün yeni Türk Edebiyatında önemli isimlerinden kabul edilir. Onun mısralarında genelde vatan ve bayrak yer alır.

Halil Rıza'nın eserlerinin tematik çeşitliği oldukça zengindir. Tek bir şiirde bile birkaç temaya temas eden şairin edebî düşünce dünyasının farklı renklerinin bir arada bulunduğu görülür. Doğadan bahsettiğinde vatan sevgisine, cenup meselesine, istiklalden bahsederken hümanizme, insancılığa ve tabiata geçişler Halil Rıza

yaratıcılığında son derece ustalıkla kullanılan bir yöntemdir. Arif Nihat Asya şiirlerinde milli tarih ve kültürden yararlanmışdır. Kahramanlık, bayrak, vatan, millet, tarih, din, aşk ve doğa güzellikleri şiirlerinin başlıca konularıdır. Türkiye coğrafyasına ait yerleri: dağlarını, ovalarını, göllerini şiirlerinde sık sık kullanmışdır. Şiirlerinin dili halk değışlerinden de yararlandığı, herkese hitap eden, son derece canlı bir dildir.

Halil Rıza Ulutürk ve Arif Nihat Asya: vatan, millet ve millî birlik kavramlarını gün ışığına çıkartan şiirler yazarak yaşadıkları dönemin atmosferini ortaya koymuşlardır. Millî ve manevi değarlere özenle önem veren Halil Rıza ve Arif Nihat Asya'nın şiirleri nesiller üzerinde etkiler bırakmışlardır.

KAYNAKÇA

Alışova,
Nailə: “Millî Mənəvi Dəyərlərin Təbliğində Kitabxanaların Rolu, Azərbaycan Milli Kitabxanası, Bakı, 2011.

Abbasov,
Əli: “Azərbaycanda Millî Şuur Məsələsi: Tarix və Çağdaşlıq, (Çevrimiçi) <https://modern.az/az/news/49322> 07.10.2020.

Əsgərli,
Əlizadə: Müasirləri Xəlil Rza Ulutürk Haqqında, “Çinar”, Bakı 2005.

Abaslı,Tahir: “Azadlıq Təşnəsi, **Medeniyet gazetesi**, Bakü 2017.

Asker,

Ramiz: “Azərbaycan Halk Cepheşi Nasıl Doğdu”, *Yeni Forum*, Temmuz, 1992

Aliyeva, “Haqq pərvanəsi-Xəlil Rza (Hak Pervanesi-Halil Rıza)”, **Türküstan**

- Aynure: **Qəzeti (Türküstan Gazetesi)**, Bakü 2018.
- Aliyeva, Aynure: “Haqq Pərvanəsi-Xəlil Rza (Hak Pervanesi-Halil Rıza)”, F.Köçerli adına Respublika Çocuk Kütüphanesi, Bakü, 2017.
- Asker Ali: “Totalitarizm, Stalinizm, Baskı”, Sürgünün 75. Yılında Ahıskalı Türkler, 16-17 Kasım 2019 (Editör: Rüstəm Mürseloğlu), İstanbul Medeniyet Üniversitesi 2019.
- Asker, Mahire: “Halil Rıza Ulutürk’ün Hayatı ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”, Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Asya, Arif Nihat: **Rübâiyyat-ı Arif-1** (3.Baskı), İstanbul 2014.
- Asya, Arif Nihat: **Sevgi Mektupları**, İstanbul, 2018.
- Asya, Arif Nihat: **Aramak ve Söyleyememek**, İstanbul, 2016.
- Aktaş, Hasan: **Çağdaş Bir Mevlvî Havarisi Arif Nihat Asya’da Mevlânâ İmajı**, Adıyaman, 2008.
- Asya, Arif: **Bütün Eserleri Nesirler: 5 – Kubbeler**, İstanbul, 1976.

Nihat:

Ateş, **İslam Tasavvufu**, İstanbul, 1992.

Süleyman

Altun, Seda: “Arif Nihat Asya'nın Şiirlerinde Osmanlı Padişahları”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 7:2, 2020, s.938-959.

Asya, Arif **Kanatlarını Arayanlar**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2005.

Nihat:

Asya, Arif **Top Sesleri**, 5. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.

Nihat:

Asya, Arif **Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor**, “VI”, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976.

Nihat:

Ahmedov, **İstiqlal Nəğməkarı Xəlil Rza Ulutürk” (İstiklal Nağmekarı Halil Rıza Ulutürk)**, Çınar, Bakü, 2004.

Teymur:

Arif, **Sənətkar qocalmır (Sanatkar Yaşlanmıyor)**, Bakü, Yazıçı, 1980.

Memmed:

Alizade, “XX əsr Azərbaycan Ədəbi-Nəzəri Fikrində Millî İdeal və Xalq
Bayram: Taleyi Problemi (20. Yüzyıl Azərbaycan Edebî-Nezeri Fikrində
Millî İdeal və Halkın Kaderi Sorunları)”, Doktora Tezi, Bakü, 2006.

Asya, Arif **Kubbeler, “Hürriyet Heykeli”**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976.

Nihat:

Aktaş, Şerif: **Millî Romantik Duyuş Tarzı ve Arif Nihat Asya'nın Şiirleri**, Arif Nihat Asya, Kültür ve Turizm Bakanlığı, (Nevzat Kösoğlu, edt.), Ankara, 2011.

Bayramova, Zümrüt: “Xəlil Rza Ulutürk-80, Azərbaycan ədədəbiyyatının üsyankar ruhlu şairi (Halil Rıza Ulutürk-80 Azərbaycan Edebiyatının İsyankar Ruhlü Şairi)”, **Ses Gazetesi**, 2012

Bora, Tanıl; “Şehitler ve Şahitler”, (Çevrimiçi), <https://birikimdergisi.com/haftalik/1567/sehitler-ve-sahitler> [29.04.2021](https://birikimdergisi.com/haftalik/1567/sehitler-ve-sahitler) 29 Nisan 2021.

Bakiler, Yavuz Bülent: “Arif Nihat Asya'nın Son Nüktesi Son Endişesi”, **Töre Dergisi**, 1975.

Canatak, Abdulmecit: “Edebiyatın Millîliği ve Millî Edebiyat Etrafındaki Tartışmalar”, **International Journal of Languages' Education and Teaching**, C.VI, No: 2, 2018.

Cavadov, Seyran: **İstiqlal şairi Xəlil Rza Ulutürk-75**, Azərbaycan, 2008.

Cahangirqızı, Mübarizə davam edir, **Bakı** 2002.

Südəbə:

Cansız,
Songül: “Arif Nihat Asya’nın Şiirlerinde Adana”, **Hars Akademi**
Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi, 2018, C: I,
No:2, 2018

Çandır,
Muzaffer:: “İslâmî Duyarlılığın Cumhuriyet Devri Türk Şiirine Yansımaları”
(1923-1950)”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler**
Dergisi, 9:1, 2011, s.165-186.

Dəmirli,
Mail: Xəlil Rza Ulutürkün poeziyası, (Filologiya elmləri namizədi alimlik
dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya: 10.01.03, AzEA,
Nizami ad. Ədəbiyyat İnstitutu), Bakı 1996.

Doğanay,
Süleyman: “Arif Nihat Asya’nın Kişiliği ve Kader Algısı: Psikolojik Bir
Yaklaşım”, **Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi**, 2019, s.180-200.

Doğanay,
Süleyman: “Edebî Bir Eserde Şairin Dini Yaşamasi – Arif Nihat Asya Örneği”
Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler
Entitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana, 2009

Dayanç,
Muharrem: «Millî Edebiyat Dönemi, Milliyetçi Edebiyat ve Millî Edebiyat
Kavramı Üzerine Düşünceler», Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi (Çevrimiçi),

<https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423880422.pdf> 22.10.2020

Deveci, Kılınç, Ahmet; “Musa Yakub Şiirlerinde Toprağın
Mutlu: KimlikselDönüşümü: Vatan”, **Journal of Turkish Language and Literature**, 2020

Ercilasun “Azerbaycan’da Millî Kimlik”, **Türk Dünyası Üzerine Makaleler**
Ahmet Bican **İncelemeler**, Feryat Matbaası, Ankara, 1993(A), s.159.
:

Erenoğlu, “Azerbaycan şairi Halil Rıza ve Men Şergem adlı eseri” (Eserdeki
Dilek: Şiirler Üzerinde Dil İncelemesi), Doktora Tezi, Ege Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bornova, 2005.

Ergin, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları,İstanbul, 2004.
Muharrem:

Əsgərli, Müasirləri Xəlil Rza Ulutürk Haqqında, “Çinar”, Bakı 2005.
Əlizadə:

Əşrəf, "Kürsü" layihəsinin qonağı Xalq şairi Xəlil Rza Ulutürkün həyat
Samirə: yoldaşı və məsləkdaşı Fırəngiz Xəlilbəylidir
<https://edebiyatqazeti.az/news/incesenet/4294-kursu-layihesinin-qonagi-xalq-sairi-xelil-rza-uluturkun-heyat-yoldasi-ve-meslekdasi-firengiz-xelilbeylidir>15.12.2020

- Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, Eflatun Yayıncılık, Haz: Yasemin Akbaş, İstanbul,2004.
- Güngör, Erol: **Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar** Ötüken Yayınları, İstanbul 2000
- Güven, Zeki *Değerler Eğitimi ve Türkçe Derslerinde Değerlerin Kullanımı*, Ahmet: Konya, Palet Yayınları, 2014
- İsmayıl, “Azerbaycan Türklerinin Özgürlük Mücadelesinde Şiirin Rolü”, Memmed: **Türk Dünyası Araştırmaları**, C:125 No: 246, 2020.
- Kanter, “Millî edebiyat dönemi Türk şiirinde kimlik inşası”, **Bizim Külliye**, Muhammet 2016.
- Fatih:
- Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, İstanbul, 1991 İbrahim:
- Kösoğlu, **Arif Nihat Asya**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006 Nevzat;
- Kərimova, **Xəlil Rza Ulutürkün fəlsəfi görüşləri**, Bakı, Gənclik, 2002 Həqiqət:
- Kaplan, “Arif Nihat Asya /Bayrak”,Şiir Tahlilleri II: Cumhuriyet Devri Türk

Mehmet: Şiiri, 4.bs., Dergah Yayınları, İstanbul, 1984.

Kumbasar, Ezgi: “Muzaffer İzgü'nün romanlarının değerler eğitimi açısından incelenmesi” Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 2011

Memmedli, A. fına: “1912-1919 yıllarında Azərbaycan edebiyatında türkçülük”, Azərbaycanşınaslıq, “Geçmişi, Bugünü ve Geleceği” (Dil, Folklor, Edebiyat, Sanat, Tarih), Kars 2015.

Mercan, Tümay: “Millî Şuur Geleceğimizi Şekillendirir”, (Çevrimiçi) <https://www.ozgurkocaeli.com.tr/makale/5152768/tumay-mercan/mill-i-suur-gelecegimizi-sekillendirir> 18.04.2021.

Məmmədəliyev, Yusif: Xəlil Rza Ulutürk Xatirələrində, Bakı, Elm və Təhsil, 2020.

Muradoğlu, Nizami: “Xəlil Rza Ulutürkün Poeziyasında Vətəndaşlıq Düşüncəsi” (Halil Rza Ulutürk'ün Edebî Faaliyetinde Vatandaşlık Düşüncesi”, **Kredo Gazetesi**, 2018.

Mirzə, Mikayıl: *Gərəkli və Ürəkli Poeziya*, Çinar, Bakı, 2004.

Metin, İbrahim: Millî Şairimiz Arif Nihat Asya ve 5 Ocak”, Arif Nihat Asya [Ed. Nevzat Kösoğlu], Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

- Nebiyev,
Bekir: **İstiqlal Şairi (İstiklal şairi)**, Bakü, Çınar Çap, 2009.
- Nasir, Şafak: “Millî İstiqlalımızın alovlu şairi-Xəlil Rza Ulutürk (Millî İstiklalimizin Alovlu şairi-Halil Rıza Ulutürk)”, **525. gazete**, 2018
- Nasirova,
Sabina: “Azerbaycan’ın Ulusal Kimlik Politikası Azerbaycancılık”, 5. **Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, Bildiriler Kitabı 2**, İstanbul, Harf Yayınları, 2020.
- Orakçı,
Cengizhan: **“Arif Nihat Asya”**, Ankara, Alternatif Yayınları, 2003.
- Orakçı,
Cengizhan: **Arif Nihat Asya’dan Seçme Şiirler ve Yazılar** (14. Baskı), Ankara: Elips Kitap, 2017.
- Özkan,
Recep: “Türk Eğitim Sisteminde Himayeci Değerler: İlköğretim Ders Kitapları Örneği”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara. 2006.
- Özsarı,
Mustafa: “Mehmet Emin Yurdakul Şiir anlayışı ve Şiirlerinde MillîDeğerler”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 1996
- Öner, Sakin: Arif Nihat Asya, İstanbul, Toker Yayınları, 1979
- Ömerov,
Vahid: “Azərbaycançılıq və Millî Şüur (Azerbaycancılık ve Millî Şuur)”, **Ses Gazetesi** , 2012.

- Qurbanlı, Mübariz: “Milli-Mənəvi Dəyərlərin Böyük Təəssübkeşi Azərbaycan qəzeti, 2020.
- Qurbanov, Adil: “Milli Şüur və Milli Dil Qloballaşma Şəraitində, Milli Elmlər Akademiyası, Fəlsəfə..
- Qasımzadə, Qasım: “Yazılacaq səhifələr intizarında”, İçində: Xəlil Rza Ulutürk, *Lefortovo zindanında*, “Çinar-çap” nəşriyyatı. Bakı 2006.
- Rəhmanzadə, Fazil: **Mərdənəlik, Qəhrəmanlıq Poeziyası**, Çinar, Bakı, 2004.
- Səfərli, Aynur: **İstiqlal şairi Xəlil Rza Ulutürk**, Kaspi, 2012.
- Sezgin, Merve Nur: “Arif Nihat Asya’nın Şiirlerinde Değerler Etrafında Tematik Bir Çalışma”, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2017.
- Sarınay, Yusuf: **Atatürk’ün Millet ve Millîyetçilik Anlayışı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.
- Salman, Servaz: Xəlil Rza Ədəbi Fəaliyyətinin Miqyası, **Ədəbiyyat**, 2008.

- Savaşkan,
Vafa;
Mahmut
Abdullah
Arslan:
Salmanov,
Şamil:
Sarıçiçek,
Mümtaz:
Şıhlı,
İsmayıl:
Şamil Əzizə,
Şamil Əli:
Tahir,
Söhrab:
Tağısoy,
Nizami:
Turan,
Şerafəttin:
Tahirzadə,
“Kimlik Oluşturmada Millî ve Manevi Değerlerin Türk Edebiyatı Program ve ders Kitaplarındaki yeri”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDER)**ÖS-II: 363-374, 2015.
- Şair Xəlil Rza Haqqında**, Çinar, Bakı 2015.
- Arif Nihat Asyanın Şiirlerinde Millî Birliğin Sembölü**, Ankara, 2017.
- Zindandan keçən Azadlıq Yolu**, Gənclik, Bakı, 1999
- Dissident sorağında (1956-1986)*, “Elm və təhsil”, Bakı 2018.
- Günəşdən Pay Alan Şair**, Gənclik, Bakı, 2005.
- Xalq Cəbhəsi**, 2017.
- Tarih ve Millî Oluş**, Türk Kültürü, Ankara, 1963
- Prezident Elçibəy**, Bakı Yeni Müsavat, 2001

Ədalət:

Tokluğlu, Ceylan: “Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, **Sosyoloji Bölümü Dergisi**, Sayı 84, Kasım 2012

Uluçay, Recep: “Bir Şiir hazinesi: Arif Nihat Asya (yapı-tema-anlatım)”, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray, 2018

Ulutürk, Firəngiz: **Xəlil Rza Kədərimlə Qol-Boyun**, Bakı, Qorqud, 2003.

Ulutürk, Xəlil Rıza: **Rəsul Rza Həsəti**, Bakı, Elm, 2000.

Ulutürk, Xəlil Rza: **Rəfiq Zəka Xəndan haqqında**, Bakı, Mütərcim, 1999

Ulusoy, Kadir;
Dilmaç
Bülent: **Değerler Eğitimi**, Pegem Akademi, Ankara, 2012

Ulutürk, Xəlil Rza: **Seçilmiş Əsərləri**, Şərq-Qərb, 2005

Ulutürk, Xəlil Rza: *Marallar da duz yeyərmiş: Uşaqlar üçün şeirlər* (təkrar nəşr), “Beşik” nəşriyyatı”, Bakı 2009.

Ulu, Hacer: “Arif Nihat Asya’nın “Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor ” İle “Dualar ve Âminler” Adlı Şir Kitaplarının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”Yüksek Lisan Tezi, Elazığ, 2018

Xəlilov, Xəlil: **“Lefortovo zindanında,** Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 1998

Yıldız, Sadettin: **Arif Nihat Asya’nın Şiir Dünyası,** MEB Yayınları, İstanbul 1997.

Yıldız, Saadettin: **Arif Nihat Asya’nın Nesirleri,** Ankara, Kültür Bakanlığı, 1991

Yıldırım, İrfan Murat: “Halil Senin Sağlığına”, **Kardeş Edebiyatlar,** üç aylık dergi, 1992

Yıldız, **Bayrak Şairi Arif Nihat Asya'dan Seçmeler**, Ötüken Neşriyat,
Saadettin: İstanbul, 2017

Bayramova, “Xəlil Rza Ulutürk-80 Azərbaycan
Zümrüd: Ədədəbiyyatının Üsyankar Ruhlu Şairi”, Səs, 2012.

EKLER

EK 1: HALİL RIZA ULUTÜRK'ÜN TERCÜME ETTİĞİ KİTAPLAR

Yazar Adı/Eser Adı	Tercüme Bilgileri	Yayın Evi	Yayın	Yayın
--------------------	-------------------	-----------	-------	-------

			Yeri	Yılı
Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr: üç cildə Cild: I, “Şərq-Qərb”	Tərt. ed. Ə. Mirəhmədov, S. Xanbabayeva; red. A. Rüstəm; məzmun tərcümələrin müə. Xəlil Rza		Bakı	2005
Babacan Ramiz, İşıqlar: şeirlər və poema	Tərc. ed.: N. Xəzri, C.Novruz, X.Rza və b	Yazıçı	Bakı	1979
Balasaqunlu, Yusif, Qutadqu bilik: poema	Tərc. ed. və ön sözün müə. Xəlil Rza Ulutürk; elmi red. və ön sözün müə. K.V. Nərimanoğlu; red. Z. Şahsevənli	Gənclik	Bakı	1998
Balasaqunlu, Yusif, Qutadqu bilik: poema	Tərc. ed. və ön sözün müə. Xəlil Rza Ulutürk; elmi red. və ön sözün müə. K.V. Nərimanoğlu; red. Z. Şahsevənli	Gənclik	Bakı	2003
Celil Musa, Moabit dəftəri	Tərc. ed. Xəlil Rza; Ön söz. P.Xəlilov	Yazıçı	Bakı	1979
Dünyaya pəncərə: [Dünya xalqları poeziyasından tərcümələr]	Elmi red. A.Abdulla; tərt. və tərc. Xəlil Rza	Maarif	Bakı	1984
Gəncəvi Nizami, İskəndərnamə	Farscadan Azərbaycan türkcəsinə tərcümə edən Xəlil Rza Ulutürk; tərtib edən T.Məmmədəliyev; red. Zülfüqar Şahsevənli	Gənclik	Bakı	2002
Gəncəvi Nizami, Lirika. Sirlər xəzinəsi. Şərəfnamə	Red. hey. H.Abbasadə, M.Abdullayev, Ə.Ağayev; tərc. ed. X.Rza, A.Şaiq	Yazıçı	Bakı	1988
Gəncəvi Nizami, Sirlər xəzinəsi	Farscadan tərc. ed. və izahların müə. Xəlil Rza Ulutürk; ön sözün müə. X.Yusifli	Lider	Bakı	2004
Gəncəvi Nizami. Yeddi	Azərbaycan türkcəsinə		Bakı	2000

gözəl	çevirən, red. və tərt. ed. X.R.Ulutürk; tərt. F.Ulutürk			
Laptev Aleksey, Balacalar		Gənclik	Bakı	1972
Latviya Sovet Sosialist Respublikası	Tərc. ed. Xəlil Rza; red. Z.Balayev	Gənclik	Bakı	1972
Özbəkistan Sovet Sosialist Respublikası	Tərc. ed. Xəlil Rza; red. Z.Balayev	Gənclik	Bakı	1972
Qardaşlıq çələngi	Tərt. ed. və tərc. ed. Xəlil Rza; elmi red. A.Abdulla	Maarif	Bakı	1982
Quliyev Qaysın Yer kitabı: şeirlər və poemalar	Tərc. ed. Xəlil Rza, N.Həsənzadə, V.Rüstənzadə	Yazıçı	Bakı	1980
Rojdestvenski Robert, Şeirlər, poemalar		Gənclik	Bakı	1984
Selvinski İlya, Babək	Tərc. ed. X.Rza; red. Ə.Salahzadə	Gənclik	Bakı	1975

EK 2: HALİL RIZA ULUTÜRK'ÜN ESERLERİ

Eser Adı	Türü	Yayın Evi	Yayın Yeri	Yayın Yılı
Bahar Gəlir	Manzum Hikâye	Uşaqgəncnəşr	Bakı	1957
Sevən Gözlər	Şiir	Azərnəşr	Bakı	1959
Muəhəbbət Dastanı	Şerlər və Poema	Uşaqgəncnəşr	Bakı	1961
Mənim Günəşim	Şer	Azərnəşr	Bakı	1963
Qollarımı Geniş Aç	Şer	Azərnəşr	Bakı	1965
Krasnodar Qartalları	Poema	Gənclik	Bakı	1967
Yeni Zirvələrə		Azərnəşr	Bakı	1971
Ucalıq	Şerlər və Poema	Gənclik	Bakı	1973
Doğmalıq	Şer	Azərnəşr	Bakı	1977
Məqsud Şeyxzadə:	anadan olmasının 70 illiyi münasibətilə	Bilik Cəmiyyəti	Bakı	1978
Taparam Səni	Şerlər və	Yazıçı	Bakı	1980

	Poema			
Marallar da Duz Yeyərmiş	Şer	Gənclik	Bakı	1981
Ömürdən uzun gecələr	Şer	Gənclik	Bakı	1982
Hara Gedir Bu Dünya	Şerlər və Poema	Yazıçı	Bakı	1983
Daşdan çıxan bulaq	Şerlər və Poema	Gənclik	Bakı	1986
Dramaturgiyada ədəbi əlaqələr	Məqalə	Elm	Bakı	1987
Məndən başlanır vətən	Şerlər və Poema	Yazıçı	Bakı	1988
Ayla günəş arasında	Şerlər və Poemalar	Yazıçı	Bakı	1992
Davam edir 37	Şerlər və Poemalar	Gənclik	Bakı	1992
Turan çələngi	Şerlər və Poemalar	Elm	Bakı	1992
Addımlayan ensiklopediyamız	Poema	Qorqud	Bakı	1994
Türkün dünyası	Şer	Qorqud	Bakı	1994
Uzun sürən Gənclik	Məqalə	Azərbaycan	Bakı	1994
Bağışla, Ey Vatan	Şer	Qorqud	Bakı	1995
Lefortovo zindanında	Şer	Azərbaycan	Bakı	1998
“Ömür kitabı”nı yazan şairə	Poema	Mütərcim	Bakı	1998
Rəfiq Zəka Xəndan haqqında	Məqalə	Mütərcim	Bakı	1999
Ustadı Bəxtiyar Vahabzadə haqqında	Şer	Azərbaycan	Bakı	1999
İstiqlal nəğməkarı	Məqalə	Təfəkkür	Bakı	2000
Mənə bənzə	Məqalə	Gənclik	Bakı	2000
Rəsul Rza həsrəti	Məqalə, araşdırma, xatirə və şer	Elm	Bakı	2000
Türkün dastanı	Şer və poema	Gənclik	Bakı	2000
Seçilmiş əsərləri	Şer	Gənclik	Bakü	2001
Ədəbi tənqid	Poema	Mütərcim	Bakı	2003

Gəl ey səhər	Şer	Nağıl Evi	Bakı	2004
Seçilmiş əsərləri: 2 cildə	Şer	Şərq-Qərb	Bakı	2005
Bir odlu gözləri, bir də xoş səsi	Xatirə və məqalə	Çinar-Çap	Bakı	2007
Eşqim, vəfadarım mənim (Moskva illəri, Firəngiz xanım haqqında, Salyan günləri)	Şer	Naksuana	Bakı	2007
Dünyanın ədəbi xəritəsi (Türk xalqları ədəbiyyatı)	Şer	Çinar	Bakı	2008
Həyat, həyat deyə çırpınan könül	Şer	Çinar	Bakı	2009
İki qardaş, iki şair (Xalq şairi Söhrab Tahir Azər Azər haqqında)	Poema	Naksuana	Bakı	2009
Menim tanrım gözəllikdir (Şairin həyat yolu haqqında)	Şer	Elm	Bakı	2009
Dünyaya Pəncərə (Şairin Tərcüməçilik fəaliyyəti)	Poema	Çinar	Bakı	2010
Şerlərdən Seçmələr	Şer	Aspoliqraf	Bakı	2012
Yaşasın od yurdu, qardaş Türkiyə (Xəlil Rza və ölküsü)	Şer və poema	İdeal-Print	Bakı	2013
Ayla Günəş Arasında	Şer və poema	Apostroff	Bakı	2014
Maqsud Şeyxzadə və “Azərbaycan dəftəri”	Şer və poema	Apostroff	Bakı	2014
Taparam səni	Şer və poema	Apostroff	Bakı	2014
Bağışla, ey Vətən	Şer	Apostroff	Bakı	2015
Yeni Zirvələrə	Şer və poema	Apostroff	Bakı	2015
Firəngiznamə	Məktub	Apostroff	Bakı	2016
Ustadım Əkrəm Cəfər	Məqalə	Elm və Təhsil	Bakı	2017

EK 3: ARİF NİHAT ASYA’NIN ŞİİR KİTAPLARI

Eser Adı	Yayınevi	Yayın Yeri	Yayın Yılı
Heykeltıraş	Mahmut bey Matbaası	İstanbul	1924
Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor	Ötüken Neşriyat	İstanbul	1975
Kubbe-i Hadrâ	Yıldız Matbaacılık	Ankara	1956
Rubâiyyât-ı Arif-I	Ötüken Neşriyat	İstanbul	1956
Rubâiyyât-ı Arif-II Kıbrıs Rubâîleri	Ötüken Neşriyat	İstanbul	1964
Rubâiyyât-ı Arif-III	Ötüken Neşriyat	İstanbul	Nisan- 1964
Kökler ve Dallar	Ötüken Neşriyat	İstanbul	1964
Emzikler	Güven Matbaası	Ankara	1964
Rubâiyyât-ı Arif-IV Kova Burcu	Defne	İstanbul	1967
Duâlar ve Âminler	Ötüken Neşriyat	İstanbul	1967
Yürek	Defne Yayının	İstanbul	1968
Köprü	Defne Yayınları	İstanbul	1969
Kundaklar	Didakta Yayınları	Ankara	1969
Aynalarda Kalan	Sanay-ı Nefise Matbaası	Ankara	1969
Divançe-i Arif	Fon Matbaası	İstanbul	1971
Basamaklar	Didakta Yayınları	Ankara	1971
Büyüün Kızlar Büyüün	Ötüken Neşriyat	İstanbul	1976
Fâtihler Ölmez	Ötüken Neşriyat	İstanbul	1976
Ses ve Toprak	Ötüken Neşriyat	İstanbul	1976
Takvimler	Ötüken Neşriyat	İstanbul	1976

EK 4: ARİF NİHAT ASYA’NIN NESİR KİTAPLARI

Eser Adı	Yayın Evi	Yayın Yeri	Yayın Yılı
Yastığının Rüyası	Türk Sözü Matbaası	İstanbul	1979
Âyetler	Seyhan Basımevi	Adana	1937
Kanatlar ve Gagalar	Sabır Çelik Basımevi	İstanbul	1945
Enikli Kapı/Top Sesleri	Ötüken Neşriyat	İstanbul	1964
Terazi Kendini Tartamaz	Defne Yayınları	İstanbul	1967
Tehdit Mektupları	Defne Yayınları	İstanbul	1967
Onlar Bu Dilden Anlar	Didakta Yayınları	Ankara	Çekirdek III-1970
Aramak ve Söyleyememek	Ötüken Neşriyat	İstanbul	1976
Ayın aynasında	Ötüken Neşriyat	İstanbul	1976
Kubbeler	Ötüken Neşriyat	İstanbul	1976
Sevgi Mektupları	Ötüken Neşriyat	İstanbul	1976